

Komparativna analiza prikaza srednjovjekovne kršćanske tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u razdoblju od 1918. do 1980. godine

Grubišić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:718418>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

SMJER NASTAVNIČKI

Ak. god. 2021./2022.

Ivana Grubišić

**Komparativna analiza prikaza srednjovjekovne kršćanske
tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u
razdoblju od 1918. do 1980. godine**

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Hrvoje Gračanin

Zagreb, lipanj, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Zahvaljujem svojim roditeljima, sestrama i bratu na bezuvjetnoj potpori, strpljenju i pomoći tijekom studiranja i pisanja diplomskog rada.

Sadržaj

Uvod	1
Teorijska podloga.....	4
Istraživačka pitanja, metoda analize i ciljevi rada	11
Crkva i država.....	14
Odnosi Katoličke Crkve i Kraljevine SHS/Jugoslavije (1918.-1941.)	15
Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.)	16
Katolička Crkva i Jugoslavija (1945.-1980.).....	21
Školstvo, nastavni planovi i programi i udžbenici	25
Školstvo u Kraljevstvo SHS/Jugoslaviji.....	27
Školstvo u NDH (1941.-1945).....	32
Školstvo u vrijeme FNRJ/SFRJ (1945.-1980.).....	34
Analiza udžbenika po temama.....	48
Pokrštavanje Hrvata.....	48
Odnos Pape i države	56
Borba za investituru	57
Odnosi Pape i hrvatskih vladara	65
Križarski ratovi.....	84
Zaključak.....	100
Sažetak	105
Summary.....	106
Bibliografija.....	107
Izvori	107
Literatura.....	109
Internetski izvori.....	113

Uvod

Udžbenici su sastavni dio školskog obrazovanja, a u njima se može naći znanje koje društvo želi prenijeti svojim mlađim generacijama. Oni sadrže mnogo činjenica te velik broj normi i pravila koja će pripremiti učenike da postanu punopravni članovi tog društva.¹ Početkom 20. stoljeća počinje se uočavati važnost istraživanja i revizije udžbenika, a nakon Prvog svjetskog rata pokreću se inicijative na tom području. Tijelo Lige naroda, Međunarodni komitet za intelektualnu suradnju, savjetovao je da sve nacionalne komisije revidiraju udžbenike te da se krene s ispravljanjem stereotipa koji potiču negativne predrasude prema Drugima. To isto tijelo donijelo je 1932. Rezoluciju o razvoju međunarodnih konzultacija o udžbenicima, a 1937. potpisana je Deklaracija o naučavanju povijesti (revizija školskih udžbenika). Primjena načela koje je donijela ova deklaracija nije se provodila u većini zemalja te je UNESCO-o nastavio rad na ovom problemu. *Program za poboljšanje udžbenika i nastavnog materijala*, razvijen je 1946. i služio je kao pomagalo za postizanje međunarodnog razumijevanja. Iste godine razvijao se i priručnik s kriterijima za reviziju i pisanje udžbenika.² Uskoro se osnovao i Georg Eckert Institut, organizacija posvećena istraživanjem udžbenika.³ Institut organizira međunarodne konferencije, savjetuje autore, urednike i ustanove za obrazovanje, nudi stipendije istraživačima itd.⁴

U ovom radu analizirao se prikaz srednjovjekovne kršćanske tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti. Konkretnije, u radu su se promatrale predodžbe i slike koje se stvaraju putem udžbenika povijesti. Vremenski okvir istraživanja jest od 1918. do 1980., a analizirali su se udžbenici na području Hrvatske. U zadanom vremenskom okviru istraživanja, Hrvatska je bila u tri različite državne tvorevine s tri različite politike i ideologije. Primarna svrha udžbenika nije politička manipulacija povijesnog pamćenja, ali se povijesno pamćenje i sjećanje koristi u političke svrhe i za legitimaciju vlastitih političkih ciljeva. Odnosno, u ovom radu se pretpostavlja da trenutačna vlast koristi udžbenike povijesti kako bi uz pomoć reinterpretacije događaja

¹ PINGEL, UNESCO vodič za istraživanje i reviziju udžbenika, 6.

² Isto, 9-13.

³ Isto, 17 i 19.

⁴ Isto, 45.

legitimizirala vlastite političke ideje i vizije, a konkretnije u ovom radu cilj je provjeriti kako su se političke ideje odrazile na pisanje kršćanske tematike u udžbenicima.

Kršćanstvo je konstitutivni element hrvatskog društva i kulturnog pamćenja te hrvatskog identiteta stoga je kršćanstvo u pojedinim razdobljima isticano, a u drugima utišavano.⁵ U skladu s naravi ovog rada, istraživanjem predodžbi koje nastaju putem tekstova iz udžbenika, ovaj rad pripada imagološkom istraživanju. Imagologija se bavi proučavanjem predodžbi i slika te sustavnom klasifikacijom karakteristika i atributa koje te slike stvaraju te proučava načine njihovog prijenosa.⁶ Nadalje, interes ovog rada je kako društvo pamti svoju prošlost i na koje načine društva ili vladajući žele da se pamti povijest, a znanstvenici to nazivaju kulturnim pamćenjem koje je rezultat mnogih kulturnih procesa, ali i individualnog pamćenja.⁷ Ovaj tip istraživanja relevantan je zbog toga što kolektivna sjećanja i kulturno pamćenje imaju veliko značenje u društvu i temelj su za kreiranje mišljenja i uvjerenja, te je stoga važno promatrati ono što se naglašava i ono što se izostavlja jer time promatramo u kojem se smjeru usmjerava društvo i tko ga usmjerava, a obično su to oni s najvećom društvenom moći.⁸ Stoga, kada određeni sadržaj ne odgovara vladajućoj agendi dolazi do iskrivljavanja ili manipuliranja predodžbama.⁹ Svrha rada nije istraživati pravilnost ili ispravnost određene interpretacije već proučiti koje su to predodžbe i slike koje se stvaraju te da se te predodžbe usporede u različitim periodima.

Početna pretpostavka je da se odnos Crkve i države odražava na prikazu kršćanske tematike u udžbenicima povijesti. Također, pretpostavka jest da će se uočiti razlike u prikazivanju kršćanske tematike jer različite političke, ali i društveno-povijesne okolnosti mogu utjecati na prikaze tema kao na njihove sličnosti i razlike.

Rad je podijeljen na šest većih cjelina. Prve tri cjeline bave se pregledom dosadašnjeg istraživanja, teorijskom podlogom i metodama analize te istraživačkim pitanjima, a ostale cjeline prate metodu analize koja se koristiti u ovom radu. Metoda se sastoji od tri razine, prva razina jest povijesni kontekst u kojoj se promatra povijesni okvir u kojem su nastali udžbenici. Povijesni

⁵ CIPEK, MILOSAVLJEVIĆ, *Kultura sjećanja*, 8-9.

⁶ BELLER, LEERSEN, *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, 6.

⁷ RIGNEY, „Memory“, 360-361.

⁸ CIPEK, „Politika povijesti u RH“, 98.

⁹ PETROVIĆ, „Kolektivna sjećanja i perspektive poslekonfliktne modernizacije“, 98.

kontekst obrađuje se u cjelini *Crkva i država* u kojem se objašnjava odnos države prema Crkvi u različitim periodima i utvrđuje se dinamika odnosa trenutačne vlasti i Crkve. Također, povijesni kontekst se obrađuje u cjelini *Školstvo, nastavni planovi i programi i udžbenici* u kojem se promatra stanje školstva, njegova organizacija te nastavni planovi i programi koji propisuju i pružaju okvir za pisanje udžbenika, ali i propisuju ciljeve odgoja i obrazovanja. Iduće dvije razine analize su tekstualna i intertekstualna analiza koje se obrađuju u cjelinama *Školstvo, i nastavni planovi i programi i udžbenici* i *Analiza udžbenika po temama*. Cjelina *Analiza udžbenika po temama* dijeli se na tri podcjeline u kojima se analiziraju tri različite teme srednjovjekovne kršćanske tematike te se prvo analizira tekst udžbenika i koje predodžbe stvara te na kraju se vrši intertekstualna analiza, odnosno usporedba predodžba iz različitih perioda. Na kraju se nalazi zaključak, sažetak te popis izvora i literature.

Za analizu srednjovjekovne kršćanske tematike odabrane su tri teme. Teme sam odabrala u skladu s glavnim aspektom istraživanja, odnosno one teme u kojima bi se državni interes, ideologija i odnos s Crkvom mogao odražavati na udžbeniku. Prva od njih je *Pokrštavanje Hrvata* u kojoj se promatra na koje se načine prikazuje ova tematika i koja se predodžba stvara, naprimjer naglašava li se povezanost Hrvata i kršćanstva od najranijih dana. Druga tema je *Odnos Pape i države* koja se dijeli na dvije pod teme, *Odnos Pape i narodnih vladara* i *Borba za investituru*. Svrha analize ovih tema je analiza predodžbi koje se stvaraju i što nam one govore o odnosu države i Crkve, na primjer stvara li se predodžba nužnosti suradnje s Crkvom radi učvršćivanja vlasti i je li ta predodžba predstavljena kao pozitivna ili negativna. Posljednja tema je *Odnos kršćana i muslimana u križarskim ratovima*, u ovoj temi analizira se prikaz muslimana kao drugog u kontekstu križarskih ratova te kako su prikazani križari, njihovo djelovanje i motivacija i sl.

Teorijska podloga

Hrvatski nacionalni identitet često se na različite načine koristio u političke svrhe, a jedan od elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta je kršćanstvo. Kršćanstvo kao element identiteta pripada kolektivnom identitetu čije korijene pronalazimo u zajedničkoj prošlosti i svjesnosti o toj prošlosti. Osim zajedničke prošlosti, kolektivni identitet zahtjeva koheziju grupe, a kohezija traži posebnost grupe u odnosu na ostale i upravo se kršćanstvo, u nekim slučajevima, uzimalo kao element posebnosti Hrvata.¹⁰

Udžbenici za povijest jedan su od elemenata koji pridonosi formiranju i ojačavanju tih stereotipa (pozitivnih i negativnih) i elemenata vezanih uz identitet. U njima možemo analizirati prikaze kršćanske tematike, u ovom slučaju srednjovjekovne, kako bi istražili na koji način razdoblje u kojem su pisani želi prikazati taj element hrvatskog identiteta. Zadatak ovog diplomskog rada je analizirati način prikaza srednjovjekovne kršćanske tematike te pripisane mu predodžbe i slike. Sukladno razdoblju koja se istražuju, od 1918. do 1980., uspoređivali su se prikazi u različitim vrstama državnih tvorevina i ideologija.

Imagologija se bavi proučavanjem stereotipa i predodžbama o sebi i drugome i sustavnom klasifikacijom karakteristika i atributa koje takve slike stvaraju te proučava načine njihovog prijenosa.¹¹ Toj domeni pripadaju i povijesni mitovi koji su jedan od ključnih elemenata autopredodžbe zajednice.¹² Povijesni mitovi nerijetko se koriste u političke i ideološke svrhe, a to otežava razlikovanje onoga što je u mitu činjenica, a što društveno pridodano značenje i interpretacija. Oni imaju važnu ulogu u stvaranju i održavanju nacionalnih i ostalih ideologija. Mitove definiramo kao povijesne narative koji se pripisuju prošlom događaju ili osobi. Kako bismo razumjeli mit i što se njime želi postići nužno je razlučiti što je u mitu stvarnost, a što imaginarij.¹³ Razlikujemo utemeljiteljske i političke mitove, utemeljiteljski se dotiču postanka i podrijetla, a politički mitovi imaju svoju ulogu kao političko sredstvo u kreiranju poželjnog društva.¹⁴ Primjer

¹⁰ ALBERCHT, „Foreigner“, str 336-338.

¹¹ BELLER, LEERSEN, *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, 6.

¹² BELLER, „Myth“, 374.

¹³ GIRARDET, *Politički mitovi i mitologije*, 12 i 80-81.

¹⁴ GIRARDET, *Politički mitovi i mitologije*, 25.

povijesnog mita bila bi smrt kralja Zvonimira, koja se iskorištavala kako bi se prikazalo da se narod pobunio protiv vjernog papinog vazala Zvonimira.

Stavovi i mišljenja koja formiramo kulturno su uvjetovani pa se zato imagologija bavi istraživanjem podrijetla i funkcija karakteristika drugih naroda te analizira načine na koje se te funkcije i karakteristike prenose.¹⁵ Stajališta o drugome proizlaze iz našeg selektivnog vrijednosnog suda koji pak svoje izvorište pronalazi u selektivnoj percepciji. Naš selektivni sud je pod utjecajem raznih eksternih utjecaja jer ljudi mogu stvarnost iskusiti samo djelomično te nam ti djelići čine cjelinu. Udžbenici su pod utjecajem odozgor, odnosno na njih utječe politika i političke ideologije te političke grupacije. Selektivni sud, ali i mišljenje o nečemu je pod utjecajem pisanih, vizualnih, književnih i ostalih reprezentacija.¹⁶ U sferu pisanih pripadaju i udžbenici. Kako kaže Stefano Petrunaro, nekome je udžbenik povijesti jedini doticaj s povijesti te on u velikoj mjeri utječe na stečenu percepciju.¹⁷ Potrebno je naglasiti da se imagologija ne bavi ispravnošću i istinitošću reprezentacije, ona se bavi onime što je predstavljeno te pokušava razumjeti i istražiti stvorene karakteristike i reprezentacije.¹⁸

Prije provedbe analize potrebno je definirati sliku/predodžbu. Slika ili predodžba je, prema riječima Corinne Albercht, mentalna ili diskurzivna reprezentacija ili reputacija osobe, grupe, etnita ili nacije. Korak dalje bila bi razlika između predodžbe i slike gdje se predodžbama pripisuju atribucije moralne i karakterološke prirode, a slike nerijetko povezuju socijalne činjenice i kolektivne psihologizme.¹⁹ Treba prepoznati sliku ili predodžbu i ustanoviti kako i zašto je nastala. Prvi koraci su ustanoviti što je od prikazanog/napisanog činjenica, a što stereotipizacija. Zbog toga je potrebno analizirati karakter i način na koji je tekst sastavljen te koje osobine su istaknute i koje ne, te koji je cilj teksta.²⁰

¹⁵ BELLER, LEERSEN, *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, 6-7.

¹⁶ Isto, 4-7.

¹⁷ PETRUNARO, *Pisati povijest iznova*, 15.

¹⁸ LEERSEN, „Imagology: History and Method“, 27.

¹⁹ ALBERCHT, „Image“, 342.

²⁰ LEERSEN, „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pogled“, 99.

Slika se sastoji od riječi, hijerarhiziranog odnosa i scenarija. Verbalne konstelacije, leksička polja i slično dio su elementa riječi. U analizi riječi važno je obratiti pažnju na ono što stvara diferencijaciju ili pak asimilaciju. Zatim, uočiti ono što se ponavlja, koji se pridjevi ili pak usporedbe koriste, kako se semantički nizovi koriste u za približavanje ili udaljavanje od Drugog. Hijerarhizirani odnosi se tiču dekorativnih elemenata, pauza za deskripciju, isticanje organiziranja prostora, a ovdje je ključno razjasniti što je rečeno, a što je prešućeno. Pri analizi slike potrebno je analizirati društveni i kulturni okvir u kojem su izabrane određene osobine i elementi za stvaranje slike kojem pripada scenarij slike.²¹ Slike dijelimo na ideološke i utopijske, ideološke imaju određenu funkciju u društvu i kulturi, a to je najčešće integracija te se one prikazuju u skladu s stajalištem prevladavajuće grupe.²² U imagologiji razlikujemo heteropredodžbe (Drugi) predodžbe i autopredodžbe (Ja/Mi) koje mogu biti iskrivljene slike, mitovi ili predrasude o drugome i o sebi.²³ Autopredodžbe služe za održavanje sebstva putem povijesnog pamćenja i kulturnog sjećanja.²⁴ U vrijeme prve Jugoslavije objekt koji se stereotipizira je „jugoslaven“, a on je trebao stvoriti novi identitet – jugoslavenski nacionalni identitet odan monarhiji. Tako je obilježje udžbenika prve Jugoslavije orijentacija na unutrašnjost i opisivanje karakteristika vlastitog naroda, a važno je napomenuti da u ovim udžbenicima nisu naglašeni izrazito negativni stereotipi prema „neprijateljima“. U autostereotipe treba uključiti i vjeru jer je jedan od konstitutivnih elemenata grupnih identiteta. Od drugih obilježja udžbenika Kraljevine Jugoslavije treba uočiti bogatstvo slika, organizaciju stranica, a za razliku od njih udžbenici iz NDH su siromašni slikama i na stranicama je sve „stisnuto“. Nadalje, u socijalističkim udžbenicima s početaka nove države nema ilustracija i loše su kvalitete, ali kasnije sadrže čak tabele i grafikone, a obilježje im je i prisutnost okrutnosti na slikama.²⁵

Sliku ili predodžbu možemo definirati i kao mješavinu osjećaja i ideja koja proizlazi iz svijesti o postojanju nekog Ja u odnosu na Drugog, upravo zato je nužno shvatiti afektivne i ideološke elemente slike/predodžbe. U radu se analizirala kršćanska tematika, a u kontekstu odnosa Mi/Oni odnos kršćana/muslimana. Osim toga imagološko istraživanje mora uzeti u obzir

²¹ PAGEAUX, „Od kulturnog do imaginarnog“, 134-140.

²² MOURA, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“, 164-165.

²³ DUKIĆ, BLAŽEVIĆ, *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*, 5.

²⁴ LEERSEN, „Imagologija : povijest i metoda“, 179-181.

²⁵ PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*, 42-43 i 51.

kulturne utjecaje, sustav i vrijednosti koje su temelj predodžaba, ali i ideoloških mehanizmima. Uz to govoreći o Drugima, govori se o sebi jer nam govori o stvorenom odnosu svijeta i sebe samoga. Slika ovisi o datom povijesnom kontekstu i trenutku, kulturi i društvu te će slika o srednjovjekovnoj kršćanskoj tematici razlikovati se ovisno o ranije navedenim čimbenicima.²⁶

Stereotipi pomažu pri stvaranju i pojačavanju određene slike. Slike utječu na našu percepciju Drugog, a sam stereotip je generalizacija grupe ljudi kojoj se u sklopu stereotipa pripisuju razne karakteristike bez obzira na veličinu i individualne razlike unutar grupe. Udžbenici također mogu ojačati određene stereotipe, ali i sudjelovati u njihovom stvaranju i smanjivanju.²⁷

Postoje različiti načini analize imagološke slike, a jedan od njih jest da se prvo definira određena tropa. Tropa je, prema definiciji hrvatske enciklopedije, u užem smislu govornička figura koja se definira kao promjena značenja pojedinačnih riječi.²⁸ U trope se obično ubrajaju metafora, metonimija, sinegdoha i alegorija, ali i mnogobrojne druge retoričke figure (simbol, ironija, epitet, personifikacija, eufemizam i dr.) Zatim tu tropu trebamo kontekstualizirati u vremenu u kojem se pojavljuje te definirati ciljanu publiku, retoriku teksta i kako je ona osmišljena za tu publiku. Posebnu pozornost treba obratiti na analogiju mi-oni, a radi se o antropološkoj konstanti koja je ključna u stvaranju i kreiranju kolektivnih identiteta.²⁹ Stoga je očekivano da taj konstrukt mi-oni svoje mjesto pronalazi u udžbenicima povijesti.³⁰

UNESCO izdaje *Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika* u kojem objašnjava kako voditi projekt istraživanja, metodologiju i pedagogiju projekata te praktične savjete i slično. U vodiču postupci analize se dijele na one kvalitativne i kvantitativne. U kvalitativne pripadaju hermeneutička koja određuje koje se poruke žele prenijeti, a dio kvalitativnih metoda je i lingvistička metoda u koju pripada analiza teksta, a naprimjer to se može odvijati prebrojavanjem atribucija danim grupama. Idući korak je određivanje jesu li te atribucije pozitivne ili negativne. Iduća kvalitativna metoda je kroskulturalna analiza koja se bavi pojavama kulturnih obrazaca i analizom diskursa u kojoj se promatra koje informacije autor klasificira kao bitne. S druge strane,

²⁶ PAGEAUX, „Od kulturnog do imaginarnog“, 127-130.

²⁷ BELLER, „Stereotype“, 429.

²⁸ „Trop“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62454>, zadnji pristup 22.10.2021.

²⁹ LEERSEN, „Imagology: History and Method“, 27-28.

³⁰ PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*, 193.

kvantitativna metoda se dotiče pitanja poput koliko je prostora u udžbeniku posvećeno određenoj temi, koliko se često spominju određene teorije, godine ili stoljeća i sl.³¹

Osim analize teksta predmet interesa ovog rada su načini na koje društva žele da se pamti povijest. Znanstvenici to nazivaju kulturnim pamćenjem koje je produkt raznih kulturnih procesa, ali i dio individualnog pamćenja. Fokus u društvu je na ono što se pamti, a ne na to kako su određeni događaji došli u centar kulture pamćenja. Poanta koja se želi izreći je da mijenjanje vladajućih grupa utječe na isticanje različitih aspekata prošlosti, tako će u vrijeme NDH biti istaknut kršćanski element u udžbenicima, dok će u socijalističkim udžbenicima taj element biti smanjen i nenaglašen. Ideja kulturnog pamćenja ovisi o ponovljenoj komunikaciji i cirkulaciji željenog sadržaja, ideje ili slično. To sjećanje je kulturno i sastavljeno je od kulturnih obrazaca kroz koje se ljudi sjećaju i institucija koje jačaju njihovu relevantnost.³²

U uvodu smo rekli da se u politici koriste sredstva poput povijesnog sjećanja i pamćenja u svrhu legitimacije vlastitih ciljeva. Način na koji se interpretira prošlost koristi se u političkom diskursu za suprotstavljanje „protivniku“. Reinterpretiraju se događaji u prošlosti u skladu s trenutnom vlasti. Oblikovanjem kulture sjećanja, oblikuju se sjećanja nacije te se trenutna politička vlast time služi kako bi povezala sebe s poviješću. Zajedničko nasljeđe proizvod je kulture sjećanja kao i element u kreiranju odnosa Mi/Oni.³³ Stvaranje Mi u odnosu na Drugog jedan je od utjecaja kulturnog pamćenja, a funkciju obnavljanja i utvrđivanja tog osjećaja Mi provodi politika povijesti u nekoliko dimenzija: moralno vrednovanje, kognitivno utvrđivanje istine, estetska dimenzija, pedagoško-obrazovna dimenzija u koju pripadaju udžbenici, a svrha ove posljednje dimenzije je utvrditi svrhu podučavanja povijesti te koji su ciljevi.³⁴ Ovaj rad se djelomično bavi politikom povijesti jer analizira politički utjecaj i funkciju povijesti kroz udžbenike. Odnosno, kako povijest postaje političko sredstvo za oblikovanje političke volje građana, ali rad ne ulazi u dubinsku analizu udžbenika kao političkog sredstva.³⁵

³¹ PINGEL, UNESCO vodič za istraživanje i reviziju udžbenika, 56-65.

³² RIGNEY, „Memory“, 360-361.

³³ CIPEK, MILOSAVLJEVIĆ, *Kultura sjećanja*, 8,9.

³⁴ CIPEK, „Politike povijest u RH“, 23.

³⁵ CIPEK, „Politike povijest u RH“, 14-15.

Odnos prema prošlosti može se tumačiti kao kulturni, politički, kompenzacijsko-obrambeni izvor za političku mobilizaciju ako sjećanja i odnos prema povijesti stavimo u kontekst danog vremena koje može biti pod utjecajem društvenih kriza, ekonomskih kriza itd. U tim situacijama i uvjetima prošlost se koristi kao oružje za oblikovanje i legitimiziranje poželjnog društvenog poretka za tadašnju političku opciju. Često je to sjećanje selektivno i instrumentalizirano kako bi povijest zadovoljila traženu formu. Problem nije kultura sjećanja kao takva jer je ona konstitutivni element društva, posebice suvremenog, a služi za samorazumijevanje zajednice. Nadalje, problem je odnos prema prošlosti te iskorištavanje i stvaranje „poželjne“ povijesti. U analizi prikaza srednjovjekovne kršćanske tematike vidjeti će se željeni stav prema Crkvi, kršćanstvu i kršćanskom elementu u nacionalnom identitetu.³⁶

Kolektivna sjećanja stvorena su kroz planirane aktivnosti vladajućih, a sama sjećanja predstavljaju otvoren teren za ideološka sukobljavanja.³⁷ Kolektivna sjećanja i iskustva koja dobiju na značenju u društvu služe kao temelj za stvaranje mišljenja i uvjerenja koja se potom šire i na zajednicu. Zato ono čemu se da dominantno mjesto, ono što se spomene ili izostavi ovisi o tome gdje se društvo usmjerava (i tko ga usmjerava) te najveći utjecaj imaju oni s najvećom društvenom moći. Sjećanja i sadržaji sjećanja usko su vezani uz ciljeve političkih aktera i društva, za stvaranje sebstva, pravila, vrijednosti i slično.³⁸ Kada ti ciljevi ne odgovaraju agendi dolazi do iskrivljavanja ili manipuliranja predodžbama, slikama i sjećanjima. Baumeister i Hasting navode takve načine zavaravanja: selektivno izostavljanje (događaj koji se izostavlja ignorira se, ostavlja se sve pozitivno), lažiranje s kojim se koristi i taktika negiranja (lažiranje se rijetko koristi zbog lakoće provjeravanja činjenica), proljepšavanje i preuveličavanje, povezivanje nasuprot rastavljanju (događaji su najčešće produkti višestrukih uzroka, a važno je definirati jesu li neka dva događaja povezana ili odvojena, a ističući samo jedan uzrok, ignoriranje ostalih, dovodi do pogrešne interpretacije), okrivljavanje okolnosti, okrivljavanje druge strane, kontekstualni okvir (kreiranje vlastitog kontekstualnog okvira, birajući/zanemarujući /ignorirajući određene elemente konteksta

³⁶ BOSTI, „Teorije sjećanja: motivi, pretpostavke“, 31-33.

³⁷ PETROVIĆ, „Kolektivna sjećanja i perspektive poslekonfliktne modernizacije“, 94-95.

³⁸ CIPEK, „Politike povijest u RH“, 98.

koje idu/ne idu u korist poželjne agende).³⁹ Ovaj segment htjela bih zaključiti riječima Nebojše Petrovića: „Kao što je prošlost ključ za budućnost, tako je i sadašnjost ključ za prošlost“⁴⁰

Kako su povezani imagologija, kultura sjećanja i udžbenici povijesti? Udžbenici povijesti veoma su važan element javnog diskursa gdje imaju dvojaku, ulogu aktera javnog diskursa ali i aktivnog sudionika njegovog nastajanja. Udžbenici dosežu veliki broj ljudi u njihovim formativnim godinama što nam signalizira njihovu važnost. U školama kreće izgradnja budućnosti naroda/nacije, a u njima se provodi željeni osjećaju kolektivne pripadnosti.⁴¹ Unatoč tome potrebno je i postaviti pitanje koliko zapravo udžbenici utječu na trajno formiranje učenika.

³⁹ PETROVIĆ, „Kolektivna sjećanja i perspektive poslekonfliktne modernizacije“, 98-100.

⁴⁰ Isto, 95.

⁴¹ PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*, 7-18.

Istraživačka pitanja, metoda analize i ciljevi rada

Diplomski rad bavi se analizom srednjovjekovne kršćanske tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u periodu od 1918. do 1980. U radu se počinje s pretpostavkom da se odnos Crkve i države odražava na prikazu kršćanske tematike u udžbenicima povijesti. Cilj rada je ustanoviti kako se prikazuje srednjovjekovna kršćanska tematika u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u razdoblju od 1918. do 1980. te usporediti načine tog prikaza u tri različite državne tvorevine. Pretpostavka jest da će se uočiti razlike u prikazivanju kršćanske tematike jer različite političke, ali i društveno-povijesne okolnosti mogu utjecati na prikaze tema.

U analizi udžbenika ne promatra se istinitost već ono što se želi prenijeti udžbenikom, odnosno koja se kultura pamćenja želi prenijeti. Tako možemo promatrati što jedno povijesno razdoblje želi da se pamti i na koji način da se zapamti. Ono što se u određenom tekstu naglasi, izostavi, umanji, uvećava ili pak idealizira utječe na kulturu pamćenja. Za analizu je važno napomenuti da se analizira predodžba koja se stvara putem udžbeničkog teksta, a ne činjenična točnost ili ispravnost napisanog. U radu se odgovara na glavno istraživačko pitanje: *Kako se razlikuje prikaz srednjovjekovne kršćanske tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u periodu 1918. do 1980.?* Ova pitanja popraćena su pitanjima vezanim za određene teme koje će se analizirati.

U radu se analiziraju tri problemska kruga srednjovjekovne kršćanske tematike: *Pokrštavanje Hrvata, Odnos Pape i države te Odnos kršćana i muslimana u križarskim ratovima.* Tema *Pokrštavanja Hrvata* odabrana je jer se kroz njezin prikaz analizira odnos prema kršćanstvu kao dijelu hrvatskog identiteta, a konkretnije se promatra kako se prikazuje proces pokrštavanja, koji smjerovi pokrštavanja se spominju, je li pokrštavanje donijelo pozitivne promjene itd. Druga tema *Odnos Pape i države* pokriva dvije tematike, a to su odnos pape i hrvatskih vladara i borba oko investiture. Prikaz tih odnosa govori nam o stavu trenutačne politike prema Crkvi i papi te o njihovom položaju unutar države. Promatrat će se što se ističe kod odnosa pape i vladara, koju ulogu ima Papa u učvršćivanju vlasti, kako je prikazan Papa itd. U temi *Odnos kršćana i muslimana u križarskim ratovima* promatrati će koja je predodžba stvorena o muslimanima, a koja o križarima u kontekstu križarskih ratova. Naime, pri stvaranju slike o Drugome, stvara se slika o

Sebi, odnosno, načinom prikaza muslimana i križarskih ratova stvara se slika o križarima i kršćanima.

Popratna istraživačka pitanja redom po problemskim krugovima su sljedeća:

1. Kako se proces pokrštavanja prikazuje u različitim razdobljima i udžbenicima? Koji je smjer pokrštavanje prisutan i kako se u tome odražava stav vladajućih? Kako se prikazuju odnosi stanovništva prema vlasti i Crkvi u kontekstu pokrštavanja? Kako se prikazuju Ćiril i Metod te koja je povezanost njihovog prikaza s politikom vladajućih?
2. Koja se slika stvara o odnosu Pape i države kroz tematiku borbe za investituru? Kako se odražava taj prikaz odnosa Pape i države na tadašnje odnose vlasti i Crkve? Kako je prikazan odnos Pape i hrvatskih vladara? Kako se taj prikaz odražava na tadašnje odnose i stavove? Kako su prikazani odnosi stanovništva, hrvatskih vladara i Crkve te što nam ta predodžba govori o stavu države prema Crkvi i slici koja se putem te predodžbe stvara?
3. Kakve se predodžbe stvaraju o muslimanima, a kakve o kršćanima te kako su prikazani sukobi? Kako su prikazani motivi i posljedice križarskih ratova? Kako se stav NDH prema muslimanima odražava na njihov prikaz u udžbenicima?

U analizi koja se vrši u ovom radu koristi se iduća metoda analize na tri razine. Prva od tih je tekstualna koja se bavi riječima i leksičkom razinom. Prvenstveno se promatra način formulacije teksta, koji se pri djevi pridodaju osobama i sl., koje osobe/događaji ističu, koja se slika stvara formulacijom rečenica itd. Druga je intertekstualna koja se bavi sličnostima i razlikama, u radu se ta usporedba vrši između NDH, Kraljevstva SHS/Kraljevske Jugoslavije i Socijalističke Jugoslavije. U konačnici je tu kontekstualna analiza gdje se dani tekst stavlja u kontekst vremena u kojem nastaje, ovaj dio analize tiče se proučavanja razdoblja u kojem su udžbenici nastali, a konkretno za ovu temu to se odnosi na analizu odnosa Crkve i države te organizaciju školstva i nastavnih planova i programa.⁴² U prvom dijelu promatrati će se kontekst vremena u kojem su udžbenici nastali, odnosno kontekstualna analiza, iznijeti će se kakav je odnos Crkve i države u svakom periodu te općenito stajalište vladajućih o Crkvi. U povijesni kontekst ulazi i školstvo, konkretnije stanje i organizacija školstva, a u ovaj segment pripadaju nastavni planovi i programi

⁴² DUKIĆ, BLAŽEVIĆ, *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*, 19.

koji su okvir unutar kojeg nastaju udžbenici. Povijesni kontekst je ključan jer kao što smo rekli u prethodnoj cjelini, udžbenici su akteri javnog diskursa i aktivni sudionik njegovog nastajanja. Druga dva dijela analize biti će spojena u jedan segment analize udžbenika koji će obuhvatiti tekstualnu i intertekstualnu analizu. Udžbenici će se analizirati po temama i unutar svake teme nalaziti će se analiza teksta, a na kraju se nalazi zaključak s usporedbom različitih perioda. U analizi teksta promatra se prikaz svake teme gdje se analiziraju načini formulacije teksta, izbor riječi, koji se pridjevi pridodaju osobama i sl., koje osobe/događaji ističu, koja se slika stvara formulacijom rečenica itd. Idući korak je analiza sveukupne predodžbe i slike koja se stvorila putem tog teksta. I na kraju se u zaključku donosi rezultat sve tri razine analize.

Crkva i država

Cjelina Crkva i država dio je kontekstualne analize, a promatra se povijesni kontekst u kojem su nastali udžbenici te odnos Katoličke Crkve i državne vlasti. Suživot Crkve i države ostvariv je na nekoliko načina, a razlikujemo tri sustava: konfesionalni sustav, sustav odvojenosti i sustav dogovora. U konfesionalnom sustavu država prihvaća jednu vjeru koja postaje državna, a ovaj sustav ima nekoliko podsustava poput monoteističkog, dualističkog s vjerskom slobodom i dualističkog s tolerancijom. Drugi sustav je sustav odvojenosti u kojem je vjera kako sam naziv kaže odvojena od države, a odvojenost je definirana ustavom. Postoje podsustavi ovog uređenja poput koordinirane odvojenosti, potpune odvojenosti i neprijateljske odvojenosti. Posljednji je sustav dogovora u kojem se država i Crkva dogovaraju oko vlastitog odnosa putem raznih ugovora i konkordata. U periodu od 1918. do 1980. izmjenjuju se razni sustavi odnosa, ali odnosi su kroz cijeli period bili više neuređeni nego uređeni. Pokušaji konkordata u Kraljevini Jugoslaviji nisu uspjeli, Nezavisna Država Hrvatska (NDH) nije uspjela dobiti priznanje od Pape unatoč početnom entuzijazmu, a najteži period Crkva je prolazila u vrijeme Socijalističke Jugoslavije.⁴³

⁴³ JAKULJ, „Pravi položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizama do demokracije“, 479-482.

Odnosi Katoličke Crkve i Kraljevine SHS/Jugoslavije (1918.-1941.)

Crkva je u počecima države zauzela skeptičan stav jer su bili svjesni da će zajedništvo biti teško ostvarivo. Srpska Pravoslavna Crkva oduvijek je bila veoma bliska vlasti te je očekivala nastavak takvog odnosa.⁴⁴ Hrvati su se nadali ravnopravnosti u političkom, društvenom i religioznom području, a to se u novoj državi nije ostvarilo.⁴⁵ Problem nove države bio je to što nijedna vjera nije imala većinu, a vladalo se kao da pravoslavci imaju.⁴⁶ Optimističan početak ubrzo su prekinuli mnogobrojni izazovi koji su čekali Katoličku Crkvu u novoj državnoj tvorevini. Na primjer pokušali su ih isključiti iz škola, uvodili su ustavne odredbe koje su je slabili njen utjecaj, našla se pod udarom agrarnih reformi, bila je pod napadom tiska i sl.⁴⁷

Diplomatski odnosi između Kraljevstva SHS i Svete Stolice uspostavljeni su 1920. godine.⁴⁸ Daljnje uređivanje odnosa s Vatikanom bilo je od ključne važnosti za Katoličku Crkvu, a cilj je bio potpisivanje konkordata. Opozicija konkordatu bila je SPC koja se bojala slabljenja svog utjecaja. Uz njih, ni Radić nije bio za konkordat jer je htio neovisnu hrvatsku Crkvu. Konkordat je stavljen na čekanje sve do 1935. Nakon ostvarenja konkordata izbija kriza jer je katolički tisak izrazio nezadovoljstvo jer nisu bili uključeni u sporazum. Iduća kriza nastala je kada je trebalo ratificirati konkordat.⁴⁹ Vlast je htjela ratificirati konkordat kako bi umirila tenzije nastale u državi, ali SPC nije lako popuštao te je tiskao letke, pamflete koji su bili protiv ratifikacije. SPC je smatrala da se štiti time od Katoličke Crkve za koju je smatrala da narušava suverenitet Kraljevine, ali i ugrožava nju.⁵⁰ Dokument je poslan u Narodnu skupštinu gdje ga je čekala ratifikacija, a odgovor SPC bio je izrada pravilnika, donesenog 1937., kojim se propisuju sankcije za članove SPC koji podupru ratifikaciju. Knez Pavle ipak nije htio popustiti oko

⁴⁴ GOLUŽA, *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji*, 64-65.

⁴⁵ NINČEVIĆ I BRČIĆ, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 300.

⁴⁶ BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 302.

⁴⁷ BANAC, *Hrvati i Crkva*, 57-59.

⁴⁸ NINČEVIĆ I BRČIĆ, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 300.

⁴⁹ NINČEVIĆ I BRČIĆ, „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“, 301-303.

⁵⁰ Isto, 303.

konkordata jer bi time pokazao slabost, a SPC svoju nadmoć nad državom. Tako je konkordat u konačnici ratificiran, ali je ubrzo povučena ratifikacija.⁵¹

Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.)

U vrijeme proglašavanja NDH, Sveta Stolica se držala svojih principa o zaštiti katolika u područjima ratne operacije i ne priznavanju novih država u jeku rata.⁵² NDH je imao utopijsku viziju u kojoj su ustaška ideologija, kršćanstvo i Katolička Crkva išli ruku pod ruku. Nema sumnje da nije bilo traga kršćanskih i moralnih standarda u ustaškoj ideologiji i politici vladajućih te provedbi politike i ideologije.

Osim odnosa Crkve i NDH potrebno je obratiti pažnju na ideološku komponentu kršćanstva i Katoličke Crkve u ustaškoj ideologiji i propagandi jer ona ima važnu ulogu na prezentiranje kršćanske tematike u udžbenicima. U ustaškoj ideologiji prisutan je religijski element čime kršćanstvo postaje jedan od glavnih komponenta hrvatskog identiteta. Pravaštvo je bilo prvo koje je religiji u političkoj ideologiji dalo veliku važnost jer je spojilo hrvatstvo i katoličanstvo kao dvije nerazdvojive stvari, a takvo razmišljanje naslijedile su ustaše. Katoličanstvo je dobro odigralo ulogu jer je bio distinktivan element između Hrvata i Srba. U državi stvorenoj nakon Velikog rata, Katolička Crkva i država nisu bile u najboljim odnosima te je bila potisnuta pod utjecajem i djelovanjem jake Srpske Pravoslavne Crkve koja je dominirala u to vrijeme. Potisnutost u tom periodu ojačala je identifikaciju katoličanstva i hrvatstva. Nasljedstvo pravaštva svjedoči se i u sloganu *Bog i Hrvati*, koji odaje i važnost katoličke vjere u ustaškoj ideologiji.⁵³ Istočno europski nacionalizam (ekstremni) se razlikuje od totalitarnih režima zapadne Europe zbog pro religioznog stava. Primjer toga pronalazimo i u susjedstvu jer se uz ekstremni srpski nacionalizam veže pravoslavlje. S druge strane, u „klasičnim“ fašističkim režimima postoji izrazit antiklerikalni i anti religijski stav.⁵⁴ Religija se u NDH koristila kao političko oružje za

⁵¹ Isto,304-305.

⁵² KRIŠTO, „Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, 464.

⁵³ OGNJANOVA, „Religion and Church in the Ustasha Ideology (1941.-1945.)“, 157-159.

⁵⁴ OGNJANOVA, „Religion and Church in the Ustasha Ideology (1941.-1945.)“, 159-160.

diskreditaciju protivnika smatrajući ih Božjim neprijateljima jer se propagiralo da je NDH Božja država. Važno im je bilo ostvariti bliske veze s Crkvom iz nekoliko razloga, a to su veliki utjecaj Crkve u narodu, potvrđivanje ustaške ideologije i toga da su Hrvati i katoličanstvo dvije nerazdvojive stvari. Crkva je u početku bila otvorena prema ustaškom režimu, ali treba naglasiti da oni nisu nikada podržavali ekstremni nacionalizam i u crkvenim se krugovima pokušavalo zadržati moralni kompas na pravom putu što nam svjedoči i Alojzije Stepinac. Potrebno je napraviti distinkciju između vodstva i običnog klera koje je svoje političko stajalište iznosilo i povezivalo s ustaškom ideologijom, poglavito mlađi naraštaji. Katolička Crkva se pokušala separirati od fašista i nacista, ali u istočnoj Europi uvjeti su bili malo drugačiji jer je ona bila ipak konzervativno nastrojena i tako je vrlo lagano došlo do infiltracije nacionalizma u redove klera, ali i puka. Posljedično je Crkva zauzela više pro nacionalnu stranu (ne nužno nacionalističku).⁵⁵

Ustaškoj propagandi nije manjkalo katoličke simbolike u govorima i promoviranju nacionalizma. Prema ustašama Hrvati su od pamtivijeka bili borci za nacionalnu slobodu i katolike te se naglašavala borba protiv Istoka (Srba, Osmanlija) koji su ugrožavali Zapad i katoličku vjeru. Tako su htjeli i Hrvatsku pozicionirati na Zapad, a ne na Balkan. Smatrali su da hrvatstvo i katoličanstvo sinonimi i da ako izumre vjera izumrijet će i hrvatstvo. Naglašavala se povijesna misija Hrvata kao branitelja kršćanstva. Tako su ustaše mitologizirali ljude u ideologiju naglašavajući povezanost s prošlošću, njihovu posebnost i važnost, a Hrvati su bili prva linija obrane kršćanskog svijeta.⁵⁶ Ustaše koriste religiju za ostvarenje svojih političkih ciljeva, koriste katoličanstvo kako bi svoju vlastitu ideologiju promovirali i učinili ju popularnom i poželjnom. Važno je naglasiti da je Paveliću djelomično smetala Crkva jer mu je bila oporba te bi mu bila poželjnija i podobnija kada bi bila submisivna i nacionalistička. Katolički vrh opirao se Paveliću, a on je imao ograničene mogućnosti suprotstavljanja upravo zbog važnosti Katoličke Crkve među Hrvatima.⁵⁷

Od vrha crkvenih premeta najistaknutiji je bio Alojzije Stepinac koji je bio uključen u nastojanje oko priznanja NDH, posebice u početku. Nadbiskup se ponio onako kako je to

⁵⁵ Isto, 160-162.

⁵⁶ Isto, 163-166.

⁵⁷ OGNJANOVA, „Religion and Church in the Ustasha Ideology (1941.-1945.)“, 169-173.

uobičajeno u Katoličkoj Crkvi, ističući da očekuje crkvenu neovisnost.⁵⁸ Takav stav ide uz ostatak početnog oduševljena osnivanja vlastite države, bez znanja što će NDH zapravo biti. Pavelić je težio dobivanju priznanja i uspostavi diplomatskih odnosa s Vatikanom, ali Sv. Stolica se držala svoje mantre da to ne prakticira u vrijeme rata. Pavelića je papa primio samo na privatnu audijenciju u knjižnici jer je ovo za Sv. Stolicu bila teška diplomatska situacija zbog neizvjesnosti kako će se događaji razvijati.⁵⁹ Stolica NDH nije priznala ni de facto ni de iure, unatoč simpatijama prema željama Hrvata za vlastitom državom. Početni entuzijizam i radost ubrzo su udarili u veliki zid jer su se počeli otkrivati slojevi pravog lica NDH, a Alojzije Stepinac postao je problem Paveliću i NDH.⁶⁰

Alojzije Stepinac nerijetko je kritizirao vlast i Pavelića što potvrđuju njegove propovijedi i govori u kojima se buni što se Crkvu ne pita za savjet o moralnim djelovanjima i zakonima vezanim za moralno djelovanje. Također, u svojim propovijedima progovara o ideologijama koje su „zatrovale svijet“ i da su sve rase jednake⁶¹ te da Katolička Crkva osuđuje svaku nepravdu i nasilje koje se vrši na temelju rase, klase itd.⁶² Mnoge propovijedi vlasti nisu dopuštale tiskati, poput one 31.10. 1943. koja se zbila nakon smrti Stepinčevog brata, ali one su se prenosile usmenom predajom. Vlada je odgovarala javnom kritikom poput članka dr. Mankanca „Pozvani i nepozvani“ koja je bila odgovor na ranije navedenu propovijed, a u kojoj se govori o tome kako nadbiskup nije pozvan u politiku i da je ne razumije.⁶³ Usprkos religijskom elementu ustaške ideologije, odnosi nisu bili najbolji. U nižem svećenstvu ustaše su imale najviše podrške od klera koje se češće uključivalo u politiku unatoč neodobravanju vrha. Oni su simpatizirali ustaše te gajili jake narodne osjećaje i nadu u novu državu. Treba odvojiti djelovanje institucije od djelovanja pojedinca, ali je važno uključiti niže svećenstvo u ovu raspravu jer Katoličku Crkvu ne čini samo visoki kler. Naravno nije sve niže svećenstvo pristajalo uz ustaški kler.⁶⁴ Stepinac se s Pavelićem sukobljavao oko logora urgirajući i kritizirajući njihovo postojanje inzistirajući da svećenik

⁵⁸ KRIŠTO, *Sukob simbola*, 34-38.

⁵⁹ Isto, 40-43.

⁶⁰ Isto, 67-73.

⁶¹ KRIŠTO, *Sukob simbola*, 74-77.

⁶² Isto, 82-88.

⁶³ Isto, 90-92.

⁶⁴ KRIŠTO, *Sukob simbola*, 95-104.

izaslanik obiđe logore. Zatim kako bi ublažio kritiku insuirao da Pavelić ne zna što se tamo događa, a dočeka ga je odgovor da su nadbiskupove informacije krive o tome što se događa u Jasenovcu.⁶⁵ Opsežnost ovih događanja i progona pravoslavnog stanovništva su tema kojoj se treba posvetiti više od par redaka te zbog konciznosti rada neću ulaziti u druge pojedinosti.

Najviše se polemike stvaralo i oko vjerskih prijelaza te uloge Katoličke Crkve u tim prijelazima. Glavni interes Crkve je da se spriječi državno upletanje u njenu jurisdikciju jer taj prelazak mora biti potpuno slobodan bez ikakvih vanjskih utjecaja te osoba prije prelaska mora proći pripremu i poduku. Područje vjerskih prijelaza bila je velika točka sukoba između Crkve i države jer je država htjela birokratski ubrzati proces prelaženja. Neki su htjeli prijeći radi zaštite i silili svećenike da ih prime u Katoličku Crkvu, a drugdje se katoličko svećenstvo opiralo državnom programu prelaska.⁶⁶ Na biskupskoj konferenciji na kojoj je bio prisutan izaslanik sv. Stolice, uputilo se Paveliću predstavke vezane uz problem prelaska te je zaključak bio da pitanje prelaska spada u domenu crkvene hijerarhija.⁶⁷

Stav NDH prema Srbima i Židovima bio je jasno projiciran njihovom politikom, zakonima, progonima i logorima. Interesantan je stav NDH prema muslimanima jer je muslimansko stanovništvo imalo je posebno mjesto u nacionalnoj politici i propagandi NDH. Mile Budak već je 1934. napisao „da su bosanski muslimani rasno najčišći, najmanje natrunjeni Hrvati“. U proglasu 10.4. Slavko Kvaternik govori „Braćo muslimani“, a sve ovo nam govori o tome da su vlasti htjele pridobiti muslimane. NDH je htjela pridobiti muslimane jer je smatrala Bosnu i Hercegovinu dio Hrvatske, „veliku“ Hrvatsku smatrali su sve do Drine te zbog toga muslimane nazivaju „cvijetom hrvatskog naroda“.⁶⁸ Ustaške vlasti imali su podršku manjeg broja muslimana, a većina se bojala progona jer su smatrali da su oni idući nakon Srba i Židova. Ipak Pavelić je muslimanima namijenio visoke pozicije poput mjesta potpredsjednika i muslimani su imali puno bolji položaj od Srba i Židova.⁶⁹ U pravaštvu već nalazimo tragove uključivanja muslimana kao

⁶⁵ Isto, 135-136.

⁶⁶ Isto, 175-189.

⁶⁷ Isto, 194.

⁶⁸ GOLDSTEIN, Povijest 21: Hrvatska povijest, 379.

⁶⁹ JELIĆ-BUTIĆ, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945., 196-199.

Hrvata gdje Ante Starčević govori kako su muslimani BiH „hrvatske pasmine“.⁷⁰ NDH svoju podršku muslimanima pokazuje i kod otvaranja džamije u Zagrebu 1944., a njeno planiranje je krenulo 1941.⁷¹

Zaključno, Crkva je prihvatila da je vlast legalna te je djelovala unutar zakonskog okvira. U početku radosna zbog nastanka nove države i suosjećanja s narodom, nastojala je uspostaviti dobre odnose s jedne strane, a s druge strane braniti ljudsko dostojanstvo te kritizira vlast. Uz to je pokušavala kroz svoje institucije pružiti pomoć potrebitima i ugroženima. No, nemoguće je negirati uloge nekih njenih pripadnika u ustaškom režimu koji su činili ogromna zla.⁷²

Tijekom 2. svjetskog rata malo se pisalo o odnosima komunista i klera. Neki su se pridružili komunistima, ali takvih je bilo malo zbog očiglednog stava komunista prema religiji. Iz raznovrsnih programa iz 1919., 1920. te rezolucija i kongresa od 1923. do 1941. bio je jasno utvrđen stav komunista prema vjeri i Crkvi. Zalagali su se za odvajanje Crkve od države, izuzimanje škola iz nadzora Crkve, ravnopravnost vjerskih zajednica, konfiskacije imovine, sloboda vjere itd. Očitovalo se da komunisti razlikuju Crkvu i vjeru, a sami su naginjali ateizmu. Protiv Crkve naročito oštro je istupao list *Proleter* gdje u svojim izdanjima tvrdi da je : „papina zastava je zastava kapitalističke kontrarevolucije, zastava ugnjetavanja...“. U veljači piše o Crkvi kao fašističkoj organizaciji. Nakon 1935. i kongresa u Moskvi komunistička retorika protiv Crkve se ublažila zbog praktičnih razloga.⁷³

⁷⁰ GOLDSTEIN, „Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu Handžar“, 261.

⁷¹ MATKOVIĆ, Povijest Nezavisne Države Hrvatske, 120.

⁷² KRIŠTO, Sukob simbola , 111.

⁷³ Isto, 360-364.

Katolička Crkva i Jugoslavija (1945.-1980.)

Loši odnosi nove vlasti i Katoličke Crkve počeli su već za vrijeme Drugog svjetskog rata, a nastavili su se tijekom idućih godina te se situacija smirila tek '60-ih godina. Partija je bila ateistička, a po događajima koji su uslijedili željela je to provesti kao službenu religiju. Komunistička Partija Hrvatske (KPH) zastupala je humanija načela od uobičajenih za komuniste, ali u Centralnom komitetu (CK) su prevladali oni ekstremniji koji su željeli kopiju SSSR u Jugoslaviji.⁷⁴ Nakon dolaska komunista u Zagreb skidali su se križevi s škola, maltretiralo se narod zbog njihove vjere, oduzimalo se vjerske predmete, ukinuli su molitve prije nastave itd.⁷⁵ U počecima nove države postupalo se nasilno i agresivno te se opravdavalo kao borba protiv ratnih neprijatelja. Masovna smaknuća bila su 1945. u svibnju i lipnju, a vodili su se i mnogi sudski postupci. Osim nasilnih mjera primjenjivale su se mjere poput toga da je crkveni tisak smanjen na minimum, crkveni zavodi za pomaganje, škole, domovi stavljeni su pod upravu države, fakulteti su bili isključeni sa sveučilišta i ukinut je vjeronauk. Crkvena obilježja nisu se mogla vidjeti na ulicama, a prisutni su bili i fizički napadi. Crkveni predstavnici su nakon rata bili zatvarani bez sudskih procesa, a od jeseni '45 provodi se sve više sudskih procesa. Među njih i pripada najsloženiji proces, a to je onaj protiv nadbiskupa Stepinca. Iza kulise ovi procesi služili su da se iz crkve uklone najviši dostojanstvenici, za propagandu i isticanje zločina crkvenih krugova. Katolička Crkva nije im odgovarala i jer je imala središnjicu u Rimu i nije bila pod direktnom kontrolom Tita.⁷⁶ Obje institucije su dio društva i njihovi članovi isti su ljudi te je logično da će njihovo djelovanje biti napeto pogotovo kada se radi o ideološki suprotnim institucijama. Postoji cijeli niz područja oko kojih se preklapaju poput brak, školstvo, izobrazba, nedjeljni rad itd. Obično su se ta pitanja rješavala formalnim ugovorima.⁷⁷ U samim temeljima Titove države leži razlog zašto mu nije odgovarala Crkva. On je želio državu kojom je mogao upravljati društvom i u kojoj nema opozicije. Crkva s druge strane bila je jaka opozicija koja je imala utjecaj na veliki dio stanovništva unatoč procesu sekularizacije koji se javljao na prijelazu stoljeća. Uz praktični,

⁷⁴ KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.*, 37.

⁷⁵ Isto, 38.

⁷⁶ BOECKH, „Vjerski progono u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, 410-419.

⁷⁷ KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.*, 22-27.

Tito je imao i ideološki motiv protiv Crkve, a to je da država treba ići prema ateizmu, odnosno da će vjere nestati kada se društvo razvije prema socijalističkom društvu. Naravno, kako smo već spominjali katoličanstvo se jako vezalo uz hrvatstvo te je i to bio problem Titovoj vlasti.⁷⁸ Odnosi su napeto počeli, a tako su se i održali do kraja socijalističke Jugoslavije. Na snagu su stupali protucrveni zakoni gdje se oduzimala crkvena imovina, cenzura tiska, zabrana vjeronauka i slično. Nacionalna Crkva bila je u Titovim planovima, ali katolički vrh je to odbio.⁷⁹ Cilj u početku nije bila eliminacija već instrumentalizacija Crkve u političke svrhe zato se u početku nagovaralo Stepinca na osnivanje zasebne Crkve.⁸⁰ Unatoč tome što je Komunistička partija tvrdila da je za slobodu vjere, sama praksa bila je veoma drugačija, a dobar primjer je to da je preduvjet pristupanju Partiji bio ateistički stav.⁸¹ O daljnjem nepoštivanju vjerskih sloboda svjedoči *Pastirsko pismo* koje govori o ubijenih 243 klerika, 169 zatočenih u logorima, zatvorima i 89 nestalih. Od 1945. do 1947. uhićeno je 490 slovenskih svećenika. Crkve su smatrane protudržavne, a cilj je bio crkve ukloniti iz društva i vjeru spremiti u četiri zida, odnosno u privatnost doma.⁸²

Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) prekinula je odnose sa Svetom Stolicom 1952., iako ni prije toga diplomatski odnosi nisu bili plodonosni.⁸³ Situacija se unutar države ipak 1950.-ih godina smiruje, a kontrolni mehanizmi mijenjaju svoje kotačiće te koriste široke mreže informanta, agenata, prisluškivanja i sl. Na snagu 1953. stupa *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica* koji je tijekom cijelog razdoblja ostao najvažniji dokument u odnosu Crkve i države, a on je ograničio aktivnosti Crkve na štovanje i dopuštao je miješanje države u poslove Crkve.⁸⁴ Najstroži dio tiče se zatvaranje škola ako se zlorabi vjerska nastava, a tako je zatvoreno Bogoslovno sjemeništa u Rijeci na 5 godina, a Dječjačko sjemenište na 3 godine.⁸⁵

Prekretnica u odnosima Crkve i države bio je Drugi vatikanski koncil 1963. jer on tvrdi da odnos s državom treba promatrati iz misije Crkve u svijetu i zajednici te da je iznad legalizirane

⁷⁸ BOECKH, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, 407.

⁷⁹ JAKULJ, „Pravi položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizama do demokracije“, 483.

⁸⁰ BOECKH, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, 419.

⁸¹ Isto, 409.

⁸² Isto, 410-411.

⁸³ Isto, 483.

⁸⁴ BOECKH, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, 413.

⁸⁵ JAKULJ, „Pravi položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizama do demokracije“, 485.

uspostave odnosa.⁸⁶ Novi ustav iz 1963. bio je malo uljepšana verzija onog prethodnog, a 1965. donesen je novi *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica* koji je ukinuo ranije navedeni najstroži članak, a to nam svjedoči o popuštanju napetosti '60-ih. Protokol koji je potpisan 1966. napokon je ostvario neku vrstu odnosa, iako su obje strane imale mnogobrojne zahtjeve te su zbog toga određene stvari ostavljene za usmeni dogovor. Vatikan se najviše zanimao za matične knjige, vjerske škole, katoličke laičke organizacije, oporezivanje Crkve i svećenika te primjena *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i graditeljskog zemljišta*. S druge strane, prioritet za Jugoslaviju bilo je odanost katoličkog klera prema državi, stav Vatikana i crkvenih institucija prema Jugoslaviji, pitanje granica biskupija i imenovanje biskupa. Na kraju je ipak malu pobjedu odnijela jugoslavenska strana jer je Vatikan priznao ustav i zakonodavstvo kao jamstvo slobode vjere i Crkve. Hrvatska strana s Protokolom nije bila zadovoljna, kao ni većina katoličkog pučanstva, a druga strana poput prokomunističkog tiska tvrdila je da Jugoslavija ima dobar odnos s vrhom katoličke organizacije te da taj odnos ugrožavaju lokalne crkve.⁸⁷ Odnosi su išli u pozitivnijem smjeru čemu svjedoči i razmjena predstavnika, ali i novi zakon o religiji iz 1968. te posjet Tita papi Pavlu VI. 1971.⁸⁸ Hrvati su bili nadahnuti i motivirani ovim promjenama, ne samo u religijskom aspektu već i ostalim dijelovima jer je vladalo ozračje liberalizacije i popuštanja. Potom dolazi do toga da Tito smatra da je sve otišlo predaleko u smjeru federalizacije te ruši vodstvo Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH). Nakon 1966. Katolička Crkva je radila na razvijanju odnosa čemu svjedoči i izjava splitskog nadbiskupa dr. Frane Franić gdje se on pozitivno izrazio o socijalističkom uređenju. Vrhunac dijaloga bilo je razdoblje od 1968. do 1970., a SKH je čak pokušavao da se katolicima omogući ulazak u partiju, ali CK to nije dopuštao.⁸⁹ Nakon 1971., katolici su imali gorak okus u ustima te je vladalo ozračje razočarenja. Umjesto dijaloga krenuo je organizirani napad na Crkvu i nizale su se optužbe da je poticala nacionalizam, klerikalizam i šovinizam.⁹⁰ Partija, Katoličkoj Crkvi, najviše prigovara neprihvatanje društveno političkog sistema i tvrdi da ona podržava državni separatizam. Idući prigovor je identificiranje Crkve s interesima hrvatskog naroda jer je Crkva smatrala da štiti

⁸⁶ KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.*, 29.

⁸⁷ JAKULJ, „Pravi položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizama do demokracije“, 486-490.

⁸⁸ KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.*, 49-51.

⁸⁹ Isto, 52-56.

⁹⁰ Isto, 67.

nacionalnu kulturu, povijest i interes hrvatskog naroda, a velik broj katolika s time se složio jer nije vjerovao u patriotizam SKH te je Crkva djelovala kao adekvatna opozicija.⁹¹

Zaključno, poslijeratno razdoblje dijelimo na tri etape: razdoblje nesporazuma i otvorenih sukoba koje je trajalo od 1945.-1960, potom pokušaji suživota 1960.-1970. i na kraju period trzavica.⁹² Završetak Drugog svjetskog rata za Crkvu označio je početak jednog teškog razdoblja gdje se suočavala s progonima, zatvaranjem, cenzurom, ubijanjem i slično. U tisku se pokušavalo pobuditi na mržnju i borbu protiv Katoličke Crkve. U kasnijim desetljećima slijedilo je smirivanje situacije.⁹³ U vrijeme saborskih promjena '60-ih mijenjaju se odnosi prema Crkvi, potpisan je Protokol između Svete Stolice i Jugoslavije. On se sastoji od izjave jugoslavenskih vlasti o zakonskom položaju, o izjavi Svete Stolice da će katolički kler djelovati u danim vjerskim okvirima te se izražava spremnost s obje strane na savjetovanje za razvoj međunarodnih odnosa.⁹⁴ U vrijeme komunističke vlasti Crkva prolazi faze nasilja i stege te popuštanja, a katolici su bili smatrani kao „drugorazredni“.⁹⁵ Odnosi ostaju napeti sve do kraja Socijalističke Jugoslavije.

⁹¹ Isto, 97-99.

⁹² Isto, 39.

⁹³ ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, 470-471.

⁹⁴ Isto, 478-481.

⁹⁵ KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990.*, 8.

Školstvo, nastavni planovi i programi i udžbenici

Historiografija ima svoju političku funkciju koja najviše dolazi do izražaja u udžbenicima povijesti koji su kroz 20. stoljeće imali ulogu da odgoje učenike u okviru političkih i društveno poželjnih vrijednosti, a te vrijednosti određene su društvenim i političkom okvirom vremena u kojem su nastali. Kako bi mogli odrediti političko socijalizacijsku ulogu povijesne znanosti potrebno je analizirati udžbenike povijesti. Politička elita preko svog utjecaja određuje koje su glavne poželjne vrijednosti koje se trebaju prenositi u školama i javnom diskursu. Takvo djelovanje na svijest moguće je provesti samo kroz organiziran i uređen obrazovni sustav. Ipak unatoč političkom pritisku različite interpretacije povijesnih događaja događaju se i zbog vremenskih i prostornih perspektiva povjesničara.⁹⁶ Istražujući udžbenike i njihovu tematiku možemo vidjeti što je neko društvo/vlast željela staviti u prvi plan i prenijeti na učenike, a tu se i otvara prostor za uključivanje ideologije, stvaranje mitova, poticanje stereotipa i slično.⁹⁷ Udžbenici povijesti su akteri javnog diskursa i sudjeluju u njegovom stvaranju. Oni posreduju informacije i kreiraju kulturu sjećanja ili pojačavaju i potiču već nastalu. Pomoću udžbenika može se usmjeravati smjer gledanja prema prošlosti što je veliki segment u kreiranju našeg identiteta, a posebice onog kolektivnog.⁹⁸

U procesu izrade udžbenika odražava se politika povijesti na koju djeluju unutarnji i vanjski faktori. Politika povijesti bavi se međuodnosom politike i povijesti, a istraživanje tog odnosa važno je kako bi se moglo vidjeti je li se kroz nastavu povijesti provlači glavna politička sila. Laički rečeno ona promatra kako politika određenog vremena koristi povijest u svoju korist. Fokus nije na samu istinitost činjenica već otkriti koji je krajnji cilj, kako se planira postići i zašto.⁹⁹ Udžbenici su se mijenjali kako se mijenjala vlast. U vrijeme Kraljevstva SHS većinom su se koristili naslijeđeni udžbenici iz prethodnog perioda. Malo drukčiju situaciju nalazimo u socijalističkoj Jugoslaviji koja je htjela prekinuti sve odnose s prijašnjim sistemima, a tražili su jednako obrazovanje za sve s ideološkom prihvatljivošću podučavanog sadržaja. U socijalističkoj

⁹⁶ CIPEK, „Ideološka funkcija povijesti. Problem objektivnosti u historiografiji“, 187 i 197.

⁹⁷ AGIČIĆ, NAJBAR-AGIČIĆ, „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba“, 189.

⁹⁸ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 15-16.

⁹⁹ KOREN, Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960), 9-16.

Jugoslaviji problem je bilo pisanje novih udžbenika jer su nastavni planovi i programi sastavljeni bez konzultacija s povjesničarima.¹⁰⁰ U Kraljevstvu SHS/ Kraljevini Jugoslaviji najveći broj udžbenika bili su djelo autora Stjepana Srkulja i Živka Jakića koji su nastavili pisati i u vrijeme NDH, a to nam pokazuje da autori udžbenika ne moraju nužno biti uz politiku i ideologiju vladajućih. U SFRJ udžbenike počinju pisati povjesničari poput Olge Salzer, Mirka Žeželja, Jaroslava Šidaka, Hrvoja Matkovića itd.¹⁰¹ Pri pisanju udžbenika potrebna je sinteza povijesti koja zahtijeva niz odabira, odnosno selekciju podataka. Nakon selekcije spaja se niz elemenata koji sačinjavaju povijesno pripovijedanje, a ono potječe iz konteksta vremena u kojem nastaje. Drugim riječima, tekstovi u udžbenicima rezultat su pomne selekcije podataka koji se spajaju u povijesnu pripovijest. U vrijeme socijalizma u udžbenicima pronalazimo marksističko viđenje povijesti, odnosno da je prirodni ishod povijesnih događanja pad dotadašnjeg društva te dolazak komunizma i socijalizma. Historicizam iz razdoblja komunizma istodobno odbacuje povijest i stvara novu povijest. S jedne strane, tvrdi se da je ovakav povijesni ishod bio neizbježan zbog prošlih zbivanja, a s druge strane želi se zaboraviti ranija povijest jer je to povijest izrabljivanja ljudi. Nadalje, u vrijeme Kraljevstva SHS/Kraljevine Jugoslavije te NDH naglasak je na vojnoj, političkoj i institucionalnoj povijesti, a kod socijalističkih udžbenika naglasak je na socioekonomskoj povijesti, povijesti klasnih sukoba i sl. Upravo ono što nije rečeno je glavno obilježje napisanih povijesti, odnosno još od prve Jugoslavije prati se trend da se iz nacionalnih povijesti uzima ono što podržava ideju koju vlast promovira, naglašava se sve ono što odgovara, a uklanja sve što ne odgovara.¹⁰²

¹⁰⁰ KOREN, „Politika povijesti i udžbenici: kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955.“, 139-141.

¹⁰¹ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 37-38.

¹⁰² Isto, 30-35.

Školstvo u Kraljevstvo SHS/Jugoslaviji

Nova država u svojim počecima imala je puno problema od kojih su mnogi bili većeg prioriteta nego školstvo. gg. U Kraljevini SHS bio je prisutan centralizam u prosvjetnoj politici te se radilo se na unificiranju školskog sustava.¹⁰³ Vladajući u Kraljevstvu SHS, u počecima države, imali su fokus na to da učvrste vlast i činovnički aparat, a školstvo je tako ostalo u onoj organizacijskog formi iz prethodnog razdoblja. Na našim prostorima, Hrvatskoj i Slavoniji vrijedio je zakon iz 1888. godine.¹⁰⁴ Obilježja ovog perioda su integriranje narodnog jedinstva, jugoslavenstva, odanosti vladaru, pro religiozan stav, nadzor i kontrola škola itd.

Školstvo i prosvjetu u razdoblju od 1918. do 1941. dijelimo na dvije faze, prva je do 1929., a druga nakon toga do kraja Kraljevine. Karakteristike prve faze su pokušaji unificiranja i centraliziranja školstva. Vlast je radila na unifikaciji tako da škole provjerava pomoću nadzornika, a postavljeni ciljevi nastave bili su odgoj u duhu narodnog jedinstva, odanost kralju itd. Karakterističan je dualizam školstva jer su djeca na selu imala puno manje prilika za obrazovanje od građanske djece. Neka seoska djeca nastavljala su školovanje u građanskim školama koje su bile niže srednje škole gdje su se obrazovali za praktična znanja, niže činovnike i slično. Na fakultet se moglo samo iz gimnazija, realnih gimnazija i realki, a ta su mjesta najčešće bila za djecu imućnijeg imovinskog stanja. Školstvo nije pratilo potrebe naroda već političke potrebe, a učitelji su trebali biti nosioci vladajuće politike, te je i vlast tome težila¹⁰⁵. U ovom periodu dominaciju imaju Katolička i Pravoslavna Crkva dok ostale vjere bivaju potisnute, te je antiklerikalni stav ne poželjan. U državnim školama velik je utjecaj klera, a vjeronauk je bio predmet na stručnom učiteljskom ispitu. Pojedinci su predlagali promjene, a država bi jedino odobravalala ako te promjene idu u smjeru unifikacije i promoviranja jedinstva. Vlast se nije žurila mijenjati obrazovni sistem.¹⁰⁶

Druga faza u ovom razdoblju započinje šestosiječanjskom diktaturom kralja Aleksandra, a vlada je svuda provodila „integralno jugoslavenstvo“ te se guši svaka nacionalna posebnost. Režim

¹⁰³ BATINIĆ, MILJKOVIĆ, „Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940.“, 496.

¹⁰⁴ MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 49.

¹⁰⁵ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 314-315.

¹⁰⁶ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 308-309.

je u školstvu požurio provesti promjene te su od 1929. do 1931. izdani zakoni kojima su propisani ciljevi prosvjete i školstva. *Zakon o narodnim školama* donesen je 1929. godine te govori da narodne škole imaju zadatak odgajati u duhu državnog i narodnog jedinstva te odanosti prema državi te je obavezno školstvo trebalo trajati osam godina. Programi su postavljeni na idealističku osnovu, a nastava opće povijesti veličala je vladare dok u nacionalnoj povijesti do izražaja dolazi već spomenuto integralno jugoslavenstvo. U ovom periodu je bio naglasak na religiji, te se ujutro molilo prije rada i nakon rada, učenici su morali prisustvovati nedjeljom na misi te izvršavati obaveze ispovijedanja dva puta godišnje što ćemo vidjeti u *Prosvetnom šematizmu* iz 1932. Škole nagledaju školski nadzornici koji su se više brinuli za političke zadatke nego obrazovne jer fokus je bio na ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva tadašnjeg poretka.¹⁰⁷

Udžbenici iz perioda 1918.-1941. dijele se na tri razdoblja. Prvo razdoblje je od 1918.-1928. čija su glavna obilježja samostalnost autora uz iskazivanje vjernosti monarhiji i dinastiji, postupne promjene udžbenika, stanje zapuštenosti obrazovnog sustava. Idući period počinje od diktature do 1939. koji je obilježavao rad na reviziji udžbenika u skladu s ideologijom integralnog jugoslavenstva, naglašavaju se zajednička povijest Jugoslavena, ignoriraju se međusobni sukobi, ističu se pothvati koji su doveli do osnivanje države, odanost kralju i dinastiji. I zadnji je kratak period do uspostave NDH u kojem su prisutna obilježja dejugoslavizacije i polako vraćanje na hrvatske nacionalne vrijednosti.¹⁰⁸

Prosvetni šematizam iz 1932. je priručnik za nastavnike i osoblje koje radi u školama, a unutar njega nalazi se *Zakon o srednjim škola*, pravila o udžbenicima, uputstva i nastavni plan za učiteljsku školu, pravilnici o vjerskoj nastavi i učiteljskim školama.¹⁰⁹ U *Prosvetnom šematizmu* nalaze se *Pravila o vršenju vjerskih dužnosti* uz napomenu da će njihovo ne poštivanje rezultirati kaznom koja je navedena u *Pravilima o vladanju*. Svaki dan započinje i završava molitvom, a molitve su napisane u pravilniku. Primjer jedne takve molitve jest molitva na kraju nastave: „Hvala ti za sva dobročinstva Tvoja, Svemogućí Bože, koji živiš i vladaš uvek i do veka. Amin“¹¹⁰

¹⁰⁷ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 323, 331.

¹⁰⁸ PETRUNGARO, *Pisati povijest iznova*, 66-68.

¹⁰⁹ *Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije*, Predgovor.

¹¹⁰ Isto, 269.

Zatim se navode pravila za pravoslavce i katoličke(rimokatoličke i grkokatoličke) vjernike u članku 5 i 6., gdje su dužni se dvaput godišnje pričestiti, redovito se ispovijedati, prisustvovati procesiji za Tijelovo itd. Postoje i pravila za muslimane u članku 9. gdje petkom idu u bogomolju, za vrijeme njihovih blagdana kraće su u školi, za vrijeme Ramazana isto imaju manje obaveza.

Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama iz 1936., u kojem se navodi da je srednja škola temelj nacionalnog obrazovanja u čije središte treba postaviti narodnu kulturu. Zaključuje se da je temelj dobrog nacionalnog odgajanja stvaranje jasne zajedničke nacionalne svijesti o tome da svi pripadamo zajednici jugoslavenskog naroda. Potom se nastavlja u istom tonu te se pridodaje da je naš narod jedna etnička cjelina i da „nacionalno vaspitovanje naše omladine mora da bude jugoslavensko“. U uputama za predmet povijest navodi se da je veoma važno naglasiti da su se javljali pokreti ujedinjenja, unatoč tome što smo bili u zasebnim državama, i da je kruna tih nastojanja Kraljevina Jugoslavije.¹¹¹ Nastavni planovi se iznose za realnu gimnaziju u kojoj se nalazi predmet *Istorija*, a poučava se u svim razredima osim prvom, što bi značilo da se održava u sedam razreda realne gimnazije po tri sata tjedno, osim u drugom razredu u kojem se podučava dva sata tjedno. Identičan nastavni plan ima i klasična gimnazija. U realki postoje razlike, predmet isto zove i podučava u svim razredima osim prvom, ali se po dva sata tjedno podučava u drugom, petom i šestom, a po tri u trećem, četvrtom, sedmom i osmom.¹¹² U programu nastavnog predmeta sadržaji vezani uz srednjovjekovnu kršćansku tematiku obrađuju se u trećem razredu u temama: *Papstvo, Kneževine Južnih Slovena, Ćirilo i Metodije, Njihovi učenici na Balkanu, Ljudevit Posavski, Hrvati pod Trpimirom, Tomislav, Kod Hrvata: Držislav i Krešimir IV., Zvonimir i gubitak hrvatske samostalnosti, Borba Henrika IV. i pape Grgura VII., Krstaški ratovi i Latinsko carstvo*. obrađuju se ponovnu u šestom razredu: *Moravska i misija Ćirila i Metodija, Prve Jugoslovenske države i pokršćavanje, Jugoslavenske kneževine kod Hrvata, Kraljevine kod Hrvata, Unutrašnje uređenje kod Hrvata, Sukob Istoka i Zapada (križarski ratovi), Borba carstva i pape*.¹¹³ Realna i klasična gimnazija ima iste programe, a minimalne razlike postoje kod realki. Razlike se naglašavaju u VI. razredu u kojem piše da treba „obratiti naročitu pažnju na kulturnu istoriju srednjeg vijeka, a od političke naročito na narodnu istoriju“. U tekstu

¹¹¹ *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama*, 7 i 9.

¹¹² Isto, 30-32.

¹¹³ Isto, 162-163 i 168-169.

programa se nastavlja da osim uobičajenih zadaća povijesti kao što je zadatak da izloži cjelokupnu političku i kulturnu evoluciju čovječanstva od najstarijih vremena do danas, predmet povijesti ima zadaću i jest „osobito je pogodna da posluži moralnom i estetskom, a naročito nacionalnom vaspitnju i razvijanju socijalnih i građanskih vrlina“. Prema ovom programu iz 1936. nacionalnom odgoju nastava povijesti pridonosi na taj način da učenicima razvija „u punoj mjeri nacionalno osjećanje i razuman, na činjenicama osnovan, jugoslavenski mentalitet i ponos“. Navodi se da su nastavnici povijesti pozvani produbljivati nacionalne osjećaje i da kroz odgoj i obrazovanje stvaraju jugoslavenskog građanina. Zadatak nastave povijesti je upoznati učenike s socijalnim i građanskim dužnostima.¹¹⁴ Zadatak povijesti u 3 i 4 razredu je da „upozna učenike sa najvažnijim momentima narodne istorije i da ukaže na sve one činjenice i događaje u kojima je došla do izražaja jugoslavenska ideja“. ¹¹⁵

Na području Banovine Hrvatske izdaju se *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene* iz 1940. godine. Na početku *Uputa* se navodi kako se događa velika promjena uspostavom Banovine Hrvatske i da je to rezultat borbe hrvatskog seljačkog naroda i narodne inteligencije te da je nužno da srednja škola krene novim putem. Kao dotadašnji glavni problem navode to što su se učenici „otuđivali narodu“ i da nisu dobro poznavali vlastiti narod i njegove kulturne i socijalne potrebe. Naglašava se da osim glavnog cilja srednje škole koji je omogućavanje općenitog i pripravnog obrazovanja za daljnje školovanje ili praktični rad, ima i zadatak da: „Obuka valja da bude prožeta nacionalnim osjećajem i ljubavlju, pa gdje god to bude trebalo, nastavnici će učenicima dostojno prikazati nacionalne ideale, velikane i vrednote“. Potom se naglašava da škola ne smije otuđivati učenike od domovine već da mu mora pomoći da upozna svoju domovinu. Velika se pozornost posvećuje upoznavanju seljaštva i njihovih potreba te se to više puta ponavlja jer je seljaštvo „jezgra naroda“ te da o napretku seljaštva ovisi budućnost države. Naglašava se da treba poznati moralne i socijalne vrednote seljačkog života. Relevantne rečenice u tekstu su: „Ukratko, valja nastojati, da naše poučavanje bude što više u narodnom duhu. Najveći će uspjeh nastave u narodnom duhu, ako školsku mladež prožme uvjerenje, kako je najviši cilj inteligenta, da svoj život posveti upoznavanju naroda i odanoj službi njemu.“ Ovaj odlomak jasan je odmak od integralnog jugoslavenstva koje je bilo aktivno u ranijim godinama te se vidi

¹¹⁴ Isto, 177-181.

¹¹⁵ Isto, 190.

jasna orijentacija prema hrvatskom narodu i poučavanju u tom narodnom duhu što nam potvrđuju tadašnja politička i kulturna kretanja koja su bila pri kraju Kraljevine. U idućem odlomku navodi se da je povijest jedan od predmeta koji je ključan za odvijanje nastave u narodnom duhu i da tim predmetima treba posebice dati pažnju. Osim toga navodi se da nastava u narodnom duhu treba biti moralna i religiozna.¹¹⁶ U poučavanju povijesti i zemljopisa ističe se da se mora podučavati s naročitim obzirom na socijalne prilike, strukturu i razvitak naroda. Također, da se posebnu pozornost treba dati seljaštvu, braći Radić i seljačkom pokretu. Veoma važnom smatra se usklađenost nastavnika i nastave te da se zato nastavnici trebaju pridržavati ovih uputa jer trebaju biti svjesni odgovornosti za obrazovanje mladeži i njihove budućnosti.¹¹⁷

¹¹⁶ *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene*, 3-5.

¹¹⁷ Isto, 9 i 7.

Školstvo u NDH (1941.-1945)

U periodu NDH školstvo i obrazovanje bilo je podređeno ideologiji. Povijest, kao nastavni predmet, bila je ključan aspekt za ugradnju ideologije u učenike jer se pokušavalo dati povijesni kontinuitet i legitimitet ustaškom pokretu i ideologiji. U ovom periodu prisutna je dualnost prosvjete jer nailazimo na dvije sukobljene strane, ustaše i komuniste. Ustaše su provodile jednu prosvjetnu politiku na svom teritoriju, a na oslobođenom teritoriju partizani provode svoju. Unatoč tome, najviše pozornosti se u ovoj cjelini posvećuje ustaškoj organizaciji školstva jer se analiziraju ustaški udžbenici iz ovoga razdoblja. Ustaškom pokretu kao i u sličnim režimima sve se podređivalo pokretu i ideologiji.¹¹⁸ U fokusu je bilo državno-društveno odgajanje koje je kao cilj imalo razvijanje nacionalne svijesti i odgovornosti u zajednici, etičko-osobni odgoj i gospodarsko-tehnički odgoj koji je upoznao mladež s ciljevima zvanja i pojedine struke za zajednicu i državu.¹¹⁹ Nakon uspostave ustaške vlasti započinje progon „nepodobnih“ učitelja i profesora Srba i Hrvata, bilo je otpušteno oko 950 radnika, a mnogi su bili otpremljeni u logore ili ubijeni. U školama je rad bio podređen ustaškim načelima, izdani su novi udžbenici, uveden je njemački i talijanski umjesto francuskog i engleskog te se ukida ćirilica.¹²⁰ Reorganizacija društva bila je jedan od ciljeva NDH, a to je zahtijevalo rad na kulturnom polju i obrazovanju. Mnoge metode i tekovine bile su slične s njemačkim nacionalsocijalizmom.¹²¹ Ustaška vlada uvela je promjene u gimnazije te proširila nacionalnu povijest i hrvatski jezik te zabranila srpski jezik i ćirilicu.¹²²

U udžbenicima je provedena promjena nastavnih predmeta s naglašenom nacionalnom orijentacijom, a uz promjenu predmeta mijenjali su se i udžbenici.¹²³ Nadalje, u udžbenicima se povijest ne naziva više Povijest Jugoslavije već Povijest hrvatskog naroda, povijest koja se piše u udžbenicima odiše dejugoslavizacijom, a ističu se sukobi s drugim „jugoslavenima“. Najviše mržnje usmjereno je prema Srbima i Židovima. Snažno katoličko usmjerenje je bilo prisutno jer

¹¹⁸ MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 50.

¹¹⁹ BIONDIĆ, *Raspuća hrvatskog učiteljstva (od sekularizma do boljševizma)*, 58.

¹²⁰ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 371-372.

¹²¹ GOLDSTEIN, *Zagreb 1941. – 1945.*, 35.

¹²² LUKAS, *Naša domovina: Svezak 2. Hrvatska kultura - Politička povijest Hrvata*, str. 851-854.

¹²³ *Nastavna osnova za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*, 65.

je katoličanstvo bilo važan dio hrvatskog identiteta koji su ustaše htjeli progurati s ustaškom ideologijom. Dolazi do isticanja nacionalnih heroja, nacionalne povijesti i simbola.¹²⁴ U NDH posebice se povijest i povijesni udžbenici koristili za jačanje nacionalnog identiteta kroz poticanje i jačanje lažnog prikaza povijesnog kontinuiteta gdje se nacionalizam stavlja u razdoblja u kojima on još nije postojao u obliku u kojem je on bio prisutan npr. u vrijeme NDH.¹²⁵

Nastava povijesti u NDH smatrana je veoma važnom te ključnim predmetom u odgoju i obrazovanju mladeži. O važnosti predmeta povijest svjedoči i to da je najveći broj sati u gimnaziji i u učiteljskim školama imala upravo povijest. Prema *Nastavnoj osnovi za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*, povijest se podučava u trećem i četvrtom razredu po dva nastavna sata tjedno, a naziva se „Poviest“.¹²⁶ U nastavnom programu navodi se cilj nastavnog predmeta povijesti, a to je da se upozna prošlost hrvatskog naroda i da „se time jača rodoljublje i shvati prava veličina stvaranja Nezavisne Države Hrvatske“. Teme koje su predmet analize ovog rada obrađuju se u trećem razredu: *Dolazak i pokrštenje Hrvata, Ljudevit Posavski – primjer narodne otpornosti, Trpimir - osnivač hrvatske dinastije, Tomislav - primjer državne snage, Zvonimir - znak hrvatske državnosti, Tragedija na Gvozdu...* U četvrtom razredu: *Hrvatski knezovi: a) Domagoj - borac za hrvatsko more b) Branimir-osnivač hrvatske nezavisnosti, Hrvatski kraljevi - najznačajniji događaji za njihova vladanja...* Ispod popisa tema nalaze se kratke upute za treći i četvrti razred gdje se navodi: „Poviest treba da budi rodoljubne osjećaje i ljubav za narod i domovinu, sviest o jedinstvu hrvatskog naroda i države“.¹²⁷

Nakon pada NDH, partizani se u početku bore s nedostatkom udžbenika i obnovom školskog sustava. Početni ciljevi bili su dokidanje nepismenosti, proširenje i pravilna raspodjela školske organizacije i produženje obaveznog školovanja i izgradnja novog socijalističkog društva.¹²⁸ Narodni odgoj bio je dio političkog programa jugoslavenskih komunista, a taj program je osim države predviđao i nastanak socijalističkog društva. Nakon osnivanja države donesena je odluka da se uklone stari udžbenici koji su zamijenjeni priručnim nastavnim pomagalima i

¹²⁴ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 70-73.

¹²⁵ AGIČIĆ, NAJBAR-AGIČIĆ, „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba“, 187.

¹²⁶ *Nastavna osnova za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*, 7.

¹²⁷ Isto, 16-17.

¹²⁸ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 80-83.

prevedenim sovjetskim udžbenicima. U tim udžbenicima većinom je bila opća povijest.¹²⁹ Kontrolu nakon pada NDH u izradi udžbenika preuzima Ministarstvo prosvjete Federalne Hrvatske/NR Hrvatske, a ono je odlučivalo o programima, autorima itd. Cilj je bio da u škole dođu samo udžbenici koji su bili ideološki podobni.¹³⁰

Školstvo u vrijeme FNRJ/SFRJ (1945.-1980.)

U trenutku oslobođenja zemlje nije postojao dovoljan broj stručnih, srednjih i nižih škola, ali uskoro je u periodu obnove dolazilo do razvijanja školskog sustava. Problem je bio i nedovoljan broj učitelja i udžbenika.¹³¹ Glavni ciljevi bili su smanjiti nepismenost, proširiti i pravilno raspodijeliti školsku organizaciju te produžiti obavezno školovanje.¹³²

Pedagoška teorija temeljila se na društvenim ciljevima i politici KPJ, a Tito je to izrazio sljedećim riječima: „*Vi treba da vaspitavate nove naraštaje i da prevaspitavate one koji su vaspitani pod pređašnjim okolnostima do rata i pod okupacijom. Velika je i časna- dužnost usađivati u duše naše omladine one ideje koje su naši borci nosili kroz rat, ideje bratstva i jedinstva naših naroda, ideje stvaranja jedne snažne federacije ravnopravnih naroda, ideje socijalne pravičnosti, ideje demokracije, koja nije samo na papiru, nego se i na djelu u stvarnosti izražava kao takva, ne samo po formi, već i po svojoj sadržini. A glavna sadržina jest socijalnost.*“¹³³

Iako su ciljevi bili jasno postavljeni, u praksi se često oslanjalo na stare modele u pogledu organizacije, nastavnih metoda i sl.¹³⁴

¹²⁹ PETRUNGARO, „Novorođena država u potrazi za poviješću (i povjesničarima)“, 125.

¹³⁰ KOREN, „Politika povijesti i udžbenici: kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955.“, 139.

¹³¹ Isto, 448, 452.

¹³² Isto, 433.

¹³³ »Konferencija prosvjetnih radnika Srbije, Vojvodine, Kosova i Metohije«, Beograd 1945, str. 17.

¹³⁴ OGRIZOVIĆ, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i 1945. godini“, 286-287.

U federalnoj Hrvatskoj tijekom 1945. radilo se po Nastavnom planu i programu ZAVNOH-a iz 1944. god. Problem su udžbenici kojih nije bilo te se zato koriste početnice i sovjetski udžbenici, a ustaški udžbenici bili su zabranjeni.¹³⁵

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije i NDH, Katolička Crkva imala je svoje škole koje su bile privatne s pravom javnosti te su zakonski bile izjednačene s državnim školama. U to su pripadale franjevačke gimnazije, nadbiskupske i biskupske, kolegiji, razna sjemeništa itd. Kada na vlast dolazi komunistička partija stvari se mijenjaju.¹³⁶ *Zakon o ukidanju privatnih škola* donesen je 1945. godine, a s napomenom da se može dopustiti rad pojedinih privatnih gimnazija s obzirom na tradiciju i potrebe za teološko obrazovanje.¹³⁷

Milovan Đilas u *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu* piše, 1949. godine, o nastavnom predmetu povijesti i smatra da se povjesničar pa tako i nastavnik povijesti treba osloboditi tradicionalnog shvaćanja povijesti i upornije proučavati marksizam-lenjizam.¹³⁸ Važno je istaknuti ovakvo mišljenje jer nam svjedoči o tome da će ideologija marksizma biti integrirana u udžbenike, drugo da će udžbenici imati marksističku komponentu koja je ateistička i treće da nastavni predmet treba predavati „prijatelj socijalizma“, odnosno slično kao i u NDH ideološki pogodna osoba.¹³⁹ S druge strane, u ovoj knjižici se spominje da: „svaki rad na nacionalnoj istoriji mora polaziti od toga da primjena dijalektičkog materijalizma ...istovremeno znači i kritičku obradu te prošlosti.“ Ističe se da marksistička nacionalna historija mora posebnu pozornost posvetiti revolucionarnim epohama i prijelomnim događajima, a tome nam svjedoči i ranije spomenuti nastavni plan i program u kojem se nalazi cijeli predmet Povijest NOB-a.¹⁴⁰ Đilas jasno postavlja razliku između jugoslavenstva Kraljevine Jugoslavije i jugoslavenstva nove države. Razlika je u tome, prema Đilasu, da je u Kraljevini Jugoslaviji jugoslavenstvo napravljeno umjetno, a da je sada zadatak nacionalne povijesti te tako nastavnog predmeta prikazati kako su se naši jugoslavenski narodi ujedinili. Odnosno, ne negira se pojedini narod već se taj dio povijesti

¹³⁵ Isto, 271, 274-275.

¹³⁶ AKMADŽA, JOSIPOVIĆ, „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945.-1952“, 109.

¹³⁷ Isto, 123-124.

¹³⁸ ĐILAS, *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu*, 25.

¹³⁹ Isto, 7.

¹⁴⁰ Isto, 7-9.

prikazuje kao dio borbe koja je približila narode i koja je dovela do komunizma.¹⁴¹ Đilas govori da svaka nacionalna povijest treba biti povijest svih naroda Jugoslavije i naglašava da se posebno mjesto treba imati za narodnooslobodilačku borbu jer prema Milovanu Đilasu: „šta veće i veličanstvenije u istoriji naroda može da bude od njihove zajedničke borbe za svrgavanje kapitalizma?“¹⁴²

Porast obaveznog obrazovanje raste na osam godina te je to odlučeno na plenumu 1950., a sabor NR Hrvatske 1957. donosi *Zakon o osnovnim školama* koji je bio prvi zakon o školama u Jugoslaviji.¹⁴³ Tim zakonom škola bi trebala trajati osam godina, nastavnici su dužni odgajati djecu u duhu socijalističke revolucije, upravitelj i nastavnički zbor upravljaju školom, a škole su društvene ustanove. I dalje uvjeti za osmogodišnje školovanje nisu bili adekvatni te je to bilo teško provedivo, a zato se osmogodišnje škole ostvaruje kroz razne kombinacije. Sabor NR Hrvatske 1959. donio je *Zakon o osnovnoj školi* i ukinula se podjela osnovnih škola koje sada traju osam godine i pohađaju je djeca od 7-15 godine života.¹⁴⁴ Velika reforma školstva provedena je 1974. godine te su u osnovnu školu uvedeni raznovrsni oblici nastave poput produžne, dopunske i slično. Rade se promjene u organizaciji i gradnji škola, a škole se grade puno funkcionalnije nego prije.¹⁴⁵ Glavni zagovornik reforme bio je Stipe Šušvar koji je smatrao da sustav obrazovanja ima puno problema, a jedan od njih je bilo to što su se učenici obrazovali za zanimanja koja nisu imala budućnost te da školstvo nije zadovoljavalo potrebe tržišta.¹⁴⁶ Cilj je bilo jasnije povezati obrazovanje i rad, a reforma je pokrenuta 1975. godine, a kao glavni cilj postavljena je što veća opća i strukovna naobrazba. Ovaj sistem se napušta 1982. godine. Nadalje, što se tiče Šušvarovog stajalište o vjeri, on je smatrao da su vjerske vrijednosti vrlo bliske socijalističkima te da se religija mora promatrati kroz znanost, ali da postoji strah od negativnog utjecaja Katoličke Crkve.¹⁴⁷

Udžbenike u vrijeme socijalističke Jugoslavije možemo podijeliti na one početne sovjetske i kasnije socijalističke jugoslavenske udžbenike. U prvoj fazi naglašena je opća povijest, a malo

¹⁴¹ Isto, 17.

¹⁴² ĐILAS, *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu*, 22.

¹⁴³ MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 59.

¹⁴⁴ Isto, 64.

¹⁴⁵ MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 89-92.

¹⁴⁶ ŠUŠVAR, *Škola i tvornica*, 91.

¹⁴⁷ ŠUŠVAR, *Vizija i stvarnost u socijalističkom preobražaju obrazovanja*, 288.

se spominju jugoslavenskih narodi. U drugoj fazi obilježja su nacionalna povijest u izrazitom jugoslavenskom orijentacijom, rejugoslavizacija, ali davanje prostora narodima za njihovu povijest. Treba naglasiti da se socijalističko jugoslavenstvo razlikuje od integralnog jugoslavenstva jer se ne negira da postoji više naroda ali da je jugoslavenstvo nadnarodni pojam, odnosno iznad samog pojma naroda. U periodu socijalizma jedno od obilježja udžbenika je prikaz povijesti kroz historijski materijalizam, odnosno materijalističko shvaćanje povijesti, čiji je fokus istražiti pokretačke snage materijalnih i društvenih aspekata povijesti. Proučava se kako društva stvaraju sredstva za opstanak, temeljem svojih proizvodnih snaga te kakvi su odnosi onih koji sudjeluju u toj proizvodnji. Preokrete u povijesti pripisuju pojavi novih proizvodnih snaga. Također, smatra se da putem kapitalističkih proizvodnih odnosa nastaju uvjeti za ostvarenje besklasnog društva jer se putem tih odnosa stvaraju uvjeti za otklanjanje animoziteta u odnosima proizvodnih snaga i odnosa. Temelj ovakvog pristupa povijesti je to da su proizvodne aktivnosti ljudi uvjet društvenog ustrojstva, a podjelom rada i karaktera vlasništva nastaje društvena nejednakost koja izaziva klasni sukob koji će dovesti do revolucije proletarijata i pada kapitalizma. U ovakvom pristupu povijesnoj znanosti naglasak nije na idejnim oblicima povijesnog mišljenja već na socijalnim i ekonomskim aspektima, koji prema historijskom materijalizmu uvjetuje sve ostale aspekte života poput društva, politike i kulture.¹⁴⁸ Posljedično, u socijalističkim udžbenicima pronalazi se takav vid prikaza povijesti gdje se naglašavaju materijalni aspekti povijesti i promjene koje vode „besklasnom društvu“, a u udžbenicima se naglašavaju pojmovi poput eksploatator (Crkva, vladar), povijesni događaji promatrani su u kontekstu feudalizma, klasne borbe i slično. Od daljnjih obilježja jugoslavenskih udžbenika treba spomenuti pojednostavljenje historijske interpretacije i njihova shematizacija (npr. drugi svjetski rat- buržoji vs. partizani), načelo reciprociteta po kojem sve jugoslavenske zajednice su morale dijeliti pojedina ključna iskustva, puno se učilo o povijesti NOB-a, zanemarivanje dubljeg povijesnog promišljanja, ne praćenje historiografskog napretka, zatim u 50-ima je prisutan antiklerikalni stav koji s vremenom slabi i na kraju obilježje je i izbjegavanje naglašavanja razlika između naroda.¹⁴⁹ U novoj državi postavljalo se pitanje kome prepustiti zadaću pisanja povijesti, a naravno ta osoba morala je biti ideološki podobna. Tako se odabiralo one koji su bili najviše jugoslavenski i

¹⁴⁸ GROSS, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, 143-146.

¹⁴⁹ PETRUNGARO, „Novorođena država u potrazi za poviješću (i povjesničarima)“, 125.

socijalistički orijentirani, a za model se koristila sovjetska historiografija. Novi udžbenici pojavljuju se tek 50-ih godina i bavili su se jugoslavenskom poviješću, a pisali su ih jugoslavenski autori. Nakon što je prošlo desetljeće počinje redovito objavljivanje udžbenika u kojima se nalazi i opća i jugoslavenska povijest.¹⁵⁰

U hrvatskoj se o izradi udžbenika za nacionalnu povijest krenulo planirati već u rujnu 1945., no suočavali su se s mnogim problemima. Najprije se planiralo izraditi udžbenike za treći i četvrti razred jer su u tim razredima poučavali ljudi koji nisu bili školovani povjesničari te su imali poteškoće u tumačenju povijesti, a posebice novog načina koji se trebao temeljiti na materijalističkom poimanju povijesti. Problemi su izvirali i kod izrade udžbenika za osmi razred gimnazije gdje se prema programu trebalo poučavati povijest jugoslavenskih naroda do najnovijeg doba. Godine 1946. organizirana je skupina povjesničara koja je radila na izradi udžbenika nacionalne povijesti za osmi razred gimnazije. Članovi su bili Ljudmil Hauptman, Jaroslav Šidak, Vladimir Babić, Tomo Čubelić te Ivo Gamulin.¹⁵¹ Na Petom kongresu KPJ uvedene su promjene u programu u kojem je mnogo više prostora bilo ostavljeno za nacionalnu povijest, a na temelju tih promjena pripremljena su dva nova udžbenika za prvi i drugi razred gimnazije čiji je autor bio Vladimir Babić. Taj udžbenik bio je prvi koji je detaljnije prikazao, u poslijeratnom razdoblju, hrvatsku srednjovjekovnu povijest. Nadalje, 1949. se osniva komisija za izradu udžbenika za srednju školu, bio je osnovan od strane vlade FNRJ te je na čelu bila ministrica prosvjete Srbije, Mitra Mitrović Đilas. Pred saveznom komisijom nalazio se jasan zadatak, a to je bila izrada udžbenika za srednju školu. Prevladalo je mišljenje da bi rezultat rada komisije trebao biti pregled povijesti naroda Jugoslavije, a za hrvatski dio organizirana je potkomisija čiji su članovi bili Miho Barada, Jaroslav Šidak, Vladimir Babić, Vaso Bogdanov, Nada Klaić, Marko Kostrenčić i dr. Rezultat rada komisije nije bio udžbenik već knjiga Historija naroda Jugoslavije, ali je upravo taj rad znatno utjecao na stvaranje udžbenika i programa povijesti. Nailazi se na još problema kod izrade udžbenika, a to je pitanje periodizacije. Naime trebalo je uklopiti povijest jugoslavenskih naroda u marksističku ideologiju. Iduće pitanje u raspravama bio je pitanje koncepcije, o tome koliko mjesta će imati narodne povijesti jer se pokušavalo izbjeći integralno jugoslavenstvo, a cilj je bio postići da se izbjegnu trenutci samostalnog djelovanja pojedinih naroda, brojnost naroda kao

¹⁵⁰ Isto, 126-130.

¹⁵¹ KOREN, „Politika povijesti i udžbenici: kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955.“,141-142.

faktor, a glavni cilj bio je da se istakne kako su Južni Slaveni bili ugroženi od stranih vanjskih sila i da ih je prošlost trebala dovesti do saznanja o njihovoj zajedničkoj potrebi za ujedinjenjem u državu.¹⁵² Od 1953. nastaju novi udžbenici koji nisu ruski prijevodi već djela jugoslavenskih autora. Zakon o školstvu iz 1958. donosi dvije važne odredbe, a to su obavezno osmogodišnje školovanje i određeni stupanj slobode svakoj republici u izradi udžbenika. Na VII. kongres SKJ donesene su neke odluke koje će uskoro utjecati i na sam udžbenike, a to su: jugoslavenski socijalistički patriotizam odvaja od jugoslavenstva, a kulturna politika ima obilježja decentralizacije te se prihvaća polako multikulturalna samoreprezentacija. Nadalje, 1971. republike dobivaju pravo upravljanja prosvjetom, a zatim je 1975. provedena reforma kojom se uvodi već spomenuto usmjereno obrazovanje.¹⁵³ U trenutcima najveće kontrole nije se uspjelo napraviti ujedinjavajuću historiografiju, a veći problem predstavlja tabuizacija i autocenzura. Nadalje, u 1960-ima i 1970-ima dolazi do teorijsko-metodoloških obnovi, a u Hrvatskoj se to pripisuje Mirjani Gross.¹⁵⁴

Primjer djelovanja politike povijesti je stvaranje kulture sjećanja koja se provodila u 20. stoljeću, a dobar je primjer socijalistička Jugoslavija. Politika povijesti kulturu sjećanja ne provodi samo kroz udžbenike već pomoću javnih spomenika i imena ulica čiji je cilj bio pronaći dodirne točke jugoslavenskih naroda. Stvorena su mnoga „mjest a sjećanja“ koja su naglašavala jugoslavensko ujedinjenje. Dobar primjer je naglašavanje zajedničkih ciljeva 1848. godine i zajedničke ciljeve Hrvata i Srba u Habsburškoj monarhiji. Takva strategija primjenjivala se i u udžbenicima gdje se izostavljaju likovi, događaji koji se nisu uklapali u zajedničku povijest ili koji su stvarali razlike. Iz takvih obrada proizlazi idealizirana verzija prošlosti, a traži se povijesno pokriće za jugoslavenski socijalizam. Nadalje, obilježje udžbenika bilo je i pojednostavljivanje povijesnih interpretacija, posebice za period NOB-a. U udžbenicima je prešućeno pitanje nacionalizma i sukoba Južnih Slavena. I po udžbenicima i nacionalnim planovima vidimo enorman prostor posvećen NOB-u.¹⁵⁵ Važna distinkcija između jugoslavenstva iz perioda 1918.-1941. i

¹⁵² Isto, 144- 148.

¹⁵³ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 85-88.

¹⁵⁴ PETRUNGARO, „Novorođena država u potrazi za poviješću (i povjesničarima)“, 133-135.

¹⁵⁵ Isto, 131-132.

ovog je to da su komunisti smatrali jugoslavenstvo nadnacionalnim, a u međuratnom periodu su tri naroda smatrana jednim.¹⁵⁶

U *Nastavnom planu i programu za gimnazije i klasične gimnazije iz 1945. godine*, navodi se postupan prelazak na sedmogodišnje školovanje i da se ne treba striktno držati nastavnog programa zbog poslijeratnih prilika. U *Nastavnom planu za gimnazije* se nalazi predmet Povijest te se podučava u svim razredima, u prvom i sedmom uči po dva sata tjedno, a u ostalima po tri nastavna sata. Identičan je nastavni plan i za klasične gimnazije.¹⁵⁷ U trećem razredu obrađuje se srednjovjekovna tematika u cjelini *Počeci i razvoj državnog života južnih Slavena u vezi s Francima i Bizantom* u temama *Hrvati, Učvršćivanje kršćanstva, Ćiril i Metod i njihovi učenici, Glagoljaši u Hrvatskoj, Odnos crkve i države* itd. Potom u cjelini *Države južnih Slavena u doba knezova i kraljeva* gdje se obrađuju se i hrvatski vladari. I u cjelini *Arapi, islam, križarski ratovi, s obzirom na južne Slavena* se obrađuju križarski ratovi. U petom razredu se obrađuju ista tematika u cjelinama *Rani srednji vijek, Feudalizam i staleška država* ali se više bavi općom povijesti, a tako su uključeni sukobi Henrika IV. i pape Grgura VII te povijest ostalih država u tom periodu. Od kršćanske tematike još je važna cjelina *Primanje kršćanstva*. Uz *Arape* se obrađuje njihov društveni život, islam, kalift, ratovi i osvajanja. U cjelini *Feudalizam i staleška država* sve se promatra kroz okvir feudalizma i uključene su teme križarskih ratova, carevi i pape, borba crkve i države. Tematika kršćanstva se još obrađuje u VIII. razredu gimnazije u cjelini *Počeci državnog života Južnih Slavena* gdje se obrađuje tematika primanja kršćanstva, Ćiril i Metoda, glagoljaši, pismenost. U cjelini *Država Južnih Slavena do XIV. stoljeća* obrađuje se tematika narodnih vladara, osim uobičajenih naslova poput *Tomislav, saveznik Bizanta* ističe se jedino tema *Politički i vjerski sukob Istoka i Zapada i njegov utjecaj na podvajanje naših naroda*.¹⁵⁸ U ovom nastavnom planu i programu ne opisuju se detaljnije ciljevi nastave već su samo razrađene cjeline i teme po cjelinama. Idući nastavni plan i program se nadovezuje na nastavni plan i program iz 1945. Nastavni predmet povijest uči u svim razredima više klasične gimnazije i u svih osam gimnazijskih razreda. Satnica mu je tri sata tjedno, s iznimkom prvog razreda gimnazije gdje je satnica dva sata. U programu se iznose samo izmjene u odnosu na prijašnji plan i program iz 1945. Izmjene su

¹⁵⁶ PETRUNGARO, Pisati povijest iznova, 80-83.

¹⁵⁷ *Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije za školsku godinu 1945.-1946.*, 3-5.

¹⁵⁸ Isto, 38, 43 i 46.

iduće: uz povijest Srbije uči se i povijest obnovljene bugarske države, i dodatno će se obrađivati pojava građanskih revolucija (ova tema nastavlja se i u četvrtom razredu). Teme su iduće: *Slaveni u pradomovini, Počeci državnog života, Istočni i zapadni južni Slaveni, Države južnih Slavena, Feudalizacija, Arapi* itd.¹⁵⁹ Nastavni plan za sedmogodišnje škole i gimnazije donesen 1947. propisuje da se predmet Povijest uči u svim razredima gimnazije(8 razreda) po tri sata tjedno, osim u prvom kada se uči dva sata tjedno. Klasične gimnazije i njihovi niži razredi rade po istom programu i planu nižih gimnazija odnosno viši razredi sedmogodišnjih škola. Viši razredi (od 5-8) uče u svim razredima Povijest po tri nastavna sata tjedno.¹⁶⁰ U programu 1947. u drugom razredu gimnazije(klasična radi po istom programu) se teme analize obrađuju u cjelini *Počeci i razvoj državnog života Južnih Slavena* u pod cjelinama: *Južni Slaveni u novoj domovini, Starosjedioci i odnos prema njima, Pojava velikih posjednika u plemenima, Produblјivanje nejednakosti....Primanje kršćanstva, Ćiril i Metod i važnost njihovog rada za širenje pismenosti i prosvjete među Slavenima...* U cjelini *Države Južnih Slavena u doba knezova i kraljeva* obrađuje se tematika narodnih vladara i borbe oko investiture, ističu se podcjeline: *Trpimirov samostalan stav prema papa, rascjep u crkvi, Razvitak književnosti na narodnom jeziku, Glagoljaši u Hrvatskoj... Papa i latinsko svećenstvo protiv glagoljaša...Politički i vjerski sukob Istoka i Zapada i njegov utjecaj na podvajanje naših naroda.*¹⁶¹ Križarski ratovi se obrađuju u cjelini *Europa za križarskih ratova* gdje se par uvodnih podcjelina posvećuje muslimanima (*Muhamed, Širenje islama, Procvat arapske kulture*), a potom velika cjelina *Križarski ratovi* (Uzroci, Osnivanje križarskih država, Raspoloženje masa protiv križarskih ratova, Značaj i posljedice križarskih ratova). U petom razredu obrađuje se slična tematika, ali cjeline mijenjaju naslove te se više gleda kroz društvene i ekonomske prilike. Cjeline koja pokrivaju gore navedene teme su *Feudalizam i staleška država* i *Rani srednji vijek*. Promjena se nalazi i u sadržaju te se više bave općom poviješću te nema cjelina vezano uz narodne vladare, Slavene i slično, a uključen je sukob Henrik IV. i pape Grgura VII. Također, u cjelini *Feudalizam i staleška država* identične su teme kao i u programu iz 1945., uz dodatak jedne teme uz križarske ratove, a to je *Raspoloženje masa protiv križarskih ratova*. I još su dodatne teme *Organizacija i težnje crkve, Sukob interesa, Borba crkve i države*.

¹⁵⁹ Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije: izmjene i nadopune za školsku godinu 1946./47., 11-15.

¹⁶⁰ Nastavni plan i program za gimnazije, klasične gimnazije i sedmogodišnje škole- za školsku godinu 1947./48., 3-4.

¹⁶¹ Isto, 7-8.

Tematika kršćanstva se još obrađuje u VIII. razredu gimnazije u cjelini *Počeci državnog života Južnih Slavena* gdje se obrađuje teme *Primanja kršćanstva, Ćiril i Metoda, glagoljaši, Pismenost*. U cjelini *Država Južnih Slavena do XIV. stoljeća* obrađuje se tematika narodnih vladara, osim uobičajenih naslova ističe se tema *Papinska i narodna struja u vezi s razvojem feudalizma te Politički i vjerski sukob Istoka i Zapada i njegov utjecaj na podvajanje naših naroda*.¹⁶²

U nastavnom planu i programu iz 1948. predmet povijest se poučava u svim razredima gimnazije te ima tri nastavna sata tjedno osim u prvom razredu gdje ima dva nastavna sata tjedno.¹⁶³ Nastavni program predmeta Povijest navodi cilj i zadatak nastave povijesti, a to je da se učenici upoznaju s ključnim događajima opće i narodne povijesti, s uzročno-posljedičnom povezanošću događaja, sa razvojem i pojavama ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života te da ih se upozna s stvaralačkom ulogom radnih masa te njihovom borbom protiv „ugnjetača i osvajača“, te se dalje nastavljaju zadaci povijesti gdje se navodi i idući zadatak:

„da im dade pravilnu orijentaciju u povijesti i suvremenom političkom životu i pravilno shvaćanje zakonitosti historijskog puta, koji je našu zemlju doveo do pobjede socijalizma i kojim čovječanstvo ide svom konačnom cilju-komunizmu, društvu neograničenog napretka i humanizma,“¹⁶⁴

Teme koje su predmet analize obrađuju se u prvom razredu gimnazije u cjelini *Prve države jugoslavenskih naroda (rani feudalizam IX.-XII. vijek)* gdje se pokriva tematika hrvatskih narodnih vladara u idućim temama: *Formiranje hrvatske kneževine-Trpimir, Stvaranje nezavisne države-Branimir, Tomislav, Grgur Ninski, Hrvatska u doba Petra Krešimira, Zvonimir-papin vazal*. Križarski ratovi se obrađuju u drugom razredu gimnazije u cjelini *Doba razvijenog feudalizma kod Južnih Slavena*, u temama: *Križarski ratovi, Privredni i politički razvoj u Zapadnoj Europi, Križarski ratovi i njihov značaj, Križarski ratovi i Balkan*. Tematika pokršćavanja i investiture ne obrađuje se u ovom razredu.¹⁶⁵ U petom razredu gimnazije se ponovno obrađuje ova tematika gdje u cjelini *Rani srednji vijek* i podcjelini *Formiranje feudalizma* u temama *Crkva i feudalizam i Sukob između papstva i države*. Križarski ratovi se obrađuju u cjelini *Evropa u doba križarskih*

¹⁶² Isto, 17 i 22-23.

¹⁶³ *Nastavni plan i program za gimnazije (od I do VIII. razreda)*, 4.

¹⁶⁴ Isto, 68.

¹⁶⁵ Isto, 70-71.

ratova i Gradovi u temama: *Evropa uoči križarskih ratova, Prvi križarski rat, Četvrti križarski rat i stvaranje Latinskog carstva, Neraspoloženje narodnih masa protiv križarskih ratova, Jačanje papstva i njegova borba protiv carstva, Bogatstvo papa i socijalno-vjerska opozicija*. U VIII. razredu opet se obrađuje tematika Slavena u cjelini *Borba Južnih Slavena za političku nezavisnost (od IX. do XII. vijeka)* u temi *Hrvatska pod narodnim vladarima*, a među temama se nalazi i *Primanje kršćanstva, Trpimir Branimir i dr., Glagoljaši u Hrvatskoj, Papa protiv glagoljaša, Jačanje utjecaja latinske crkve -splitski sabor, Narodni pokret (Vuk, Zdeda), Dmitrije Zvonimir - vazalski odnos prema papi*. Narodni pokret (Vuk, Zdeda) jedino se pojavljuje u nastavnim planovima i programima te udžbenicima nakon 1945.¹⁶⁶

Odluke III. plenuma CK KPJ i IV. plenuma CK KPH donijele su odluku da će se prijeći počevši od školske godine 1950./51. postepeno na obavezno osmogodišnje školovanje i nastavni plan i program biti će jedna od prvih mjera u ostvarivanju tog prijelaza. U tom *Nastavnom planu za osmogodišnje, osnovne i niže razrede gimnazije* se napominje da je program napisan samo za I-V razred, te da će se za VI-VIII biti naznačeno što obuhvaćaju a da će se tijekom školske godine to objaviti. U ovom planu i programu nema programa za gimnazije. U gimnaziji se povijest uči sva četiri razreda, u prvom po dva nastavna sata, a u ostalima po tri sata tjedno. U prva dva razreda u osnovnoj i osmogodišnjoj se ne podučava, a u trećem, četvrtom i petom ima dva sata tjedno, u ostalima po tri.¹⁶⁷ U nastavnom programu navodi se da je zadatak nastave povijesti da učenike upozna s značajnim događajima naše povijesti posebice s poviješću i djelovanjem NOB-a. Uz taj zadatak navodi se još šest zadataka povijesti. Još se kao zadatke nastavnog predmeta povijesti navodi razvijanje ponosa i oduševljenja za važna djela svih naroda u povijesti te da se razvije ljubav i odanost, da postanu „aktivni borci za slobodu svoje zemlje“ tako što će se upoznati s borbom našeg naroda protiv „osvajaca i ugnjetača“, da se razviju u branitelje FNRJ, upoznavanje s važnim događajima opće povijesti posebice onih koje uključuju našu narodnu povijest (sva tri naroda u ovom kontekstu). Potom „da ih upozna s pravednom i naprednom borbom svih naprednih snaga u svijetu, kao i našom borbom za jednakopravne socijalističke odnose među narodima“ te da se odgoji ljubav u napredno i humano. U ovom nastavnom planu i programu ne nalazi se program za gimnazije nego samo za osmogodišnje obrazovanje. Srednjovjekovna kršćanska tematika obrađuje

¹⁶⁶ Isto, 81-82.

¹⁶⁷ *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže gimnazije, osnove škole i produžne tečajeve*, 3 i 5.

se u IV. razredu u cjelini *Život Slavena, seoba na Balkan i primanje pismenosti, Borba za nezavisnost, Branimir, Tomislav, Gubitak samostalnosti i porobljavanje naših narod*. U petom razredu piše u uvodu programa: „Učenici ne će prijeći kontinuirano čitavu građu nego samo fragmentarno, i to samo istaknutije momente. Ali iz ovih fragmenata učenici moraju dobiti sliku razvoja robovlasničkog društva“. U šestom razredu samo se navodi da će se obrađivati *Stari Slaveni, Rani feudalizam kod Južnih Slavena, Doba Razvijenog Feudalizma* itd.¹⁶⁸ U *Nastavnom planu za gimnazije* iz 1951. koji se nadovezuje na onaj iz 1950. povijest se uči u svim razredima po tri nastavna sata tjedno s izuzetkom prvog razreda u kojem se uči dva nastavna sata tjedno. U osnovnoj se uči u trećem i četvrtom, a u osmogodišnjoj u svim osim prvom i drugom, te se u trećem četvrtom i petom uči po dva sata tjedno, a u šestom, sedmom i osmom po 3sata tjedno.¹⁶⁹ U nastavnom programu se navode zadaci nastave povijesti te su oni identični zadacima iz nastavnog plana i programa iz 1950. kojeg smo ranije naveli. U drugom razredu gimnazije se obrađuje tematika srednjeg vijeka uključujući i teme ove analize. U velikom cjelini *Rani feudalizam kod Slavena* u podcjelini *Razvoj hrvatske države do XII. stoljeća* obrađuju se iduće teme: *Franačko prodiranje, Borba protiv Franaka, Ljudevit Posavski, Formiranje i osamostaljenje Dalmatinske Hrvatske (borbe s Mlečanima- ekonomski i politički razlozi borbe, Trpimir, Domagoj, Branimir), Rad Ćirila i Metodija i njihovih učenika, Tomislav (Ujedinjenje Hrvatske, Dobivanje dalmatinskih gradova, Splitski sabor i pitanje slavenskog jezika, Borbe s Mlečanima), Petar Krešimir IV. (Crkveni rascjep i njegov utjecaj na prilike u Hrvatskoj, Proširenje granica, Produbljenje klasnih suprotnosti). Dmitar Zvonimir(Vazalni odnos prema papi), Propast državne samostalnosti Hrvatske (Bitka na Gvozdu 1097., značenje 1102.) te Kulturni spomenici iz ovog perioda.*¹⁷⁰

Ovaj nastavni plan i program sadrži upute i objašnjenja kako bi se uputilo nastavnika u ono što treba postići. U petom razredu se navodi da će „učenici dobiti sliku razvoja robovlasničkog društva i steći osnovno znanje o događajima i prilikama na Balkanu do dolaska Slavena“. U VI. (koji se poklapa s drugim razredom), VII., i VIII. navodi se da se uči prvenstveno narodna povijest. U uputstvima piše da na temelju stečenog znanja učenici mogu pratiti kontinuitet zbivanja koji je „uslovljen dubokom krizom robovlasničkog društva i kulture“, zatim se naglašava da se narodna

¹⁶⁸ Isto, 25 i 29-31.

¹⁶⁹ *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija*, 5.

¹⁷⁰ Isto, 60 i 64.

povijest ne smije predavati bez opće povijesti jer razvoj naših naroda ide u skladu s drugim kretanjima.¹⁷¹

Do 1968. nastavne planove i programe u svojoj nadležnosti su imali republički organi zaduženi za pitanja obrazovanja.¹⁷²Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj izdaje se 1974. godine te je prvi naslov *Idejni pristup osnovama nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje*. U uvodu ove cjeline navodi se da su odgoj i obrazovanje povezani s „životnim nazorom, predodžbom, idejom, vizijom ili anticipacijom svijeta kako ga vidimo ili kakvim bismo ga željeli ostvariti“. Navodi se da je „idejnost ili ideološki dio, polazišna točka i konačni cilj odgoja i obrazovanja. Zatim slijedi sljedeće rečenice:

„Idejna osnova našeg sistema odgoja i obrazovanja je marksizam. Time želimo naglasiti da cjeloukupan sistem odgoja i obrazovanja u najširem značenju te riječi (uključujući sve njegove dimenzije i strukturalne elemente) mora biti utemeljen na marksizmu i prožet njime, kako bi se postigao krajnji cilj odgoja i obrazovanja: cjelovito formirana ličnost koja je usvojila marksistički način mišljenja i poimanja svijeta i koja je spremna da na tome gradi svoj odnos prema svijetu, tj. svoj društveni i ljudski angažman.“¹⁷³

Postavlja se i pitanje kako uključiti marksizam u sve elemente odgoja i obrazovanja te da za postizanje toga treba imati u vidu praksu samoupravnog socijalizma. Marksizam se definira kao „način mišljenja i poimanja svijeta ili nazor na svijet iz kojeg proizlazi odgovarajući ljudski odnos i angažman u svijetu.“ Potom se navode ciljevi i zadaci marksističkog odgoja gdje se kao zadatak i cilj postavlja da učenik marksizam prihvati kao „svoj vlastiti sistem mišljenja i sintezu pojedinačnih spoznaja...“ i da marksizam treba postati njegov pogleda na svijest i osnova po kojoj će on djelovati. Osim toga navode se dva šira zadatka da učenik mora upoznati opće osnove marksističke teorije i prakse te da „cjeloukupan proces odgoja i obrazovanja, zasnovan na idejnim pozicijama marksizma, treba shvatiti marksističko obrazovanje“, a to povezuju s Marxovom koncepcijom čovjeka u kojoj njegova egzistencija ovisi o mogućnosti potpunog razvoja njegove

¹⁷¹ Isto, 76 i 77.

¹⁷² *Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj*, 1.

¹⁷³ Isto, 3.

osobnosti. Iduće što se relevantno za predmet povijest navodi u ovom cjelini jest da povijest, hrvatski ili srpski jezik i neki programi prirodnih znanosti imaju posebno značenje i važnost pa im je dana adekvatna pažnja. Navodi se da je „znanstvenost sinonim za marksistički, materijalističko-dijalektički pristup proučavanju prirode i društva“ i da tu dimenziju pronalazimo i u povijesti jer ona proučava „zakonitosti društvenog razvoja, povijesnu nužnost revolucije, osnovni razvitak suvremenog svijeta“. ¹⁷⁴ U cjelini *Struktura i značenje nastavnih predmeta*, predmet povijest smješta se u društveno-ekonomsko područje zajedno s osnovama marksizma, teorijom i praksom samoupravnog socijalizma i geografijom. Navodi se da nastava povijesti mora upoznavati mlade ljude „s povijesti i kulturom naroda i narodnosti SFRJ, zajedničke borbe za oslobođenje zemlje i izgradnju boljeg i pravednijeg društva..“ i da se uz pomoć povijesti može najbolje shvatiti suvremena događanja i neizbježnost socijalizma. Smatra se da će nastava povijesti jako utjecati na njihovo idejno-političko usmjeravanje i da predmet povijest ima veliku ulogu u razvijanju marksističkog pogleda na svijet. U osnovama nastavnog plana i programa propisuje se 140 sati nastave povijesti. ¹⁷⁵ U uvodu nastavnog programa naglašava se potreba historijsko-materijalističke interpretacije i da program mora proizaći iz znanosti te se treba riješiti suvišne građe i sistematike. U izboru sadržaja treba dati više pozornosti pokretima i procesima koji su odrazili progresivne tendencije u društvu. Kao zadatke nastave povijesti navode: da se učenike upozna s razvojem ljudskog društva, s povijesnim razvojem Hrvatske i ostalih jugoslavenskih zemalja, upoznavanje kulturne baštine vlastitog i ostalih naroda, da ih se upozna s uzročnošću i međusobnom uvjetovanošću zbivanja u prošlosti, sa značenjem proizvodnih snaga društva, da razumiju zakonitosti društvenog razvoja, da se razvije uvjerenje o povijesnoj nužnosti revolucionarnih promjena, da ih se odgaja u duhu odanosti i ljubavi prema jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici i njihovo svjesno opredjeljenje za samoupravni socijalizam, da razviju potrebu za samostalnim učenjem i permanentnim obrazovanjem. U programu se daju opći okvir tema koji se mora proći i naglašava se da vizija povijesnih procesa učenicima mora biti dinamična, zanimljiva, uvjerljiva, pomoći im pri kritičkom gledanju i sl. Daje se općenita podjela na četiri tematske cjeline koje se kasnije razrađuju: *Odabrana poglavlja iz opće povijesti* gdje se obrađuju obilježja proizvodnje, društvenih odnosa, kapitalizam i slično. Ostale velike tematske cjeline su *Hrvatska povijest*,

¹⁷⁴ Isto, 3-8.

¹⁷⁵ Isto, 13-15 i 18.

Povijest ostalih jugoslavenskih naroda i Socijalistička revolucija u Jugoslaviji i Poslijeratni razvitak. Dalje se navodi da se sadržaji ovih kompleksa razrađuju i proširuju prema tipu škole, a potom se nudi nastavni program za 140 nastavnih sati. U prvom dijelu programa naziva *Pregled općeg povijesnog razvoja do kapitalizma*, koje je prva velika cjelina, obrađuje se *Razvoj društva do kapitalizma* (teme: Prvobitna zajednica, Robovlasnička društva, Feudalizam, Počeci kapitalističke proizvodnje, buržoaskog društva i kulture). Cjelina *Jugoslavenski narodi od doseljenje do 18. stoljeća* je druga velika cjelina koje sadrži podcjeline *Hrvatska u doba narodnih vladara* koje obuhvaća teme poput doseljenje, pokrštavanja, od vladara spominje se Tomislav i Petar Krešimir, a u objašnjenima se govori da u toj cjelini treba obraditi genezu Hrvata, stvaranje samostalne države, osnovna obilježja te države, društveno raslojavanje i kulturne spomenike. Ostale podcjeline su *Hrvatska u zajednici s Ugarskom*, *Feudalne države u ostalih jugoslavenskih naroda*, *Hrvatske zemlje od vlašću Habsburgovaca*, *Mlečana i Turaka* i *Naše zemlje pod tuđinskom vlašću*. Od velikih cjelina još se tu nalaze *Razvoj kapitalističkih društvenih odnosa i buržoaske revolucije*, *Doba liberalnog kapitalizma*, *Razdoblje imperijalizma*, *Opća kriza kapitalizma-epoha socijalističkih revolucija*.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Isto, 69-83.

Analiza udžbenika po temama

Analiza udžbenika podijeljena je na tri teme: *Pokrštavanje Hrvata, Odnos Pape i Države te Odnos prema Drugome*. Na početku svake teme nalazi se uvod u temu s objašnjenjem i istraživačkim pitanjima. Unutar ove cjeline udžbenici se analiziraju kronološki i pojedinačno.

Pokrštavanje Hrvata

U ovom radu promatramo tri teme srednjovjekovne kršćanske tematike. Prva od njih je pokrštavanje Hrvata u kojoj se promatra na koji način se prikazuje pokrštavanje Hrvata i kakva se slika stvara. Odnosno, kako se prikazuje pokrštavanje, pozitivno, negativno ili pak neutralno i što se takvim prikazom postiže. U sklopu pokrštavanja uključena je i tema Ćirila i Metoda, ali samo onaj dio koji se odnosio na njihovu ulogu u pokrštavanju i širenju kršćanstva na našem prostoru te kako je slavensko bogoslužje prikazano. Istraživačka pitanja su iduća: *Kako se proces pokrštavanja prikazuje u različitim razdobljima i udžbenicima? Koji je smjer pokrštavanje prisutan i kako se u tome odražava stav vladajućih? Kako se prikazuju odnosi stanovništva prema vlasti i Crkvi u kontekstu pokrštavanja? Kako se prikazuju Ćiril i Metod te koja je povezanost njihovog prikaza s politikom vladajućih?*

U cjelini *Hrvati* u udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1923., nalazi se odlomak u kojem se spominjanje Hrvata u djelu cara Konstantina VII. Porfirogeneta naziva „krsni list Hrvata“ i navodi se da ime Hrvat prvi put spominje tek na povelji kneza Trpimira, a da su oni tu došlo mnogo prije. Porijeklo se objašnjava navodeći da su Hrvati i Srbi potekli od Slavena, a da su se kasnije razdvojili u plemena. Konkretno za pokrštavanje piše da je išlo iz dalmatinskih gradova u kojima je još bilo „romansko žiteljstvo“ da su iz njih „širili su latinski svećenici kršćansku vjeru među Hrvatima“. Ćiril i Metod se obrađuju u cjelinama *Velika Morava* gdje ih se opisuje kako car Mihajlo nije mogao naći „zgodnijih i sposobnijih“ ljudi i da su „udrili osnove slavenskoj književnosti“ te da je narod rado prihvaćao vjeru jer je bila služba na narodnom jeziku. Zatim se navodi tijek njihovog djelovanja i na kraju da su Metodovi učenici djelovali u Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj. U udžbeniku Srkulj 1923. ne posvećuje se puno pažnje kompleksnosti pokrštavanja te se ne pridaje puno

značenja toj tematici. Pokršćavanje je prikazano kao proces koji je krenuo od starosjedioca prema novom doseljenom stanovništvu i da su ga širili latinski svećenici, a Ćirila i Metoda se prikazuje pozitivno.¹⁷⁷

U udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1924. koji je namijenjen za više razrede srednjih učilišta pokršćavanje Hrvata nije izdvojeno kao posebna cjelina već se nalazi po različitim dijelovima udžbenika i ponegdje je uključeno u opću povijest. Tako se u cjelini *Crkva*, u podcjelini *Monaštvo u raširenju kršćanstva* nalazi da početak kršćanstva, počinje među Slavenima, a konkretnije Hrvatima kada dolaze propovjednici iz Italije: „jedan između njih Ivan Ravenjanin obnovi solinski nadbiskupiju, ali sa sijelom u Spljetu“.¹⁷⁸ Osim toga se u cjelini pod nazivom *Južni Hrvati* i podcjelini *Hrvati* u samo par redaka spominje „Slavenska služba Božja među Hrvatima“ gdje se govori o tome da su je primili zajedno s Ćirilicom od protjeranih Metodijevih svećenika.¹⁷⁹ Još se jedanput spominje Solinska nadbiskupije gdje se objašnjava da su Hrvati s „krsom primili su Hrvati i pređašnje crkveno uređenje“. Središte kulture smješta se u samostane sv. Benedikta te kažu da je „jedini vrijedio na zapadu“ te im pripisuje zasluge za prosvjetu i umjetnost. U tom kontekstu spominje se i širenje pismenosti zahvaljujući dolasku narodnog bogoslužja.¹⁸⁰ Zaključno, ne stvara se neka konkretna slika vezano uz pokršćavanje Hrvata već se ono tumači kao djelo talijanskih svećenika. U kontekstu crkve i vjere prema Hrvatima jedino što se spominje jest to da je pokršćavanjem donesena i crkvena organizacija, da su samostani bili žarište obrazovanja, a da je širenju pismenosti pridonijelo širenje narodnog bogoslužja i glagoljice što stvara sliku da je crkva i kršćanstvo donijela pismenost i napredak našeg područja. Primjećujemo da se ne povezuje identitet s kršćanstvom u oba udžbenika Srkulja iz 1923. i 1924. Također, da u udžbeniku iz 1923. smjer je pokršćavanja s dalmatinskih otoka i od latinskih svećenika, a u udžbeniku iz 1924. od talijanskih svećenika.

U udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1933. godine tema pokršćavanja Hrvata vrlo je oskudno obrađena. Navodi se da postoji jedan narod Sloveni koji se podijelio na tri strane, a u južnom smjeru su se naselili Slovenci, Hrvati i Srbi i njih se grupnim imenom naziva „južnim

¹⁷⁷ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola*, 49-51.

¹⁷⁸ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*, 59.

¹⁷⁹ Isto, 152.

¹⁸⁰ Isto, 158-159.

Slovenima“.¹⁸¹ U cjelini *Kneževine Južnih Slovena* i u podcjelini *Slovinci pod Samom i Borutom* i *Primanje kršćanstva* počinje se opisivati primanje kršćanstva kod Slovena pritom se opisuje primanje kršćanstva kod „zapadnih Slovena“. Detaljnije se u pokrštavanje ulazi u već spomenutoj cjelini *Kneževine Južnih Slovena* u podcjelinama *Ćirilo i Metodije* i *Njihovi učenici na Balkanu*. U toj podcjelini Ćirila i Metoda se opisuje kao pojedince koje su posvetili životu Bogu. Cjelina govori o stvaranju slovenskog pisma i prevođenju na slovenski jezik, odnosno glagoljici i staroslavenskom jeziku. Spominje da su „Hrvati već rano primili kršćansku vjeru iz dalmatinskih i primorskih gradova. No, da se glavno krštenje desilo poslije propasti avarske države kad su franački svećenici oglejske patrijaršije pokrtili Panonske Hrvate“. Da je to glavni val pokrštavanja potvrđuju spominjući osnivanje Ninske biskupije. Time vidimo da se spominje i franački smjer pokrštavanja. Pokrštavanje se gleda kao proces jer se spominje da su već prije poznavali kršćanstvo, ali da je najveći rezultat pokrštavanja bio nakon pokrštavanja franačkih svećenika. Nadalje, što se tiče Ćirila i Metoda spominje se da je slavenska služba pravi korijen na Balkanu uhvatila nakon Metodove smrti kada su se njegovi učenici sakrili na ove prostore te su donijeli s sobom slovenske knjige, glagoljicu, a i „prosvjetu“. Ovime se stvara slika da su oni donijeli obrazovanje.¹⁸²

Zaključno, proces pokrštavanja Hrvata obrađuje s ostalim procesima pokrštavanja Slovena, stvara se slika Slovena kao jednog naroda koji se podijelio na tri grane, ali je i dalje imao zajednički jezik, običaje, uredbe. Time se ide na ruku ideologiji koja je bila prisutna i koja se provodila nakon 1929., a to je integralno jugoslavenstvo. Od teorija pokrštavanja prisutna je franačka teorija kojoj se pripisuje najveći učinak i naglašava se važnost Ćirila i Metoda. Stvara se slika i predodžba ujedinjenog Slovenskog naroda. Ćirila i Metoda spominje se iz pozitivnog pogleda jer su donijeli Slovenima narodno bogoslužje te da je narod „prihvaćao vjeru Isusovu ne zbog toga što su je pripovijedali na slovenskom jeziku nego i zbog toga što se služba Božja služila narodnim jezikom.“ Naglašava se narodna kultura nad ostalima. Proces pokrštavanja smješta se kao proces od doseljavanja do franačkih svećenika i Ćirila i Metoda koji na ove prostore donose „prosvjetu“.

¹⁸¹ SRKULJ, *Istorija srednjeg vijeka: za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki*, 14.

¹⁸² Isto, 27-29.

Ćiril i Metoda su prikazani kao zajednički element svih Slovena. Jedina razlika kod Slovena u ovoj cjelini je to što je kod Hrvata ostala glagoljica, a kod ostalih Južnih Slovena „ćirilica“.¹⁸³

U udžbenicima Živka Jakića iz 1935. i 1938. nalazimo slične prikaze teme pokršćavanja Hrvata. Udžbenik iz 1935. bio je namijenjen trećem razredu srednjih škola, a udžbenik iz 1938. drugom razredu građanskih. U udžbeniku iz 1935. u cjelini *Hrvatske i srpske kneževine*, a ta cjelina pripada u veliku cjelinu *Kneževine Južnih Slavena*. Navodi se da se u Bijeloj Hrvatskoj rano razvilo kršćanstvo, razvilo se nekoliko biskupija i salonska nadbiskupija koja se kasnije prebacila u Split. Isti prikaz pronalazimo i u udžbeniku iz 1938. Potom se spominje papa Ivan IV. za kojeg se navodi da je iz Dalmacije i da je poslao opata Martina otkupi zarobljene kršćane. Jedina razlika je ta da se u udžbeniku iz 1938. se ne spominje da je opat Martin imao zadatak da otkupi zarobljene kršćane, ali se spominje u oba spominje da je išlo sporo zbog nepoznavanja jezika. Potom se navodi da je „pravo krštenje“ bilo kada je salonska nadbiskupija dobila prvog biskupa Ivana iz Ravene.¹⁸⁴ Identično se prikazuje u udžbeniku iz 1938. U cjelini *Ćiril i Metodije* se iznosi tijekom njihovog djelovanja te bih istaknula da se papa Ivan VIII. naziva „umni i dalekovidni“, u oba udžbenika, jer je ponovno odobrio službu Božju.¹⁸⁵ Također u udžbeniku iz 1938., Konstantina se naziva „vrlo učen čovjek“. Navodi se da su osmislili glagoljicu i da se svećenici koji ju koriste nazivaju glagoljaši. Potom se navodi da su Metodijevi učenici širili kršćansku obrazovanost među Hrvatima, Srbima i Bugarima i da je „njihov rad bio od velike koristi za Južne Slavene, jer otada oni pred kulturnim susjedima nisu više goloruki“. Te da oni imaju svoju „narodnu prosvjetu“ i da u borbi s susjedima „znaju uspješno braniti svoju narodnost“.¹⁸⁶ Također, isti prikaz pronalazimo u udžbeniku Jakić 1935. Na kraju se u cjelini *Stanje u Hrvata i Srba u starije doba*, u Jakić 1935. i 1938., navodi da je prosvjetu širila kršćanska crkva, posebice samostani i da je posebno tu važan rad Ćirila i Metoda.¹⁸⁷

U periodu NDH, udžbenici su istog autora kao i prethodna dva udžbenika, a to su udžbenici Živka Jakića od 1941.-1943. Analizirana su se tri udžbenika koja su bila dostupna te oni imaju

¹⁸³ Isto, 28-29.

¹⁸⁴ JAKIĆ, *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola*, 49.

¹⁸⁵ Isto, 29.

¹⁸⁶ JAKIĆ, *Povijest za II. razred građanskih škola*, 57-58.

¹⁸⁷ JAKIĆ, *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola*, 50.

isti sadržaj uz neke male promjene. Većinom je sadržaj i prikaz identičan, osim što se u udžbeniku iz 1943. ističe ikavica, odnosno cijeli udžbenik je promijenjen u ikavicu te Povijest postaje Poviest, Bijela Hrvatska postaje Biela, Istok se naziva Iztok itd. Tu promjenu možemo pripisati ideologiji te kulturološkom odvajanju od Srba.¹⁸⁸

Prikaz iz Jakićevog udžbenika iz 1941. ponavlja se i u udžbenicima iz 1942. i 1943. godine Pokršćavanje Hrvata pokriva se u cjelini *Slavenski narodi na Jugu*, u podcjelini *Stvaranje hrvatske države*. Na početku cjeline govori se o razjedinjenosti hrvatskog prostora te da je postojala Posavska Hrvatska, Bijela Hrvatska, Dalmacija, Crvena Hrvatska, a za Bosnu se opisuje da se hrvatski narod iz Bijele Hrvatske proširio na Istok do Drine. Iako doseljavanje nije tema interesantno je spominjanje Bosne kao integralnog dijela Hrvatske jer ta ideja bila dio ustaške ideologije. Crvena Hrvatska se opisuje kao „vrlo napredno područje gdje je već u rimsko doba cvala visoka kultura“, „kolijevka hrvatske države“. Opisivanje hrvatskog naroda kreće tako da se dijeli na Hrvate i Slavene, gdje su Hrvati opisani kao „konjanici i ratnici“, a Slaveni kao „miroljubivi i neaktivni“, a ova dva naroda će kasnije činiti jedan Hrvatski. Hrvati, konjanici i ratnici, prema tekstu dolaze ili od germanskih Gota ili od iransko-kavkaska plemena čemu dolazimo da je u ovom udžbeniku i prisutna da iranska teorija o porijeklu Hrvata. Smatra se da su ti Hrvati došli među Slavene, pokorili ih i sami se poslavenili. Bijela Hrvatska je osnovana već u sedmom stoljeću. Zemljopisno se Hrvatska smješta na granicu, ali je udžbenik jasno postavlja na Zapad i naziva hrvatski narod „ratničkim narodom“ koji „nikada nisu vojevali, da osvajaju tuđu, nego samo da brane svoju zemlju“. Ovdje prepoznajemo povijesni mit koji smo definirali u cjelini Teorijska podloga, a mit je mit jer je teško razlučiti što je činjenica, a što stvoreni imaginarij. Važnije nam je stvaranje slike ili predodžbe koja nastaje mitom. Ova rečenica nadovezuje se na papu Agatona, koji se spominje na sljedećoj stranici, s kojim je hrvatski narod sklopio „ugovor, kojim se obvezao, da neće zapodijevati nikada osvajačkih ratova.“ Kršćenje Hrvata u udžbeniku se opisuje kao „najvažniji događaj starije hrvatske povijesti“ i da veze hrvatskog naroda traju već 1300 godina. Od osoba spominje se papa Ivan IV. i opat Martinac. Zatim, u tekstu kaže da je crkvena organizacija „stala buditi novi život“. Spominje se Ivan iz Ravene koji je bio prvi biskup. Ova teorija pristaje uz rano pokršćavanje Hrvata koje je dovršeno za vrijeme Franaka. Stvara se

¹⁸⁸ Detaljnije pogledati: SAMARDŽIJA, Marko. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

slika o jedinstvu i zajedništvu crkve i Hrvata kao dva povijesno povezana elementa što je u skladu s ideologijom prisutnom 40-ih. Ideologija iz ustaškog perioda htjela je dati povijesni kontinuitet Hrvatima kao narodu tako što se ovdje pojam nacije i narodnosti stavlja u period u kojem pojam nacije nije postojao u tom smislu, a time se stvara predodžba povijesnog kontinuiteta i legitimiteta.¹⁸⁹ Povezuje se hrvatski identitet s Zapadom i papinstvom. Osim toga radi se jaka poveznica između pape, stabilnosti i učvršćivanju vlasti te boljem životu. Stvara se jasna slika o pripadnosti Hrvata u zapadno kršćanski svijet koji se kroz povijest odvojio od Istoka.

Vladimir Babić u svom udžbeniku za I. razred gimnazije iz 1949. godine navodi u cjelini *Stari Slaveni* te u podcjelini *Južni Slaveni na Balkanskom poluotoku* da su po doseljenju među Slavene kršćanstvo proširili „rimski i bizantski svećenici“ te se komentira da „narod nije nigdje rado primao kršćanstvo, jer je donosilo samo namete: morale su se dizati crkve i manastiri i uzdržavati svećenici“. Potom se navodi da je kršćanstvo „štitilo interese robovlasnika“ i da je „pomagač vladajućih klasa“ te da se „ne može proširiti nigdje gdje nema klasne države“.¹⁹⁰ Unutar velike cjeline *Prve države jugoslavenskih naroda* u podcjelini *Rad Ćirila i Metoda* obrađuje se njihovo djelovanje. Djelovanje Ćirila i Metoda obrađuje se kronološki i po tijeku njihova djelovanja, a ono što se ističe sljedeća je rečenica:

„On, kao ni većina slavenskih knezova, nije pravo razumio, što znači za jedan da ima svoju slavensku crkvu, u kojoj će sinovi domaćeg plemstva pomagati svom vladaru da razvija feudalizam bez uplitanja svećenika stranaca, koji su zapravo agenti tuđe vlasti i ne mogu biti nikad iskreni prijatelji Slavena ni vjerni pomagači slavenskog kneza u njegovoj težnji za samostalnošću. Kako je kršćanstvo dolazilo Zapadnim Slavenima od Nijemaca, mogli su ni zadobiti političku samostalnost i razvijati svoju slavensku kulturu samo ako imaju samostalnu slavensku crkvu.“¹⁹¹

Ovaj komentar slijedi nakon iznošenja da je Svatopluk pristao na stranu njemačkih svećenika.¹⁹² Ova rečenica važna je za ovaj period jer je Tito planirao političku instrumentalizaciju

¹⁸⁹ JAKIĆ, *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*, 55-59.

¹⁹⁰ BABIĆ, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 106-107.

¹⁹¹ Isto, 131.

¹⁹² Isto, 131.

Crkve te se željelo osnivanje zasebne jugoslavenske Crkve koja bi bila nezavisna od Vatikana, a na to su pokušali nagovoriti i Stepinca koji je to odbio.¹⁹³

Pokrštavanje Hrvata u udžbeniku Salzer/Mali iz 1952. ne obrađuje se u zasebnoj cjelini niti odlomku već se spominje samo u pojedinim rečenicama: „Pomoću kršćanstva i svećenstva mogli su Franci lakše držati narod u pokornosti i nametati mu različite daće“. Kršćanstvo i crkva prikazani su kao izrabljivači naroda. Nadalje, o pokrštavanju još piše da su ga u Dalmatinskoj Hrvatskoj proširili Franci i da je osnovana biskupija u Ninu podređena papi.¹⁹⁴ Posebna cjelina odvojena je za Ćirila i Metoda te se tako i naziva. Crkva se spominje u kontekstu da je služila njemačkim kraljevima da pomoću nje šire svoj utjecaj i vlast. Ističu se rečenice: „Znamo da u to doba nije moglo biti političke samostalnosti bez crkvene samostalnosti“ i „U to doba učvršćenju vlasti pomagala je crkva“, u kojima se prikazuje da je Crkva imala ulogu u učvršćivanju vlasti. Ćiril i Metod prikazani su kao pozitivne osobe te se to vidi jer ih opisuju na idući način „po svom jednostavnom načinu života oni su bili bliski narodu, a za svoj rad nisu tražili od naroda podavanje desetine“. U ovoj rečenici istovremeno se pozitivno prikazuje Ćirila i Metoda i kritizira se crkvu zbog desetine. Nadalje, piše da se „njihovu vjerskom djelovanju ne odupire narod jer ne osjeća oštrinu izrabljivanja kao od latinskog i grčkog svećenstva“. Opet tu vidimo kritiku na institucije Istočne i Zapadne Crkve. Značenje njihovog rada vide u tome da su dali samostalnost slavenskoj kulturi koja više nije „goloruka pred stranim kulturnim utjecajima“ te smatraju da su pridonijeli širenju pismenosti i kulturi zbog glagoljice i ćirilice.¹⁹⁵ Pokršćavanje se gotovo i ne prikazuje, a ono što se prikazuje ne ulazi u kompleksnost samog proces već na iznošenje činjenice da su pokršteni, a to se pripisuje tome da drugačije nije moglo biti jer je crkva pomagala u učvršćivanju vlasti. Ćirila i Metoda prikazuje se kao „odmetnike“ koji su različiti od Crkve jer ne traže desetinu i jer ih narod odobrava čime se stvara slika da narod ne odobrava Crkvu. Crkva je prikazana u negativnom svjetlu kao i vladari koji se prikazuju kao ugnjetavači naroda.

Marija Vrbećić u svojim udžbenicima za prvi razred gimnazije, a ovdje su analizirani udžbenici iz 1965. i 1972., iznosi identičan prikaz jer su izdani više puta kao nepromijenjeno izdanje. Proces pokrštavanja Hrvata obrađuje se unutar cjeline *Hrvatska za prvih narodnih*

¹⁹³ BOECK, „Vjerski progono u Jugoslaviji 1944.-1953.: staljinizam u titoizmu“, 419.

¹⁹⁴ SALZER, MALI, *Povijest za VI. Razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 29.

¹⁹⁵ Isto, 38-41.

vladara. Naslov odlomka glasi : „I uz kolijevku hrvatske države stoji kršćanska crkva“. Pokršćavanje se opisuje vrlo jednostavno s riječima „dolaze kršćanski svećenici koji pokršćavaju kneza i Hrvate“, „Narod poučavaju kako treba da se pokorava Bogu i vladaru“. Dokaz pokršćavanja im je Višeslavova krstionica. Navodi se Salona kao najstarija nadbiskupija u Splitu kojoj pripadaju dalmatinski gradovi i otoci i da je ninska biskupija bila osnovana u vrijeme pokršćavanja te da njoj pripada hrvatsko stanovništvo. Nadalje se vrši poveznica između darovanja posjeda crkvi od strane hrvatskih knezova i da se „u hrvatskoj izgrađuju novi odnosi među ljudima-feudalni odnosi“. Ne navode se nikakve teorije pokršćavanja, samo se iznosi činjenica da su pokršćeni i kako je to utjecalo na razvoj tih novih feudalnih odnosa. Predodžba koja se stvara je ta da se pokršćavanje jednostavno moralo dogoditi. Također, stvara se poveznica Crkve i razvoja feudalnog sistema u suradnji s knezovima i vladarima te time stvaranja slike institucija koje su protiv naroda jer ima nameću namete i oduzimaju primanja. Jedina razlika između dva udžbenika je ta da u onom iz 1965. stoji: „hrvatski se knezovi odužuju crkvi darivanjem posjeda“, a u onom iz 1972. „hrvatski knezovi daruju crkvi posjede“.¹⁹⁶ Ova mala razlika stvara dvije različite slike gdje riječ odužuju stvara sliku podaničkog odnosa i da su im pape pomogli (u smislu vjerojatno učvršćivanja vlasti), a riječ daruju zvuči da su naši knezovi došli iz pozicije moći ili barem ravnopravnog odnosa. Ćiril i Metod spominju se u cjelini *Europa od IX. do XII. stoljeća*, u sklopu Ratislavove borbe protiv njemačke prevlasti te da je smatrao u toj borbi „najvažnije obraniti narodni jezik i time slavenska narodna obilježja“. Navodi se da su preveli knjige i osmislili pismo glagoljicu te da im je Papa odobrio rad. Vezano uz naše područje se navodi da su Metodijevi učenici „došli u naše zemlje i nastavili rad svojih učitelja“.¹⁹⁷ Isto pronalazimo u udžbeniku Vrbetić 1965.

U udžbenicima Hrvoja Matkovića iz 1977. i 1980. u cjelini *Jugoslavenski narodi od doseljenja do 18. stoljeća* manja cjelina nosi naslov *Hrvatska u doba narodnih vladara* u kojem se nalazi odlomak pod naslovom *Primanje kršćanstva*. Navodi se da je kršćanstvo imalo ulogu u učvršćivanju vlasti te da je primanje kršćanstva započelo odmah po doseljenju te da je narod u početku pružao otpor. Potom da je crkva postala „organizirana snaga“ tek u 9. stoljeća tijekom franačke vlasti. Ćiril i Metod se spominju u kontekstu da su pridonijeli učvršćivanju kršćanske vjere i da su na ove prostore donijeli glagoljicu i crkvene obrede na narodnom jeziku. U raskolu

¹⁹⁶ VRBETIĆ, *Povijest za I. razred gimnazije*, 320-321.

¹⁹⁷ Isto, 293 i 294.

navodi se pristajanje uz zapadnu crkvu, ali da je glagoljica ostala „narodnim pismom“ i da je glagoljaštvo „temelj hrvatske kulture“ i da je „bilo snažna brana i oružje u borbi protiv odnarođivanja“.¹⁹⁸ Pokršćavanje se u ovim udžbenicima smješta od početka doseljavanja do njegovog učvršćivanja u devetom stoljeću te vidimo da smjer pokršćavanja ide s zapada.

Zaključno, u periodu od 1918. do 1941. prikazuje se kako je pokršćavanje išlo iz smjera dalmatinskih otoka i od latinskog svećenstva te da dolazi sa Zapada od franačkih i talijanskih svećenika. Stvara se predodžba da je Crkva pomogla učvršćivanju vlasti i širenju pismenosti. Za vrijeme NDH također je prisutan zapadni smjer pokršćavanja i ističe se rano pokršćavanje Hrvata i 13. stoljeća zajedništva. Pokršćavanje se prezentira kao najvažniji događaj i povezuje se s hrvatskim identitetom. U vrijeme socijalizma prvi put vidimo i spominjanje bizantskog svećenstva u pokršćavanju te latinskog i grčkog utjecaja, te možemo reći da su prikazana dva smjera pokršćavanja. Ističe se, u socijalizmu, da narod ne prihvaća olako vjeru i stvara se slika Crkve kao tlačitelja naroda i pomagača vladajućih klasa. U svim periodima prisutna je pozitivna slika o Ćirilu i Metodu i njihovom djelovanju te ih se u svim periodima ističe kao nositeljima narodne kulture i širenja pismenosti. Također, pokršćavanje je prikazano u svim periodima kao element učvršćivanja vlasti i organizacije, ali u periodu socijalizma na to se gleda negativno jer se prikazuje poveznica crkve, darovanje posjeda crkvi i razvoja feudalizma te posljedično loš položaj kmetova i nameti koji su opterećivali stanovništvo.

Odnos Pape i države

U drugoj temi analize promatrati će se odnos Pape i države, a konkretnije će se promatrati dva odnosa: odnos Pape i narodnih vladara te borba za investituru. Radi preglednosti prvo će se obraditi tema borbe oko investiture u kojoj će se promatrati sukob pape Grgura VII. i Henrika IV., te načini opisa samih ličnosti, na koji način su prikazani sukobi i uzroci te kakva predodžba se stvara. Istraživačko pitanje za ovu temu jest: *Koja se slika stvara o odnosu Pape i države kroz tematiku borbe za investituru? Kako se odražava taj prikaz odnosa Pape i države na tadašnje odnose vlasti i Crkve?*

¹⁹⁸ MATKOVIĆ, *Povijest 1: udžbenik za srednje škole*, 43.

Druga tema koja se analizira jest odnos pape i narodnih vladara, a u njoj se odgovara na pitanje: *Kako je prikazan odnos Pape i hrvatskih vladara? Kako se taj prikaz odražava na tadašnje odnose i stavove? Kako su prikazani odnosi stanovništva, hrvatskih vladara i Crkve te što nam ta predodžba govori o stavu države prema Crkvi i slici koja se putem te predodžbe stvara?* U ovom dijelu sagledavamo kako se povezuje Papa i Crkva s hrvatskim vladarima tako što istražujemo kako se predstavlja njihov odnos, koji im se pridjevi pripisuju i sl. Naprimjer, analizira se jesu li Crkva i Papa bili važni za učvršćivanje vlasti, jesu li vladari stavljani u podređeni/ravnopravan položaj itd. Cilj je analizirati prikaz Pape u kontekstu interesa državne organizacije u kojoj je udžbenik nastao.

Borba za investituru

U prvom dijelu analize odnosa Pape i hrvatskih vladara promatra se borba za investituru te se odgovara na istraživačka pitanja: *Koja se slika stvara o odnosu Pape i države kroz tematiku borbe za investituru? Kako se odražava taj prikaz odnosa Pape i države na tadašnje odnose vlasti i Crkve?*

U udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1923. u cjelini *Borba za investituru* Henrik III. se opisuje kao „najmoćniji vladar njemački“, „vrlo pobožan“ i „gospodar Crkve“ to se potvrđuje time da „Henrik dade sva tri pape skinuti i izabrati novoga“ i ta se rečenica ponavlja dvaputa s time da druga počinje *rekli smo*, tako da se posebno naglašava njegova moć. Uzroke sukoba objašnjavaju da u Crkvi nije bilo „reda i stege“, a da je Henrik III. došao tome na kraj i stavljao vrijedne ljude odane sebi. Drugi problem navode to što su njemački vladari imenovali biskupe i opate te dobivali lena koja su dolazila uz prisegu vjernosti i to definiraju kao investituru. Simoniju definiraju kao kupovanje duhovnih službi i navode da je Crkva zbog simonije i investiture „mnogo stradala“. Za samostane se navodi da su „općeći s svijetom zaboravili zavjet“. Reformatorska misao rodila u samostanu Kliniju (Cluny) te se opisuje da je kod njih „oživjela sva stega Benediktova reda“. Reformatore „u život uvodi“ papa Grgur VII. koji se opisuje da pripada „među najveće pape što ih je imala crkva katolička“. Naziva se još „dušom reformatorske stranke“ i navodi se da je on zaslužan za ostvarenja lateranskog koncila i da mu je pripomoglo to što je Henrik IV. još bio dijete. Kao cilj pape Grgura navodi se : „konačni mu je cilj bio biti vladar nad svim vladarima i

državama“. Navodi se da je jedan od tih vazala bio Dmitar Zvonimir, Ladislav, Vilim Osvajač. Navodi se najjače oružje crkve: crkveno prokletstvo i navodi se da je „silno djelovalo“ Henrika IV. se opisuje kao „žestok i strastven“ čemu su krivi „sebični odgojitelji i skrbnici“ nadbiskup kolnski i bremenski. Opisuje se sukob Pape i Henrika i da su se sukobila sva stajališta crkveno i duhovno. Opis daljnjeg sukoba iznosi se kronološki, a istaknula bi još rečenicu koja se navodi da je papa Grgur rekao pri smrti: „Ljubio sam pravdu, a mrzio nepravdu, zato umirem u progonstvu“.¹⁹⁹ Borba oko investiture prikazuje se tako da se Crkva postavlja na pozitivniju stranu, i kada se opisuje stanje u Crkvi stječe se dojam da „nije Crkva kriva“ nego nemoralni ljudi koji su birani na te pozicije od strane države. Njemački knezovi se prikazuju negativno, a Henrika III. se prikazuje pozitivno. Stvara se predodžba o tome kako car želi zavladatai duhovnim, ali papa se predstavlja kao moralno viši lik koji brani duhovno od svjetovnog. Posebno se veliča papa Grgur jer se navodi da je on jedan od najvećih papa što je crkva imala. Takvu sliku u pitanje dovodi jedino kada se navodi konačni cilj pape Grgura gdje se odaje mala doza drugih motiva osim vjerskih. Negativno su prikazani i njemački knezovi koji su prikazani kao gladni za moći.

Borba za investituru u udžbeniku Srkulja iz 1924. obrađuje se u cjelini pod nazivom *Carstvo i pape* u podcjelini pod nazivom *Borba za investituru*. Piše da je crkva „svojom čvrstom organizacijom“ zasjenila carstva. Crkvinu neovisnost od države u tekstu se potkrepljuje Pseudoisidorovim dekretalijama, a da se iz toga izvodilo da je crkva nad državom: „papa je nasljednik Kristov ne samo duhovnim nego i svjetovnim poslovima jer vladari primaju svoju vlast od crkve baš onako kao što prima mjesec svoju svjetlost od sunca“. Padanje papinske moći opisuje se da je „papinska stolica postala igračkom u rukama rimskih velikaša“. Opisuje se investitura tako da se piše da su njemački vladari sami imenovali biskupe i opate. Vladare se opisuje kao ne moralne: „nije svim vladarima bilo stalo do moralnog života imenovanih biskupa i opata ni do crkve, koliko do državnih probitaka, često su imenovali onakve ljude, koji nijesu bili čista života“. Ovakav opis daje jasnu sliku vladara kao nemoralnog željnog položaja i moći. Od osoba koji podržavaju reformatore ističu Henrika II. i III. i papu Grgura VII te se ponavlja kao u udžbeniku iz 1923. da je on jedan od najvećih papi i koriste se isti opisi njegove osobe poput duša reformacija i dodatno je to da ga se uspoređuje s Napoleonom jer je kao i on imao „vanrednu moć nad ljudima“. Papu „Gregorija“ opisuju da se sa žarom bacio na reformiranje. Pape i reformatori opisani su s

¹⁹⁹ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola*, 74-77.

romantičarskim žarom te je stvorena slika moralnih ljudi koji se bore za pravu stvar unatoč opasnosti. Urbana II također se opisuje da se s „jednakim žarom“ borio protiv investiture. Također, biskupe i opate naziva „državnim knezovima“, one koji su bili glavna potpora kralju. Henrika IV. opisuje se kao „vladar žestok i strastven“ te je ista predodžba kao i u udžbeniku iz 1923. Za Henrika V. kažu da je krenuo istim koracima oca, ali da „kao kralj nije drukčije ni mogao učiniti“. Zaključno, Wormski konkordat nazivaju „velikom pobjedom papa“ i da je porasla papina moć, a smanjila se carska.²⁰⁰ Stvara se pozitivna predodžba o Papi kao pozitivnom moralnom liku koji se bori protiv nemoralnih kraljeva željnih moć i vlasti. Sukob oko investiture prikazan je iz perspektive Pape i Crkve te se kraljevi prikazuju u negativnom svjetlu.

U Srkuljevom udžbeniku iz 1933. za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki u cjelini *Borbe Henrika IV i pape Grgura VII.*, obrađuje se sukob oko investiture. Taj se sukob opisuje kroz političku povijest i manje se dotiče ekonomske i socijalne. U početku se stvara slika „slabe Crkve“ koju su uništili vladari investiturom i koja je patila od toga. Osim investiture definira se i simonija kao kupovanje položaja. „Općeći s svijetom redovnici su zaboravili zavjete i propise“ ovom rečenicom, koja se ponavlja u prethodnim udžbenicima Srkulja, opisuje se stanje u samostanima, opće rasulo i stvara se slika propadanja Crkve. Henrik III. opisan je kao „gospodar Crkve“, „najmoćniji njemački vladar“, „pobožan vladar koji je postavljao pobožne ljude“. Stvara se slika o moralnom vladaru koji ima ipak primat nad crkvom. Nadalje se opisuje politički sukob između Grgura VII. i Henrika IV. i kronološki slijed događaja. Smatram da tu nedostaje dublje ulaženje u motive njemačkih knezova koji su ipak imali političke i gospodarske motive da se suprotstave Henriju.²⁰¹ Prikaz ovih sukoba je kratak sažetak najvažnijih događaja, a prikazan je prilično neutralno osim s početka kada se stvara slika kao da je jedino država „trovala“ crkvu i nedostaje potpuniji prikaz motiva jedne i druge strane.

Živko Jakić u svom udžbeniku za treći razred srednje škole iz 1935. obrađuje ovu tematiku u cjelini *Papa Grgur VII. i rimski car*. Uzrok sukoba opisuje se na sljedeći način: „Car je naime htio odlučivati o tome tko će biti papa, a papa je nastojao da bude o caru sasvim nezavisan“. Potom se navodi da je prvo prevladao car i da je to bilo tada kada su „se za papinsku čast otimali i takvi ljudi kojima je bilo više do toga da postanu vladari papinske države nego poglavari crkve.“, a ova

²⁰⁰ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*, 123-128.

²⁰¹ SRKULJ, *Istorija srednjeg vijeka: za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki*, 49-50.

rečenica bila je prisutna i u Srkuljevim udžbenicima. Za Henrika III., navodi se da je on „držao je da mu pripada to pravo“ i da je dao izabrati papu koji je „dostojan te časti“. Grgur VII. se opisuje kao čovjek „velike energije i neobične smionosti“ koji želi da crkva bude nezavisna od cara te da je htio provoditi reforme i „ukloniti neurednosti“ poput simonije. Izlažu se reforme koje je provodio i da je „istrгнуo“ iz carevih ruku „prisvojeno pravo“. Riječ *istrгнуo* stvara sliku odlučnosti i dominacije pape Grgura. Navodi se dalje da je zbog tih reformi došlo do sukoba između Henrika IV. i pape Grgura VII. Uzrok je to da se „car nije htio odreći investiture“, a spominje se crkveno prokletstvo te klanjanje Henrika pred papom. Navodi se da je Grgur bio „tako moćan“ jer su mu se mnogi vladari priznali njegovu vrhovnu vlast.²⁰² Cjelina *Papinska vlast*, u udžbeniku Jakića 1938., obrađuje sukob oko investiture. Odnose pape i cara poremetilo je to što je njemački car „htio odlučivati o tome tko će biti papa“. Investituru se objašnjava da je to „imenovanje i postavljanje biskupa“ i da se tada zbog nezadovoljstva tim ponašanjem u Crkvi razvila stranka „koja je nastojala da crkvu oslobodi careve vlasti“. Papu Grgura VII. opisuje se kao i u udžbeniku Jakića 1935.²⁰³ Ostatak teksta vezano uz investituru identičan je Jakićevom udžbeniku iz 1935. Prikaz sukoba je iz papinske perspektive, a papa Grgur je prikazan izrazito pozitivno i nadmoćno te kao moralni branitelj i borac za Crkvu protiv kralja, o kojem se stvara negativnija slika. U osnovi kod Jakića pronalazimo stvaranje iste predodžbe kao i kod Srkulja samo s izraženijim prikazom nadmoćnosti Grgura. U udžbenicima iz ovog perioda stvara se jasna predodžba nadmoćnosti Pape, moralne i političke. Takav prikaz i odgovara političkim interesima u periodu u kojem su udžbenici pisani jer su tada prisutne proreligiozne ideje i stavovi čemu nam svjedoče *Pravila o vršenju vjerskih dužnosti* koje smo spomenuli u prethodnoj cjelini *Školstvo, nastavni planovi i programi i udžbenici*.

U udžbenicima Živka Jakića iz 1941., 1942. i 1943. nailazimo na iste prikaze. U udžbeniku iz 1941. u cjelini *Prevlast Njemačkog carstva na Zapadu*, a u podcjelini *Porast papinske moći i ugleda* iznose se uzroci borbe oko investiture iz perspektive papinstva i kršćanstva. Plemići su opisani kao „jaki i objesni“. Otona I. Velikog i Henrika III. opisuju se kao one koji su uspjeli podrediti papu, a papinski kandidat kojeg je izabrao Henrik III. opisuje se kao „jedan vrijedni njemački biskup“. Objašnjava se investitura i simonija gdje se iznosi da je investitura kada

²⁰² JAKIĆ, *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola*, 42-43.

²⁰³ JAKIĆ, *Povijest za II. razred građanskih škola*, 67.

svjetovnjaci uvode biskupe i ostale u duhovne službe te ih time podređuju svjetovnoj vlasti. Pozicija biskupa opisuje se kao „pozicija visoke duhovne časti“ koju su zauzimali „nedostojni“ pojedinci. Ostali uzroci koji se spominje su simonija kao kupovanje duhovne službe, kršenje celibata i nestajanje pobožnog života u samostanima. Nadalje, spominje se reforma koja je krenula iz Clunya i da je Henrik III. podržao reformu. Zatim se piše o obnovi papinske moći i papu Grgura se opisuje kao „jedne od najjačih ličnosti svjetske povijesti“. U idućoj podcjelini *Borba zbog investiture* nailazimo na opis koji veliča, uzdiže i stvara veoma pozitivnu sliku o papi Grguru VII.: „čovjek vrlo skroman, ponizan i čednih zahtjeva, ali kao papa prožet najvišim shvaćanjem o svom položaju“. Definiraju se ti stavovi koji u suštini iznose stajalište da je papa iznad svjetovne vlasti koje se potkrjepljuju time da je vladarske krune Pipinu i nasljednicima dao upravo Papa. Hvaljenje pape Grgura nastavlja se u idućem odlomku: „Svoje odluke znao je Grgur VII. provoditi takvom smionošću i energijom, kakvom se odlikuju samo najveći ljudi“. U daljnjem tekstu Henrika IV. se prikazuje kao protivnika koji iskorištava položaje biskupa za svoju moć. U cijelom tekstu veliki je naglasak na moralnoj i ideološkoj komponenti, Papu se oslikava kao savršenog moralnog vođu koji je spasitelj „grešnog“ naroda. Prikaz sukoba se vrši isključivo iz papinske perspektive te se zanemaruje ekonomska i gospodarska povijest. Stvara se slika da uz Papu stoji narod nasuprot vladaru te da je Papa prikazan u poziciji moći. Objašnjavaju se i kazne koje crkva može dati prokletstvo i interdikt te kako su one imale jak utjecaj tada, a danas su „izgubile svoje moći“. Kada je Papa bacio prokletstvo na Henrika dodaje se dramatična izjava: „dojmio se silno čitava svijeta“. Kada je Henrika ostavio dio vojvoda i biskupa to se prikazalo kao izravna posljedica ne poštivanja Pape bez mogućih i drugih motiva vojvoda poput oslabljivanje cara i time jačanje njih samih. Henrika se prikazalo kao vladara koji je pao pred Papu i nad kojim se Papa sažalio. Rasplet sukoba nadalje se opisuje kronološki, a samo veličanje Grgura se još povećava te se opisuje kao „veliki papa“ i da je ova borba bila „velika pobjeda“, „javno mijenje bijaše na njegovoj strani, njegov ugleda se digao na silnu visinu, preporođena crkva vršila je na ljudsko društvo snažan utjecaj, a vjera prožimala ljude kao nikada dotle“.²⁰⁴ U usporedbi udžbenika Živka Jakića iz 1935. i 1938. godine i udžbenika iz perioda NDH možemo reći da postoje male razlike u prikazu iako se u udžbenicima iz NDH još izraženije veliča Papa i njegova uloga te da ga narod izrazito podržavao, ali osnovna predodžba je ista: Papa je moralno i politički nadmoćniji od vladara. U cjelini *Crkva i*

²⁰⁴ JAKIĆ, *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*, 35-41.

država spomenuli smo da Pavelić nije bio oduševljen jer se Sveta Stolica pridržavala svog pravila da ne priznaje države u vrijeme rata. Ipak kršćanstvo i papinstvo je ključan element ustaške ideologije te je kroz ovaj prikaz nadmoćnosti Pape to i vidljivo. Papinstvo je bilo važno jer je smještalo Hrvatsku na kulturni zapad i time odvajalo od srpskog naroda i istoka, a i dio je hrvatskog identiteta. Unatoč tome što Pavelić nije dobio priznanje nije se umanjio prikaz Pape već suprotno, veličanje se povećalo u odnosu na raniji period.

U udžbeniku Salzer i Mali iz 1952. borba za investituru spominje se u malom odlomku u podcjelini pod naslovom *Dmitar Zvonimir* koji pripada u veliku cjelinu *Rani feudalizam kod Južnih Slavena*. Papa Grgur VII. se opisuje kao vođa reformatora, a navodi se i njegov suparnik Henrika IV., sukob se opisuje jednostavno i govori se samo da je to sukob oko toga „tko će postavljati biskupe u Njemačkoj, car ili papa“. Potom se zaključuje da je zbog tog sukoba i prilika u Hrvatskoj papa Grgur imao „mogućnost da se uplete u izbor kralja“(u Hrvatskoj).²⁰⁵

Udžbenik Vladimira Babića iz 1958. malo šire obrađuje tematiku borbe oko investiture. U cjelini *Rani feudalizam* nalazi se podcjelina *Formiranje feudalizma* u kojem se nalazi tema *Sukob papstva i države*. U uvodnom odlomku navodi se da su Pape širile „legendu“ da je apostol Petar bio prvi rimski biskup te da su to činili kako bi stekli primat. U tekstu piše da je Crkva imala ekonomsku moć te da je postala „najveći posjednik u Zapadnoj Europi“ i da je uzimala desetinu. Papini motivi, u tijeku slabljenja Karlovih nasljednika, navode kao „ne samo težnja za osamostaljivanjem od carske vlasti, nego i težnja da se izdignu nad svjetovnu i da postanu velika politička sila“. Kažu da pape to opravdavaju „niz najobičnijih falsifikata“ i kao te falsifikate navode Konstantinovu darovnicu. Relevantna je usporedba Istoka i Zapada gdje se za Istok opisuje kao „napredni“, „svjetovni“, a Zapad „sve to bilo uništeno“. Dalje se piše da „na Istoku kultura ima svjetovni karakter, a u privredi crkva je od početka imala parasitsku ulogu“. Pozitivno se dodaje crkvi da je imala ulogu u organizaciji i uređenju države te da su samostani bili „pioniri napredne zemljoradnje“. Autor navodi da u periodu „feudalne razdrobljenosti“, Crkva pri pokušaju zaštite svojih imanja i kmetova od raznih pljačkanja, koristi Božje primirje. Podređenost njemačkim carevima uzrokovala je reforme koje su dovele do toga da Crkvi poraste ekonomska moć te društveni i politički ugled. Navodi se da su crkveni posjedi „veći od neposredne domene ijednog evropskog vladara“ te da je na njima „proizvodnja bila najbolje organizirana i

²⁰⁵ SALZER, MALI, *Povijest za VI. Razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 53.

eksploatacija seljaka najveća“. Kao uzroci navode se simonija i laička investitura, a i da su mnogi vladari u Europi priznali se kao vazali pape. Spominje se Grgur VII. koji se opisuje kao „čovjek neobičnih sposobnosti i silne energije“, a za Henrika IV. se piše da „nije raspolagao ni približno ni materijalnim sredstvima ni političkom snagom ni ugledom, koji je imao papa“ uz to se opisuje kao „nagao i nepromišljen“, „slabiji“. Klinijevci se spominju kao redovnici koji su „najodlučnije“ zastupali reforme. Sukobi Pape i Henrika do Wormskog konkordata iznose se kronološki, a rezultat borbe za investituru ocjenjuje se kao „velika pobjeda papina“.²⁰⁶ U periodu socijalizma se ovaj sukob promatra u kontekstu feudalizma. Već u ovom udžbeniku uočavamo aspekte historijskog materijalizma, najvidljivije obilježje socijalističkih udžbenika, koje će se protezati kroz cijeli period. U obradi ove tematike fokus je na to da je Crkva najveći zemljoposjednik, da je željna za političkom moći i bogatstvom te je prikazana kao eksploator naroda. Nadalje, ovdje je još prisutno degradiranje Crkve korištenjem izraza poput toga da je ona imala parazitsku ulogu i da zavodi narod. Uz to, još se navodi da su širili legende i koristili falsifikate za provođenje vlastite agende-političke nadmoći i bogaćenja. Papa Grgur opisuje se donekle pozitivno kao samostalna ličnost, a Henrik negativno kao i u prethodnim periodima.

U udžbeniku Marije Vrbećić iz 1972. unutar velike cjeline *Rani feudalizam*, u podcjelini *Europa IX.-XII. stoljeća* obrađuje se tema borbe oko investiture. U opisima uzroka i motiva borbe za investituru piše da su Pape u Papinskoj državi imale duhovnu i svjetovnu vlast te da su poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva Pape imali sve veće značenje u svjetovnim poslovima. Navodi se da samo ako je vladar bio moćan da mu je Papa bio podložan (za primjer se daje Karlo Veliki), a nakon smrti Karla „rasla je i težnja Pape za svjetovnom vlašću“. Ponovno se navodi falsificiranje darovnice kao i u udžbeniku Babića: „dali su napisati tobožnju darovnicu rimskog cara Konstantina“. Korištenjem riječi *tobožnju* stvara se posprdna slika ispravnosti te darovnice te se stvara negativna slika o Papi koji želi „moć“ toliko da lažira darovnice. Imena Pape se zasad ne spominju. Idući dio pripada Otonu I. koji je surađivao u početku s Papom, a kasnije piše „Oton je smatrao da ima pravo i na vrhovnu crkvenu vlast“ jer je Papa pod njegovom vojnom zaštitom. Nadalje, „to znači da car postavlja Papu i ostale crkvene dostojanstvenike“, a koristi se da je on to radio „po miloj volji“. Ovdje se stvara prikaz samovoljnog i hirovitog cara. Simonija se definira kao prodavanje crkvenih časti. Pape se nisu pomirili s Otonovom samovoljom i uzimanjem

²⁰⁶ BABIĆ, Povijest srednjeg vijeka: za više razrede gimnazije, 25-29.

crkvenih prihoda te se to navodi kao uzrok sukoba. Zatim se uvodi kratak odlomak u kojem stoji da je kršćanska Crkva ojačala i postala „najkrupniji feudalac“, da su „morali crkvi davati desetinu“, „imala ogromna imanja“, „Pape su postojala bogatije od svih europskih vladar“, „mnogi europski kraljevi u IX. bili su papini vazali“. Stvara se jasna predodžba bogatog, moćnog svjetovnog Pape koji od naroda uzima desetinu. Uvodi se lik pape Grgura i reformatora iz samostana Cluny, a za uzroke tih reformi navodi se: „njihov život bivao u neskladu s onim što su naučavali.“, „propovijedali su siromaštvo i skromnost, a živjeli u bogatstvu i raskoši“, „propovijedali su moral, a nemoralan život redovnika i redovnica“ i još navode „kao i zbog borbe careva i papa“. Grgur je oslikan pozitivno te se navodi da je on „najzaslužniji za provođenje tih reformi“. Uzrok sukoba Henrika IV. i pape Grgura VII. navodi se to što Henrik nije htio priznati reforme ni Papu. Papa baca prokletstvo koje su „njemački plemići jedva dočekali“ jer im je to dalo pravo na neposlušnost. Nakon Canosse i pomirenja, pa ponovnog sukoba navodi se : „careva pobjeda bila je samo prividna jer je crkva tada već bila toliko jaka da je usprkos njemačkim carevima provela reforme, koje su joj osigurale daljnje bogaćenje i prevlast nad državom.“ Za posljedice sukoba navodi se: „crkva je tada imala univerzalnu vlast“ i „u Njemačkoj je zavladao potpuna i feudalna anarhija“.²⁰⁷ Pozitivni pomaci su da se prikazalo kako su njemački plemići imali gospodarske i političke motive. Ovaj udžbenik Vrbetić iz 1965. ima još izraženiji negativniji prikaz Crkve, a jedino se pozitivno prikazuje papa Grgur, a uz to vidimo izostanak vjerskih razloga u kontekstu reforma i sukoba s carem.

Zaključno, u periodu od 1918. do 1941. i u periodu NDH pronalazimo gotovo istu predodžbu, a to je veličanje Pape i izrazito pozitivan prikaz papinstva i Crkve koje je u periodu NDH još izraženije. S druge strane, u socijalizmu pronalazimo potpuno drugačiji prikaz sukoba koji se prikazuje kroz historijski materijalizam gdje se daje predodžba Crkve kao veleposjednika, eksploatatora željnog moći i bogatstva. Prisutna je shemtizacija, koja je jedno od obilježja udžbenika ovog perioda, koju vidimo u tome da se konstanto naglašava da je Crkva feudalac koji radi protiv naroda. Predodžba crkve razlikuje se od perioda do perioda, a konstantan je pozitivan prikaz pape Grgura što može više pripisati njemu kao osobi. Također je kroz sve periode prisutan negativan prikaz Henrika IV. Povezanost prikaza Pape i njegove moći odgovara trenutačnim interesima politike vladajućih u periodima u kojima su pisani udžbenici što vidimo iz pozitivnog

²⁰⁷ VRBETIĆ, *Povijest za I. razred gimnazije*, 286-290.

prikaza u vremenu NDH i periodu 1918.-1941. te negativnog prikaza u vremenu kada odnosi s Svetom Stolicom nisu bili dobri odnosno u periodu od 1945. do 1980.

Odnosi Pape i hrvatskih vladara

Drugi dio teme *Odnos Pape i države* obrađuje tematiku odnosa Pape i hrvatskih vladara i odgovorit će se na pitanja *Kako je prikazan odnos Pape i hrvatskih vladara? Kako se taj prikaz odražava na tadašnje odnose i stavove? Kako su prikazani odnosi stanovništva, hrvatskih vladara i Crkve te što nam ta predodžba govori o stavu države prema Crkvi i slici koja se putem te predodžbe stvara?* Pri analizi udžbenika fokus je na konkretnom odnosu vladara i Pape te koja se predodžba stvara putem slike tog odnosa. Također, kao i dosad analiza udžbenika je kronološka radi preglednosti.

U udžbeniku Srkulja iz 1923. u cjelini *Hrvati* obrađuje se tema *Hrvatska pod narodnim vladarima*. Trpimir se opisuje kao jedan od „najpoznatijih knezova Bijele Hrvatske“ i spominje se njegova darovnica. Navode se Domagoj, Zdeslav i Branimir. Za Zdeslava se smatra da je „zaglavio jer je pristao uz Bizant. Kod Tomislava se navodi papa Ivan X. kao posrednik između njega i cara. Petar Krešimir IV. opisuje se kao „obnovitelj hrvatske države“, koristi se rečenica „i Svemogući Bog je raširio kraljevstvo naše na moru“ za koju se navodi da ju piše baš Petar Krešimir. Najviše se u kontekstu vjere i vladara obrađuje tematika narodnog bogoslužja, a taj problem se opisuje kao „jedna rana razdirala hrvatsku državu“. Zatim se piše da je ukinuo i zabranu narodnog bogoslužja Petar Krešimir „odobrio na žalost“. Dmitar Zvonimir se u svim periodima, kao što ćemo vidjeti u analizi, opisuje kao papin vazal, a to se potkrepljuje time što ga je okrunio papin poslanik, dao mu je zastavu u znak vazalstva i položio je prisegu vjernosti te plaćao danak. Za kralja Petra se spominje da je bio na strani narodne stranke odnosno one koja je podržavala službu na slavenskom jeziku.²⁰⁸ Prikaz odnosa Pape i hrvatskih vladara nije posebno istaknut osim u slučaju Petra Krešimira i Dmitra Zvonimira gdje je Papa prikazan kao nadređeni.

²⁰⁸ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola*, 51-53.

U sljedećem udžbeniku Srkulja za više razrede srednjih učilišta iz 1924. u cjelini *Južni Slaveni* nalazi se podcjelina *Hrvati* u kojima se obrađuje politička povijest hrvatskih vladara. U opisivanju događaja tijekom narodnih vladara iznosi se striktno politička povijest te se ne dotiče Pape, Crkve ili vjere. Jedino što se spominje jest crkveni raskol koji je za vrijeme Domagoja „silno utjecao i na Hrvate same“ i da je odvojio „jednokrvnu braću Hrvate i Srbe“. U sukobu Branimira i Zdeslava dotiče se toga da je Zdeslav pristao uz carigradskog patrijarha, Branimir uz Rim. Ne dodaju se pridjevi, pretjerani opisi lojalnosti i moralnosti, a slika moćnog Pape koji pomaže i posreduje stvara se u opisivanju Tomislavog kraljevanja. To se postiže tako što piše da je Tomislava „poslužila sreća“ jer je pristao uz papu Ivana X. i kada Tomislav moli Papu da mu pomogne učvrstiti vlast nad dalmatinskim gradovima. Znakovita je rečenica „Slavensku službu Božju bar za niže redove spasi odlučni biskup ninski Grgur“ u kojoj riječ „spasi“ otkriva odobravanje i zalaganje za narodnu službu. Odnos Pape i Tomislava se nastavlja kada je Tomislav papinim posredovanjem sklopio mir s Simeonovim nasljednikom. Nadalje, „papini posrednici opet sazovu sabor u Spljet“ te utvrde vlast splitskog nadbiskupa. Predodžba koja se stvara je ta da je Tomislav u podređenom odnosu naspram Pape, a Papa je moćni pomagač i posrednik koji rješava probleme. Za vrijeme Petra Krešimira piše da je „pokušao ugoditi latinskom visokom kleru“ kako bi stekao potporu. Predodžba koja se stvara je da se bez Crkve ne može se utvrditi vlast. Otpor latinskim svećenicima pružaju i glagoljaši. Dmitar Zvonimir je vladar koji je usko vezan uz Papu jer je od pape Grgura primio zastavu i priznao je da je vazal sv. Stolice. Interesantno je da se ovaj mali odlomak unutar podcjeline naziva *Hrvatska pod vrhovništvom pape rimskog* čime se jasno daje do znanja o podređenom položaju. Naravno, opisuje se da narod „ne bijaše ni malo zadovoljan politikom kraljevom“.²⁰⁹ Odnos Pape i hrvatskih vladara prikazan je u podređenosti hrvatskih vladara koji ne mogu uspostaviti vlast nad područjem bez potpore i pomoći Pape, a simbolično se to vidi najviše kod dijela o Dmitru Zvonimiru gdje se i odlomak naziva *Hrvatska pod vrhovništvom pape rimskog*.

Idući udžbenik Srkulja iz 1933. obrađuje ovu tematiku u cjelini *Kneževine južnih Slovena* gdje se nalazi podnaslov *Hrvati pod Trpimirom. Tomislav*. U toj podcjelini obrađuje se period u kojem su Hrvati pod Trpimirom, potom Domagojem, Zdeslavom, Branimirom i Tomislavom. Vladari i odnos s Papom spominje se za vrijeme sukoba Zdeslava i Branimira koji se nalaze na

²⁰⁹ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*, 151-155.

suprotnim stranama crkvenih gospodara gdje je Zdeslav priznao carigradskog patrijarha, a Branimir pristao uz zapadnu Crkvu. U tom dijelu teksta spominje se suradnja Branimira i ninskog biskupa Teodozija koji šalju pismo Papi u „kojem izjavljuju neograničenu odanost i mole ga za blagoslov i zaštitu“. Ističe se privrženost i posvećenost Papi i zapadu. Zatim tekst kaže „papa je poslao lijepo pismo koje još dan danas imamo“. Možemo primijetiti da se sukob prikazuje iz perspektive Branimira i zapadne Crkve, a relevantan je i pridjev „lijepo“ uz pismo što odmah stvara pozitivnu sliku o papi. Odnos Pape i države opisuje se kroz vrijeme vladavine Tomislava. Tomislava se naziva „osnivačem hrvatske države“, „moćnim vladarom“ i „kraljem Hrvata s moćnom vojskom“. Također, govori se o posredovanju Pape između grčkog cara i Tomislava što je rezultiralo da je Tomislav imenovan carskim prokonzulom i dobio je Bizantsku Dalmaciju nad upravu. Relevantan dio u ovom dijelu vezan uz kršćansku tematiku jest sukob splitskog nadbiskupa i ninskog biskupa. U ovom dijelu je interesantno da se ninski biskup Grgur spominje kao „prijatelj i savjetnik“ Tomislava, a latinski svećenici se opisuju kao „tvrdokorni“, a u sporu posreduje Papa. Papa je kroz cijeli tekst prikazan kao politički i duhovno moćna figura koja posreduje i odlučuje u sporovima. Zatim relevantan je dio koji govori da Tomislav podržava hrvatskog biskupa, ali da zbog političkih razloga pristaje uz latinske svećenike. Tomislavova podrška izražena je ovako: „Tomislav bijaše, jamačno, na strani hrvatskog biskupa“. Smatram da se ovdje pokušava naglasiti da je Tomislav na strani narodnog bogoslužja i da se to pokušava naglasiti koristeći riječ poput „jamačno“ koja stvara sliku da je Tomislav nevoljko pristao uz „drugu“ stranu. Pretpostavlja se da ovakvo prikazivanje Tomislava proizlazi iz toga što je narodno bogoslužje bila točka ujedinjenja triju naroda što je u skladu s politikom unitarizma čiji je cilj isticati zajedništvo. Također, u ovom periodu postoji napetost jer Hrvati traže konkordat, a SPC im se suprotstavlja čime pristajanje vlasti uz jednu i drugu stranu stvara nejedinstvo. Prikazuje se Tomislav koji radi stabilnosti države pristaje uz Papu i latinsko svećenstvo, slično kao što će kralj Aleksandar ostvariti konkordat radi smirivanja i stabilnosti u državi, iako na kraju taj konkordat neće biti ratificiran (biti će ratificiran, ali će se ratifikacija povući) i izazvat će krizu.

U cijelom tekstu vidljiva je pozitivna slika Pape i zapadne kulture, a ističe se Tomislavova „podrška“ narodnom bogoslužju, ali zbog političke uloge koju ima crkve on je morao pristati uz njih. U cjelini *Kraljevine Južnih Slovena* nalazi se podcjelina *Kraljevine kod Hrvata* gdje se obrađuje period Držislav, Krešimira IV. te Zvonimira. U odnosu s Papom spominje se da je Držislava za kralja okrunio splitski nadbiskup. Čime se prikazuje i crkvena moć jer je potrebna za

učvršćivanje vlasti. Najznakovitiji je prikaz oko borbe latinskog i narodnog bogoslužja. Za protivnike slovenske službe Božje tvrdi se da „slabo poznaju povijest“, da su smatrali da su „Sloveni potomci nekadašnjih arijskih Gota i da su pomiješali glagoljicu s gotskim pismom. Zatim slijedi rečenica: „Latinsko svećenstvo tom podvalom je imalo u Rimu uspjeha“. Stvara se slika o „prevarantskom“ latinskom svećenstvu koje želi ugasiti slovensku narodnu kulturu i bogoslužje. Zatim slijede opisi da je takva odluka „dirnula u živac“ hrvatsku narodnu crkvu i da je to „silno ogorčilo hrvatski narod“ koji je ustalo za svoju narodnu crkvu. Zatim se svećenike koji su služili „slovenskom bogoslužje“ nazivaju pravim „narodnim klerom“ gdje se stvara slika o latinskom svećenstvu kao „krivom“ ili „nenarodnom“. Zatim se ovaj dio završava s rečenicom da su „vjerske borbe za kralja Krešimira i njegovih posljednjih nasljednika hrvatske krvi do temelja uzdrmale hrvatsku državu“. Ovdje se velika važnost pridaje „slovenskoj službi Božjoj“ i njezinoj važnosti i stvara se slika o „nenarodnim“ latinskim svećenicima koji su protiv narodnog bogoslužja. Krešimira se opravdava kao i Tomislava da je „nevoljko“ i zbog političkih razloga pristao na stranu latinskih svećenika. U idućoj podcjelini, *Zvonimir i gubitak hrvatske samostalnosti* najviše se pozornosti daje odnosu pape Grgura VII. i Zvonimira jer se spominje kako je on bio okrunjen posebnim papinskim poslanikom, da je Papa poslao zastavu koja je bila „vanjski znak podaništva“ te o Zvonimirovoj zakletvi vjernosti. Kasnije se daje izvor hrvatskog ljetopisca Tomašića koji opisuje Zvonimira kao „gorljiv branilac kršćanske vjere“ koji će „poći na krstašku vojnu i osloboditi grob Spasitelja koji bijahu osvojili nevjernici“. Zvonimira se stavlja u podređen i zavisan odnos prema Papi koji ima nadmoć duhovnu i svjetovnu. Opisuje se neodobravanje naroda, a u izvoru se govori da je Zvonimir rekao „Oj vi nevjerni Slovinci“. Tu možemo vidjeti i spominjane Zvonimira kao branitelja kršćanstva i požrtvovnog vjernika. Ističe se Zvonimirova naklonost Papi i odanost, ali je stvorena slika Zvonimira kao podložnika.²¹⁰ Odnos Pape i narodnih vladara prikazan je većinom kao odnos podređenosti vladara naspram Papi. Papa i crkva pretežito se prikazuju u pozitivnoj slici osim kada se protive „slovenskoj službi Božjoj“ te se tada latinsko svećenstvo prikazuje u negativnom svijetlu, a time i Papa. Najinteresantniji je prikaz vladara koji „nevoljko“ pristaju uz latinske svećenike, a uz to stvorena je i predodžba kako vladari u potpunosti podržavaju narodno bogoslužje.

²¹⁰ SRKULJ, *Istorija srednjeg vijeka: za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki*, 40-44.

Živko Jakić u udžbeniku iz 1935. u cjelini *Hrvati i Venecija* spominje da je da se ninski biskup naziva „biskupom Hrvata“ i da se pokoravao izravno Papi. Potom se spominje Trpimira koji je „osnivač dinastije“ i njegova povelja kojom daje posjede splitskom nadbiskupu. Domagoj se najviše obrađuje u kontekstu njegovih sukoba s Venecijom i da je Papa posredovao dolazak do mira i da mu je tim povodom papa Ivan VIII. poslao nekoliko prijateljskih pisama. Car Vasilije se opisuje kao „silni“ i da je uspio u namjeri da se izbere njegov „pouzdanik Zdeslav“ i da se zbog toga narod pobunio i izabrao Branimira koji se opisuje kao „moćniji“ od Trpimira i Domagoj.²¹¹ U Jakićevom udžbeniku iz 1938. ne spominje se Zdeslav. Potom u velikoj cjelini u udžbeniku Jakić 1935. naziva *Treći dio: Kraljevine Južnih Slavena* obrađuje se ostatak tematike. U podcjelini naziva *Tomislav, prvi hrvatski kralj*, Tomislava se opisuje kao moćnog. Sukob između splitskog nadbiskupa i hrvatskog biskupa zbog pitanja prvenstva je idući segment koji se obrađuje i navodi se da je pobijedilo latinsko svećenstvo zbog toga što su bili u većini. Odlučeno je da je splitski nadbiskup glavni, odnosno da se njemu podvrgne crkva te je zabranjen slavenski jezik u crkvi i naglašava se čl. 12 u kojem se navodi da će latinsko svećenstvo dati crkveno prokletstvo Tomislavu „ako ostane na strani ninskog biskup i popov glagoljaša“. Ovdje se Tomislav prikazuje kao zaštitnik glagoljaša koji nevoljko pristaje na zaključke sabora, a ne spominju se njegove političke koristi od latinskog svećenstva. Ponavlja se slika Tomislava koji nevoljko pristaje uz latinaše koja je bila prisutna u Srkuljevim udžbenicima. Ninski biskup Grgur naziva se „prvi doglavnik i prijatelj kralja Tomislava“ i da je vodio oštru borbu.²¹² U udžbeniku Jakić 1938. se umjesto oštre borbe koristi odlučna borba. Cjelina *Hrvatski kralj Stjepan Držislav* prikazuje Stjepana Držislava i Vasilija II. kao prijatelje i saveznike, a osim toga, on se ne dovodi u poveznicu s Papom. Cjelina *Petar Krešimir IV.* u kojem se piše da je Petar Krešimir „činio mnoge zadužbine gradeći i darivajući crkve i samostane“. Navodi se da je kraljeva rođakinja Čika „osnovala samostan sv. Marije u Zadri“. U periodu Krešimira najviše se kršćanske tematike veže uz svećenike glagoljaše i latinaše gdje se govori kako je latinsko svećenstvo iskoristilo to što Papa provodi reforme i da su „navali na popove glagoljaše“. Nakon zabrane bogoslužja piše da su latinski svećenici uspjeli „narodne popove tjerati s oltara“. Navodi se da je Petar Krešimir „protivnicima narodne crkve nije pružio državnu pomoć i nije dopustio da se popovi glagoljaši iz države protjeraju“.²¹³ Opet se

²¹¹ JAKIĆ, *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola*, 30-31.

²¹² Isto, 35 i 37.

²¹³ Isto, 40 i 42.

pojavljuje slika vladara koji nevoljko pristaje uz latinaše. U cjelina *Dmitar Zvonimir* gdje se navodi da je „opet mir“ nastao za njegove vladavine te da je Papa posredovao između hrvatske i latinske strane te da su svi složili pri izboru Zvonimira na vlast. Zatim se navodi da je Papa na krunidbu poslao svečano poslanstvo i da je Zvonimir dao zakletvu i postao „vazal“ Svete Stolice uz to obećao je godišnji danak i vojnu pomoć ako zatreba. Navodi se potom da je u sukobu s Henrikom IV. Zvonimir stao na stranu Pape i da ga je zato „Grgur VII. hrvatskog kralja štitio u svakoj prilici“. U ovom udžbeniku mijenja se odnos Pape i Zvonimira jer Zvonimir je prikazan kao ravnopravan te da njihov odnos ima uzajamne koristi. Zvonimira se opisuje kao „pravedan i miroljubiv“ i da u njegovim poveljama piše da je „sretan“ jer po „po osobitoj Božjoj milosti“ vlada mir. Navodi se kao prijatelj latinskog svećenstva, ali da nije dopuštao progon glagoljaša „jer je na njihovoj strani bio sav hrvatski narod“ i spominje se bašćanska ploča. Nalazi se kratki odlomak naziva *Tuđinski utjecaji*, kojeg nema u udžbeniku Jakić 1938., u kojem se opisuje kako je Zvonimir „veliki prijatelj“ splitskog nadbiskupa i da „je najradije slušao njegove savjete“ i da je time izazvao nezadovoljstvo hrvatskog svećenstva i plemstva te da je zbog svoje žene Jelene bio pod tuđinskim utjecajem. Kraj Zvonimirove vladavine opisuje se da je „narod je kralja Zvonimira volio, jer je bio dobar i pravedan vladar“, navodi se kao „posljednji veliki kralj Hrvata“. O njegovoj smrti i legendi povezanoj uz nju nalazi se komentar : „ali da se to doista dogodilo, jamačno bi znali o tome nešto reći i pisci onog vremena“. I navodi se da je taj pisac pisao da su se protiv njega digle „nezadovoljne velmože“. Prikaz Zvonimirove smrti je relevantan upravo iz razloga što ćemo, kasnije u periodu socijalizma, vidjeti da se piše da se na Zvonimira podigao narod, a ovdje je stvorena drugačija predodžba Zvonimira koji ima podršku naroda te da su se protiv njega podigli „nezadovoljni velmože“. ²¹⁴

Jakićevi udžbenici nagovještaj su promjene paradigme odnosa vladara i Pape koja će biti vidljiva u NDH. Naime, u Srkuljevim udžbenicima vladari su stavljeni većinom u zavisanoj i podređenoj položaj u odnosu na Papu dok se u Jakićevim udžbenicima počinje mijenjati taj odnos te se vladari stavljaju u gotovo ravnopravan odnos, iako je Papa još uvijek prikazan kao moćniji, posebice tu promjenu vidimo kod prikaza Zvonimira gdje vidimo da je njihov odnos ima uzajamne koristi.

²¹⁴ Isto, 44-45.

Živko Jakić u svojim udžbenicima iz perioda NDH (1941., 1942., 1943.) tematiku Pape i narodnih vladara obrađuje u cjelini *Slavenski narodi na Jugu*, u podcjelini *Stvaranje hrvatske države*. Trpimir se naziva knezom „Bijele Hrvatske“, a u poveznici s Crkvom spominje se Trpimirova darovnica i da je uveo u Hrvatsku „zaslužne redovnike sv. Benedikta“. Idući spomen odnosa Pape i vladara nalazimo kod Domagoja i pape Ivana VIII. u kojem Papa moli Domagoja za pomoć. Ovdje vidimo da je Domagoj prikazan moćniji jer njega Papa traži za pomoć. Idući prikaz je Zdeslava i Branimira u kontekstu njihovog sukoba. Nadalje, nakon što je car priznao Branimirovu kneževinu nezavisnom državom, stoji da je Papa „blagoslovio njega, njegov narod i zemlju“. Iz danih prikaza možemo reći da se Hrvatsku smješta na Zapad i u bliski odnos s papinstvom te da je taj odnos postavljen na ravnomjernoj osnovi i ne stvara se dojam podređenosti hrvatskih vladara nego uzajamne potpore i pomoći. Jak je naglasak na međusobnoj povezanosti i bliskosti te smještanju na zapad.²¹⁵ U udžbeniku iz 1942. nailazimo na skoro isti prikaz osim što se kod Branimira nadodaje da je hrvatski narod „konačno združio sa Zapadom udaljivši ga za uvijek od bizantskog kulturnog svijeta“. Tu se još više odvaja Hrvatsku od Istoka i radi se jasna linija odvojenosti od njega. U podcjelini *Hrvatsko Kraljevstvo* nailazimo na opis Tomislavove vladavine. Tomislavu se pripisuju epiteti poput „bjelohrvatski vladar“, „jak“, „hrabri knez“ koji je ujedinio Posavsku i Bijelu Hrvatsku. Papa je posredovao između grčkog cara i Tomislava, a stvara se slika da Papa učvršćuje vlast Tomislava i ostalih vladara. Nadalje, granice te države se opisuju ovako: „u hrvatskoj državi bila je i Bosna, zapremala je ona veliko područje, koje se steralo između mora Drave, Drine i Bojane“ Tu se jasno vidi sklad s ustaškom ideologijom koja je granice Hrvatske smatrala sve do Drine i ovim načinom je pružala povijesnu poveznicu i legitimitet. U dijelu gdje se Tomislava spominje kao kralja uključuje se i dio da je to „priznao i papa Ivan X“ te time opet se povezuje s jačanjem i učvršćivanjem vlasti uz pomoć Pape. U sukobima biskupa vidimo drugačiji prikaz od onog iz udžbenika Srkulja iz 1933. gdje se prednost dala slavenskom bogoslužju, ovdje pronalazimo potporu splitskom nadbiskupu te tvrdnju da su drugi biskupi bili „opasni za unutrašnje jedinstvo hrvatskih zemalja“ te da su crkveni sabori u Splitu bili u skladu s interesima Crkve i politike Tomislava. To se potvrđuje time da je misao Tomislava bila „kulturna orijentacija zapadnjačka i stapanje hrvatskih pokrajina u cjelinu“. Zatim se pridaje Tomislavu da je bio „najvažniji hrvatski vladar“. Za slavensko bogoslužje navodi se da se održalo, ali da je iz

²¹⁵ JAKIĆ, *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*, 61-63.

njega „brzo iščezao bizantinski duh“. Iz ovoga se jasno vidi da se Hrvatsku odvaja od bizantinskog i slavenskog utjecaja, da je se smješta u zapadni kulturni krug i da Papa i Crkva pomažu učvršćivanju vlasti te se stvara slika ravnopravnih odnosa.²¹⁶ Dmitar Zvonimir se opisuje kao „vjeran papin podanik“ i da je imao „prijateljske veze s visokim klerom“. Da je bio voljen „zbog njegove dobrote i pravednosti“ i „veliki prijatelj splitskog nadbiskupa i latinskog klera“, ali i „svećenika glagoljaša“. Slavensko bogoslužje ne predstavlja se kao negativno već se stvara pozitivnija slika. Nadalje, piše kako se „u izvanjskoj politici Zvonimir oslonio sasvim na papu“, a nadalje se spominje svečana zavjernica i podrška papi Grguru. Naziva se i „posljednji veliki kralj Hrvata“.²¹⁷ Stvara se slika o odanosti narodnih vladara Papi i njihovoj posvećenosti Crkvi. Opis njihovog odnosa stvara predodžbu sklada i uzajamne odanosti te povijesnog kontinuiteta. Analiza ovih udžbenika iz perioda NDH potvrđuje promjenu dinamike odnosa jer se vladari stavljaju u ravnopravan položaj s Papom, osim u slučaju Zvonimira kojeg se više stavlja u podređeni položaj, ali se naglašava da je bio podrška Papi, a kod Domagoja se ističe da je Papa njega tražio za pomoć. Ključno za ideologiju NDH bilo je naglasiti povijesni kontinuitet i povezanost hrvatske države i Pape te uzajamne pomoći što potvrđuje predodžba koja se stvara putem ovih udžbenika.

U udžbeniku Vladimira Babića iz 1949. unutar cjeline *Prve države jugoslavenskih naroda* obrađuje se tema odnosa Pape i narodnih vladara u podcjelini *Hrvatska kneževina u IX. stoljeću. Trpimir, Hrvatska se oslobađa Franačke vlasti. Branimir, Kralj Tomislav*. U podcjelini *Srpska i Hrvatska država u X. stoljeću* tema je slabljenje Hrvatske poslije Tomislava. U podcjelini *Država Makedonskih Slavena* u fokusu je Držislav, a u podcjelini *Naši narodi u prvoj polovini XI. stoljeća* građanski rat u Hrvatskoj. Tematika se obrađuje još u podcjelini *Petar Krešimir, Kralj Zvonimir-papin vazal, Posljednji Hrvatski kralj. Bitka na Gvozdu i sporazum plemstva s Kolomanom*. U podcjelini *Hrvatska kneževina u IX. stoljeću. Trpimir* objašnjava se nužnost dobrih odnosa kneza i grada jer su „to bila sjedišta biskupa, čije je prijateljstvo bilo dragocjeno za učvršćivanje kneževe vlasti“. Za primjer se daje da je Mislav sagradio crkvu te joj dao zemljište i desetinu od svog posjeda. Za Trpimira se piše da je Bizantu bilo važno da bude u dobrim odnosim s njim i da se on oslanjao na franačko carstvo, dobre odnose s Bizantom i Mlecima, dalmatinskim gradovima te ističu prijateljstvo s splitskim nadbiskupom. Zaključuje se da mu je kombinacija oslanjanja na

²¹⁶ Isto, 66-69.

²¹⁷ Isto, 72-73.

franačko carstvo, dobrih odnosa s Bizantom i Mlecima, te dobri odnosi s Crkvom ojačala vlast i dovelo ga u sukob s rodovskim plemstvom. Stvara se poveznica između crkve i učvršćivanja vlasti te reorganizacije države. U daljnjem tekstu se navodi kako se knez i dvorsko plemstvo odvajaju od naroda i da u kancelariji rade latinski svećenici koji su zbog toga „u znatnoj mjeri utjecali na hrvatsku politiku“. Navodi se da je Trpimir pozvao benediktince „da mu odgajaju narod u pokornosti knezu i vlasniku“, splitskog nadbiskupa naziva se Trpimirovim „kumom i prijateljem“, a zbog tog prijateljstva i darivanja Trpimira splitskoj crkvi ona postaje „krupni feudalac“. Također, pišu da su Trpimiru bili potrebni „tuđinci“ kako bi utvrdio vlast i pod time misle na dvorsko plemstvo, Crkvu, latinske svećenike i splitskog nadbiskupa.²¹⁸ U podcjelini *Hrvatska se oslobađa Franačke vlasti. Branimir*, prvo se obrađuje Domagoj koji se naziva vazalom franačkog cara. Obrađuje se sukob s Mlečanima, u tijeku tih sukoba spominje se i papino pismo Domagoju te se ističe da ga je Papa naslovio kao „slavni knez Domagoj“. Ostalo se iznosi njegovo djelovanje. Zdeslav opisuje se kao „bizantski vazal“, te da je Ninska biskupija bila podređena carigradskom patrijarhu, a Branimir se opisuje kao „odan papi“. Spominje se ninski biskup Teodozije te da ujedno bio i splitski nadbiskup. Za njegovog vladanje naglašava se širenje slavenske službe putem Metodovih učenika, ali se navodi popratni komentar: „knez i dvorsko plemstvo bili su već toliko povezani s Latinima, da narodni jezik nikad nije mogao da potpuno prodre u crkvu, a kamoli da istisne latinski iz politike“. Podcjelina *Kralj Tomislav* iznosi kronološki tijek Tomislavove vladavine te mu se ne pridodaju neki posebni epiteti ili pridjevi koji bi stvarali određene predodžbe. Što se tiče odnosa s crkvom i papom, spominje se da se Bizant odrekao crkvene vlasti nad dalmatinskim otocima te ih dao na upravljanje Tomislavu i Papi. Ističe se to da je Tomislav imao jaku vojsku i mornaricu, a da je kao svoji prethodnici „volio da bude u prijateljstvu sa „zakonitim“ gospodarom dalmatinskih gradova“. Stvarajući predodžbu da su pravi gospodari dalmatinskih gradova latinsko stanovništvo. Sada slijedi obrada crkvenih sabora u Splitu gdje se navodi da je splitski nadbiskup jedva dočekaо ukidanje slavenskog jezika i podvrgavanje ninske biskupije njemu. Dojam koji se stvara je da je splitski nadbiskup jedva dočekaо proširenje vlasti i time prihoda koji bi dolazili s tih područja. Na crkvenom saboru se piše da je bilo „desetak latinskih biskupa i sijaset popova“, a potom da je od hrvatskih svećenika prisustvovao samo ninski biskup Grgur i nekoliko glagoljaša. Navodi se da su latinski svećenici „stvarali zaključke po svojoj volji“.

²¹⁸ BABIĆ, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 127-129.

Potom se iznose zaključci sabora i na kraju se dodaje da je Tomislav želio podrediti latinske gradove „svom biskupu, jer bi onda mogao da ih jače veže uz Hrvatsku“. Također, da je latinskim svećenicima ninska biskupija „trn u oku“ i da su „išli za tim da unište narodnu hrvatsku crkvu, koju je narod volio i u kojoj su bili svećenici sve domaći sinovi“. Tomislavova se politika tumači da je spasio Panonsku Hrvatsku od Mađara, ali da je „mogao je ipak voditi mnogo odlučniju politiku“, a uz to navodi se da je „žrtvovao ninsku biskupiju“, „osudio slavensku službu“ umjesto da je pomogao narodnoj crkvi da se razvije u „odanog pomagača hrvatskog vladara“. Potom da bi se uz pomoć narodne crkve „brže ujedinili pojedini dijelovi hrvatske“, a ovako su „latinaši samo gledali svoju korist“ i „iznevjeravali kralja“.²¹⁹ U ovom dijelu stvara se fokus i naglašava se mogućnost samostalne narodne crkve, odnosno o tome da je spriječen nastanak narodne crkve od strane tuđinaca (latinskog svećenstva, splitskog nadbiskupa) koje je potpomogao Tomislav radi jačanja svoje političke moći. Zašto se u ovom dijelu toliko naglašava samostalna narodna crkva koja je mogla nastati? Naglašavanje ove tematike možemo povezati s Titovom željom za političkom instrumentalizacijom Crkve, a prisjetimo se da je Tito predlagao Alojziju Stepincu osnivanje samostalne crkve odvojene od Vatikana, što je Stepinac odbio. Zaključuje se da je ovdje stvarana predodžba o tome da je narod htio i želio narodnu crkvu koja bi bila potpora vladaru jer se naglašava kako je narod protiv latinskog svećenstva.

U dijelu *Srpska i Hrvatska država u X. stoljeću* govori se o slabljenju Hrvatske poslije Tomislava te se kao razlog navodi da „politika hrvatskih vladara koji su pomagali latinsku crkvu, i sve veće stezanje plemenskih sloboda i uvođenje crkvenih desetina izazvali su otpor kod naroda“.²²⁰ *Naši narodi u Prvoj Polovini XI. stoljeća* počinje s odlomkom pod nazivom *Građanski rat u Hrvatskoj* za koji se navodi da su iskoristili Mlečani i u tom kontekstu spominju se Krešimir i Gojoslav i da su priznali bizantsku vlast. Ovaj period opisuje kroz sukobe s Bizantom te se ne navode vjerske poveznice. Opisuje se težina te potlačenosti te se uključuju dijelovi povijesti iz drugih naroda koji su se borili protiv Bizanta (Slovinci i Srbi).²²¹

Podcjelina *Petar Krešimir* počinje s naslovom odlomka *Papinska politika*. Navodi se da dolazi na vlast u vrijeme crkvenog raskola i da je krenula borba u zapadnoj crkvi protiv

²¹⁹ Isto, 132-140.

²²⁰ Isto, 147.

²²¹ Isto, 154-155.

istočnjačkih običaja. Napominje se da su započele borbe Pape i njemačkog cara, a popratni komentar jest: „Pape su nastojale da se otmu ispod kontrole careva i da od svojih svećenika učine slijepo oruđe svoje politike. Počeli su čak tvrditi da careve i kraljeve treba da postavlja Papa, jer je tobože božji namjesnik na zemlji“. Izrazi poput *slijepo oruđe* stvaraju dojam da je crkva manipulator, a riječi poput *tobože* stvaraju dojam umanjivanja ili ismijavanja vjerskog stajališta da je Papa Božji namjesnik na zemlji. Sukobe između glagoljaša i latinaša opisuju da su latinski svećenici „bili kivni“ na glagoljaše jer im je „izmicao crkveni prihod, koji im je bio prva briga“. Predodžba o latinskim svećenicima jest da su pohlepni za bogatstvom. Potom se navodi da su se kraljevi i plemstvo sve više odvajali od naroda i postajali „agenti tuđe politike“. Zaključci Crkvenog sabora u Splitu 1060. tumače se da je sabor „uperen protiv njega i protiv svih popova glagoljaša“, a kod njega se misli na hrvatskog biskupa u Kninu. Navodi se da su Latinaši „drsko tvrdili“ da je glagoljicu osmislio „krivovjerac Metod“. Također da je Krešimir stajao na strani latinaša jer je želio vladati dalmatinskim gradovima te je zbog toga „išao na ruku moćnim i bogatim biskupima“. Idući odlomak bavi se narodnim otporom protiv latinaša. Narodna stranka ističe se kao stranka glagoljaša i rodovskog plemstva s težnjom osnivanja hrvatske crkve sa slavenskim jezikom koja bi bila pod direktno pod Papom. Potom se opisuje otpor vođen popom Vukom, svećenikom Zdedom i opatom Potepom te se iznosi tijekom događaja otpora i kako je „hrvatski narod pristao je listom uz svoje narodne svećenike“, a na suprotnoj strani se nalazi državna vlast zajedno s latinašima. Sljedeće se navodi da je Papa strahovao od gubitka Hrvatske te da je poslao da se uhvate i kazne voditelji otpora Vuk, Zdeda i Potepa. Navodi se da je tako suzbijen narodni pokret. Ovaj narodni pokret nije se spominjao u udžbenicima iz ranijih perioda. U odlomku *Sjedinjenje gradova i otoka s Hrvatskom* i *Jačanje feudalnog poretka*, splitski nadbiskup Lovro i trogirski biskup Ivan opisuju se kao „ljuti protivnici slavenske službe i hrvatske kulture“ te se navodi da su „zapleli su potpuno u svoje mreže kralja Petra“. Dalje se opisuje širenje samostana, darivanje posjeda, dvorsko plemstvo koje potiskuje rodovsko i dobiva službe itd. Potom se zaključuje da „Država i crkva suzbijaju hrvatsku narodnu kulturu, otimaju seljacima zemlju i sve više ih pretvaraju u kmetove“.²²² Stvara se predodžba Crkve i države kao ujedinjenog fronta protiv naroda koji se iskorištava, a po obilježjima socijalističkih udžbenika u ovdje pronalazimo

²²² Isto, 157-161.

pojednostavljenu historijsku interpretaciju i shematizaciju gdje se Crkva i država predstavljaju kao eksploatatori i feudalci, a s druge strane se nalaze narod i glagoljaši.

Cjelina *Kralj Zvonimir-papin vazal* počinje s time da se navodi da je Krešimir vodio politiku „protiv volje većine naroda“ i da je zbog njegove potpore latinašima, biskupima i dvorskom plemstvu došlo do građanskog rata u Hrvatskoj. Na novom Crkvenom saboru navodi se da je zabranjena upotreba slavenskog jezika i da se „bezdušni Latini krvavo se narugaše popu Vuku, vođi narodnog pokreta“. Potom se opisuje položaj seljaka gdje ih se opisuje kao „robove,, i da su oni koji su postajali zakupci, nadničari i robovi vlastele „morali su crkvi i svojoj obijesnoj vlasteli vršiti razne službe... da se zaštite od njihovih zuluma“. Navodi se da je Papi zbog njegovog sukoba s njemačkim carem bilo iznimno stalo da Hrvatska bude uz njega te da je zato poslao svog legata da okruni Zvonimira, ali da je morao biti izabran na saboru i da taj sabor „nije više bio sabor svega slobodnog naroda“ nego latinskih svećenika, dalmatinskih bogataša i vlastele. Uz to dodaje se i Zvonimirova zakletva Papi, danak, zastava i ostalo. Navodi se da je Hrvatska bila „zavisna o papi“ i da je „jačao feudalni poredak“. Potom da je Zvonimir splitskog nadbiskupa Lovru nazivao „duhovnim ocem“, a kao uzroci nezadovoljstva naroda navode se „krvavi ratovi, daleko od hrvatskih obala“, jačanje feudalaca, eksploatacija, „suzbijanje narodne crkve“, „šepirenje stranaca“. Također da je Zvonimir zbog straha od pobune darovao zemlju glagoljaškom samostanu (bašćanska ploča), ali da ni to nije moglo ublažiti „mržnju na vjernog podanika papina i prijatelja Latina i dvorske vlastele.“ Zvonimirova smrt se opisuje kao pobuna narod protiv odlaska u borbu protiv muslimana u Palestini te da je „slobodni narod sudio kralju, koji ga je htio da podjarmi papi i tuđim interesima“. Posebice je interesantna izjava da je smrću kralja Zvonimira „hrvatski narod uklonio najodlučnijeg prijatelja pape i tuđinaca u Hrvatskoj“. ²²³ Stvara se jak dojam odvajanja i disocijacije hrvatskog naroda od papinstva i Zvonimira kao njegovog prijatelja, ali i općenito vladara od naroda. Predodžba koja je stvorena jest da se narod nalazi na jednoj strani, a na drugoj se nalaze Crkva, Papa i vladar.

Odnos narodnih vladara i Papa u udžbeniku Salzer/Mali iz 1952. obrađuje se u cjelini *Rani feudalizam kod Južnih Slavena* u podcjelini *Hrvati u borbi s Francima, Dalmatinska Hrvatska sredinom IX. stoljeća, Tomislav, Hrvatska kraljem X. i početkom XI. stoljeća, Petar Krešimir IV. i Dmitar Zvonimir i Bitka na Gvozdu*. U tekstu se ističe da je „knezovima je potrebno prijateljstvo

²²³ Isto, 165-169.

biskupa jer njihovom pomoću učvršćuju vlast. Svećenici rade u kneževoj kancelariji jer su oni skoro „jedini pismeni ljudi u to doba“. Čime se potvrđuje da je uloga Crkve u učvršćivanju vlasti bila veoma važna.²²⁴ Crkva se spominje kada Mislav daje crkvi posjed i desetinu s kneževog posjeda, a interpretacija nakon toga zvuči ovako „to nam darivanje kneza Mislava svjedoči nam... da seljaci na tim posjedima nisu više slobodni.“²²⁵ Za vrijeme Domagoja Papa se samo spominje da je slao knezu pisma da spriječi sukobe „da stane na put tim borbama s Venecijom“, a poslije toga slijedi komentar „ni to papino pismo nije pomoglo“. Kod sukoba Zdeslava i Branimira, Branimira se ne povezuje s Papom i da je pristao uz njega već da su mi pomogli latinski svećenici i ninski biskup. Dolaskom Branimira na vlast navodi se da se priklanja Papi i da nestaje Bizantski utjecaj.²²⁶ U periodu Tomislavove vladavine, Crkva i Papa spominju se u kontekstu crkvenih sabora u Splitu gdje se iznosi zaključak „da se već u Hrvatskoj u to vrijeme dižu i pobune protiv gospodara i svećenstva“. Uz to se navodi da Crkva jača svoj utjecaj i da „pomaže jačanju i učvršćenju kraljevske vlasti, a tako i jačanje vlasti plemstva nad narodom“. Motive latinskog svećenstva na saboru opisuju se kao želja za učvršćenjem vlasti u Hrvatskoj jer bi to za njih značilo „i izvlačenje raznih daća od naroda“. Opredjeljenje Tomislava za latinsko svećenstvo objašnjava se njegovim političkim motivima. Od osoba se spominju Tomislav i ninski biskup Grgur o kojem se stvara pozitivna slika, da je on svećenik naroda jer brani „prava slavenskog bogoslužja“ protiv izrabljujući latinskog svećenstva.²²⁷ U ovom dijelu teksta opisuje se dosta položaj seljaštva i naroda koji se odupire ugnjetavačima kralju, svećenstvu, plemstvu i slično. Prikazuje se socijalna povijest te vidimo svojevrsno i obrise marksističkog tumačenja povijesti, ranije spomenutog historijskog materijalizma, u ovom slučaju kroz feudalizam i klasnu borbu seljaka i naroda protiv ugnjetavača.

Crkva, Papa i kršćanstvo ne spominju sve do novih crkvenih sabora u Splitu za vrijeme Petra Krešimira. U tom kontekstu privrženost naroda glagoljašima: „narod je još većinom pristajao uz popove glagoljaše“. Motiv Crkve za sazivanje sabora opisuje se: „Rimska crkva želi da Hrvatsku potpuno podvrgne svojoj vlasti“. Zaključci se opisuju da su „upereni protiv popova

²²⁴ SALZER, MALI, *Povijest za VI. Razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 37.

²²⁵ Isto, 33.

²²⁶ Isto, 36-37.

²²⁷ Isto, 46-47.

glagoljaša i slavenskog bogoslužja“. Pobunu naroda opisuju motiviranu time da „brojne daće za uzdržavanje samostana i crkvi značile su, i za kmeta i za slobodnog seljaka, još jače izrabljivanje“. Zatim se navodi da kralj i dvorsko plemstvo podupiru latinske svećenike jer im odgovara njihovo uređenje za učvršćivanje vlasti. Sva ova događanja objašnjavaju se time da „Hrvatska u to vrijeme proživljava svoj prijelaz iz rodovskog društva, koje se raspalo, u feudalizam...“ i da su trzavice „olakšale neprijateljima sve jače uplitanje u samostalnost Hrvatske“. ²²⁸ Kao i u Babićevom udžbeniku vidimo stvaranje istih predodžbi: negativna slika o Crkvi kao izrabljivaču naroda koju podupire kralj i dvorsko plemstvo, a narod se nalazi na suprotnoj strani od Crkve, kralja i dvorskog plemstva. Također, ističe se odobravanje slavenskog bogoslužja kod naroda.

Zvonimira se opisuje kao Papinog vazala i da ga je zato Papa želio za kralja. Na saboru na kojem se birao Zvonimir navodi se da „vladajuća klasa drži čvrsto vlast u svojim rukama i donosi odluke bez obzira na narod.“, te da ga je podupro Papa, latinsko svećenstvo i dvorsko plemstvo. Nadalje, navodi se da „feudalci i crkva sve više utječu na propadanje slobodnih seljaka, koji gube svoju zemlju u korist klase, koja je na vlasti“. Predodžba o Zvonimiru izrazito je negativna jer se stvara slika o njemu kao poslušnom papinom vazalu koji iskorištava narod i koji „uvodi više novih dvorskih i državnih služba, na koje postavlja sebi odane plemiće“, te da je sve to „udaljilo kralja i dvor od naroda“. Njegova smrt opisuje se kao rezultat njegove vjernosti Papi i stavljanja Pape ispred naroda kojem je „bilo dosta ratova daleko od domovine za papine interese“. Kratko se spominje kralj Petar, neretljanski plemić, koji nije pristao uz Papu. Kolomana se opisuje da je imao „papinski blagoslov da osvoji Hrvatsku“ čime se daje veliko značenje Crkvi kao moćnom političaru koji stavlja kraljeve u Hrvatskoj. ²²⁹ Stvara se slika kralja Petra koji nije pristao uz Papu i Kolomana s odobrenjem papinom kao sukob u kojem je Papa otvorio put za osvajanje Hrvatske. Na kraju, stvara se predodžba da se vladari i narod nalaze na suprotnim stranama te da su Papa, Crkva, latinsko svećenstvo i vladari tuđinci koji se upleću u vladanje hrvatske, oduzimaju narodu volju i nameću daće.

U udžbeniku Marije Vrbećić iz 1972. u cjelini *Rani feudalizam kod Južnih Slavena* (koji je dio veće cjeline *Rani feudalizam*) u podcjelini *Hrvatska za prvih narodnih vladara i Naši narodi u X i XII. stoljeću* u kojima se obrađuju teme vezane uz narodne vladare. Za Branimira za piše da

²²⁸ Isto, 51-52.

²²⁹ Isto, 53-56.

je „uz pomoć pape ostvario samostalnost Hrvatske“(vrbetić72,318). Iduće spominjanje je to da je na Trpimirovu dvoru živio „ugledni benediktinski svećenik Gotschalk“. Ne povezuje se učvršćivanje vlasti pomoću Crkve ili Pape, fokus je na vladare i rast njihove moći : „klasne se razlike razvijaju, kneževa vlast sve više jača; državni se aparat postepeno izgrađuje“. ²³⁰ Više se naglašava podređenost franačkoj državi nego Papi: „hrvatski knezovi bili su vazali Franaka“. Uz Branimira se još spominje da se „oslobodio vazalnih obaveza prema Bizantu stavivši se pod papinu zaštitu“, a Zdeslava se prikazuje kao podložnika bizantskog cara. Tomislava se opisuje kao „najmoćnijeg vladara Hrvatske“, a u odnosu s bizantskim carem koji je Tomislavu dao upravu nad dalmatinskim gradovima ne spominje se posredstvo Pape. Najviše se kršćanskoj tematici posvećuje kada se obrađuju crkveni sabori za vrijeme Tomislava. U tom dijelu najpozitivnija slika stvar se o glagoljašima kojima se pripisuje da su „odigrali važnu ulogu u razvoju hrvatske kulture“, „udarili su temelje hrvatskoj pismenosti i književnosti, koja u to doba ima, dakako, posve crkveni karakter“. Motivi splitskog biskupa opisuju se ovako: „čitava crkva u Hrvatskoj dođe pod njegovo vrhovništvo kako bi i hrvatsko stanovništvo plaćalo crkvenu desetinu splitskoj nadbiskupiji, a ninskoj biskupiji“. Motivi se prikazuju kao želja za bogatstvom i desetinom. U obradi spora oko crkvenog jezika ističe se kako Papa upućuje pismo Tomislavu i biskupima u kojima osuđuje slavenski jezik te se citira: „ Ta koji sin Svete rimske Crkve, kakvi ste vi, uživa da se Bogu vrši služba na barbarskom ili slavenskom jeziku“. Papin stav se opisuje kao „oštar“, a ninski biskup Grgur opisuje se kao protivnik Pape jer je „kod pape protestirao“. Stvorena je slika Pape kao protivnika naroda, a da je Hrvatska nakon toga bila „još više pod utjecajem Rima i latinskog svećenstva“ te kao posljedicu navode „to će zaskočiti, ali ne i posve uništiti kulturno djelovanje glagoljaša“. Potom se iznosi da se razvija privreda i da je to pospješilo feudalizaciju, a popratni komentar je idući: „jasno je tko će se najviše koristiti porastom bogatstva što ga stvara privredni razvoj. Kralj, plemstvo i svećenstvo prisvajaju seljačku zemlju da postanu vlasnici seljačkih proizvoda...“. Stvara se predodžba Crkve, svećenstva, vladara i plemstva kao ugnjetavača i protivnika naroda kojeg tlače. Navodi se da seljaci pružaju otpor i zbog toga dobivaju kazne, a najteža je „ona koju primjenjuje crkva- izopćenje vjernika“. U ovoj podcjelini *Naši narodi u X i XI. stoljeću* navodi se da Hrvatska država slabi nakon Tomislava. ²³¹ Povezanost Petra Krešimira i

²³⁰ VRBETIĆ, *Povijest za I. razred gimnazije*, 319.

²³¹ Isto, 324-333.

Crkve opisuje se kao „tijesna veza“ koju dokazuju brojne darovnice kralja pomoću kojih je Crkva, uz one darovnice od velikaša, uspjela „postati najkrupniji feudalac u Hrvatskoj“. Objašnjava se crkveni sabor u Splitu iz 1060. godine na kojem se raspravlja o crkvenim reformama gdje se na jednu stranu smještaju puk i glagoljaši, a na drugu Crkva, plemstvo i vladar. Za puk se navodi: „nisu se htjeli odreći slavenskog jezika“. Otpor naroda pripisuju i sve većim potražnjama od Crkve i plemića: „vjernici su se otimali novim i težim obvezama“. Također, se spominje narodni otpor svećenika Zdeda i Potepa te stranca „Vulfo“. Nakon Zvonimira navodi se da su za pitanje prijestolja bili „zainteresirani i susjedi“ i tada se spominje „papa Grgur VII koji je okrunio Zvonimira“. Zvonimiru se pripisuje pridjev „papinog vazala“, a njihov odnos opisuje se ovako : „Papi je trebao odan i privržen vladar, koji će u Hrvatskoj osigurati njegove planove a Zvonimiru je bila potrebna papina zaštita, i zato je Zvonimir postao papin vazal“. Spominje se i Legenda o Zvonimirovoj smrti koju negiraju : „najnovija istraživanja hrvatske historiografije ukazuju na netočnost legende o Zvonimirovoj smrti“.²³²

Postoje određene razlike u izdanjima Marije Vrbečić koje ne mijenjaju stvorenu predodžbu. Kod Tomislava, u udžbeniku iz 1965., još piše zašto je podržavao latinaše i Papu na saboru: „jer želi ostati s njima u dobrim odnosima i tako što tješnje povezat dalmatinske gradove uz Hrvatsku“.²³³ Kod Zvonimira je još nadodano: „dok je narod živio u uvjerenju da je on odlučio o izboru kralja odlučio je u stvari papa i njegovi svećenici“ Također ne spominje se neistinitost legende o smrti samo da ga je narod ubio i da je „pobijedila volja naroda“.²³⁴ Na kraju, kao i u ostalim udžbenicima iz ovog perioda stvorena je ista predodžba, a to je da su se Crkva i vladari ujedinili u eksploataciji naroda, da je Crkva pomoću vladara i dvorskog plemstva postala najveći feudalac te da su njihovi odnosi pridonijeli jačanju feudalizma i tako još više ugnjetavali narod.

U udžbenicima Hrvoja Matkovića iz 1977. i 1980. u cjelini *Jugoslavenski narodi od doseljenja do 18. stoljeća*, nalazi se podcjelina naslova *Hrvatska u doba narodnih vladara* u kojem se u početnim dijelovima objašnjavaju društveni odnosi, izgradnja državne organizacije i objašnjavaju se pojmovi dvorskog i rodovskog plemstva. Potom se objašnjavaju feudalni društveni odnosi te kao potvrdu razvijanja feudalnih odnosa u devetom stoljeću navode Trpimirovu

²³² Isto, 342-343.

²³³ VRBETIĆ, *Historija: za I. razred gimnazije*, 330.

²³⁴ Isto, 343.

darovnicu iz 852. jer su darovnice imale „značajnu ulogu“ u stvaranju feudalnih odnosa. Za Branimira se navodi da je bio prvi nezavisni knez i da se „oslonio na rimskog papu“.²³⁵ Kod Tomislava se navodi zaoštavanje „crkvenog pitanja“. Motivi splitskog nadbiskupa, prema Matković 1980./77., su idući: da mu se u crkvenom pogledu podredi cijela Hrvatska, prvenstvo u časti kod Pape jer je Grgur bio direktno podređen Papi i prisvajanje prihoda. Navodi da se spor proširio na pitanje jezika i da je latinaše predvodio ninski biskup Grgur. Tomislavovo prihvaćanje zaključaka sabora objašnjava se time da je on htio zadržati vlast nad dalmatinskim gradovima i otocima, a da su unatoč zabrani glagoljaši nastavljali sa svojim radom. Potom se objašnjava da se potkraj 10. st i početkom 11. st vodi borba između onih koji feudalne odnose žele učvrstiti i onih koji žele očuvati stare društvene odnose. Za Petra Krešimira se navodi da je „obilno darivanje zemljišnih posjeda crkvi i velikašima“. Smatra se da su donesene odluke, na saboru u Splitu 1060., jačale crkvenu organizaciju i navodi se da hrvatski biskupu „više nije bio predstavnik narodne crkve“ te da su jedino seoske crkvene župe imale obilježja narodnih crkava. Nadalje, objašnjava se da u 11. stoljeću raste crkvena moć i utjecaj te da su Pape iskoristile feudalnu rascjepkanost kako bi „proširile svoj utjecaj i da bi svojoj vlasti podvrgnule svjetovne vladare“. Smatra se da je jačanje crkvenog utjecaja najviše došlo do izražaja kod Dmitra Zvonimira i kao potkrjepu se navode prisege, danak i oslanjanja na Crkvu. U kontekstu Zvonimira spominje se bašćanska ploča, ali ne u kontekstu da je to radio kako bi spriječio narodni otpor i pokušao ublažiti otpor glagoljaša prema njemu, kao što se navodi u udžbeniku Babića iz 1949., već se samo spominje da je to jedan od „naj značajnih spomenika hrvatske kulture“. Naziva se „papinim vazalom“ i da je „narod odbio“ ići u rat protiv Seldžuka u Palestini, a na kraju se iznosi Zvonimirova smrt i ne spominje se način smrti. Spominje se Zagreb, točnije prvo spominjanje Zagreba u kontekstu osnivanja Zagrebačke biskupije, a ta činjenica se spominje i u ostalim udžbenicima u ovom periodu.²³⁶ U udžbenicima Hrvoja Matkovića uočavamo naglašenost feudalnih odnos i iznošenje povijesnih događaja kroz tu vizuru, ali se vidi pomak od ranijih razdoblja jer se pruža umjereniji prikaz odnosa Pape i vladara. U osnovi, u udžbenicima Matkovića vidimo stvaranje iste predodžbe samo ublaženije verzije.

²³⁵ MATKOVIĆ, Povijest 1: udžbenik za srednje škole, 44-45.

²³⁶ Isto, 47-48.

Zaključno, prikaz odnosa Pape i narodnih vladara u određenom periodu govori nam o stavu trenutačne politike vladajućih prema Papi i Crkvi, njihovom položaju unutar države i o tome koja je željena percepcija Crkve i Pape. U periodu Kraljevstva SHS/Kraljevine Jugoslavije, u odnosu Pape i narodnih vladara, ističe se to da Papa i crkva potvrđuju, učvršćuju vlast i pomažu u organizaciji države. Stvorena je pozitivna predodžba Pape koji pomaže hrvatskim vladarima, koji su u toj predodžbi u podređenom položaju, a uz tu se podređenost ne vežu negativne konotacije. Povezuje se hrvatska i vladari s Zapadom te ih se smješta u taj kulturni krug. Znakovito je, u ovom periodu, opravdavanje vladara koji pristaju uz latinsko svećenstvo, a ne uz glagoljaše, gdje se njih opisuje da nevoljko pristaju uz latinsko svećenstvo zbog političkih razloga. Jedino u sukobu latinaša i glagoljaša ističe se zavisnost o Crkvi i Papi koja bi se protumačila kao negativna, a za narod se naglašava da je uz glagoljaše. Sve u svemu, u ovom periodu odnos Pape i narodnih vladara prikazan je kao pozitivna predodžba uzajamnog odnosa, što nije daleko od politike tog perioda. Naime, već smo spominjali izrazito pro religiozan i promonarhistički stav što potvrđuje pozitivan prikaz Pape, vladara i njihovog odnosa. Unatoč, trzavicama koje su se događale unutar države u pogledu sklapanja ugovora s Svetom Stolicom i ne slaganjem s SPC, Crkva i Papa prikazani su pozitivno. U periodu NDH nastavlja se pozitivna predodžba Crkve i Pape te se mijenja dinamika odnosa Pape i narodnih vladara, a ta promjena je krenula i ranije u udžbenicima Živka Jakića koji je pisao u oba perioda. Naime, Papa i hrvatski vladari stavljaju se u ravnopravan odnos uzajamne pomoći i koristi, a naglašava se povijesna povezanost dviju institucija, njihova suradnja i odanost koja se ističe smještanjem na kulturni zapad. Odvajanje od Istoka još se dodatno ističe u sukobu latinskog svećenstva i glagoljaša jer udžbenici više naginju na stranu latinaša i splitskog nadbiskupa jer su ostali bili „opasni za unutrašnje jedinstvo hrvatskih zemalja“, čime se vidi i razlika naspram ranijeg perioda. Predodžba i prikaz odnosa Pape i narodnih vladara u potpunosti je u skladu s ustaškom ideologijom tog perioda koja je smatrala kršćanstvo ključnim elementom hrvatskog identiteta i bilo je važno istaknuti povijesni kontinuitet te povezanost ove dvije institucije. Unatoč tome, što Pavelić nije dobio službeno priznanje Vatikana i nije bio u najboljim odnosima s Stepincem i Crkvom službena ustaška ideologija ipak je promovirala kršćanstvo i hrvatstvo, a time Papu, Crkvu i hrvatsku kao neodjeljive cjeline. U periodu socijalizma predodžba se u potpunosti mijenja te se stvara negativna predodžba o vladarima, Papi, Crkvi i njihovom odnosu. Predodžba koja se stvara je ta da su Papa, Crkva i vladari na jednoj strani, a narod na drugoj. Papa i Crkva se prikazuju samo kao pohlepnici koji žele više moći i bogatstva, a u tome

im pomažu vladari kojima crkva pak pomaže doći na vlast. Simbolično ih se naziva tuđincima, posebice Crkvu, splitskog nadbiskupa i latinsko svećenstvo, a vladari i Crkva su predstavljeni kao eksploatatori narodnih masa koji svojom suradnjom kroz darovnice, desetine i slično jačaju i razvijaju feudalni sustav te to rezultira sve jačim iskorištavanjem naroda. Narod se smješta na suprotnu stranu zajedno s glagoljašima koji su predstavljeni kao narodni svećenici te se „gura“ ideja samostalne hrvatske Crkve kroz agendu i naglašavanje toga da se podržavanjem latinskih svećenika išlo na štetu naroda i narodne kulture, a da je narodna Crkva mogla pomoći i vladaru. Ono što se isticalo jest to da su vladari morali surađivati s „tuđincima“ jer se uz pomoć crkve učvršćivalo vlast, a svećenici su bili jedini pismeni. U konačnici, negativna predodžba Crkve, Pape i narodnih vladara u skladu je s socijalističkom politikom koja je vođena ateističkim stavom.

Križarski ratovi

Treća tema ove analize promatra Odnos kršćana i muslimana u križarskim ratovima. Analizira se iz koje perspektive su autori udžbenika objašnjavali križarski ratovi, kako su prikazani motivi i posljedice križarskih ratova, kako se opisuju muslimani, a kako križari itd. Radi preglednosti udžbenici se analizirati kronološki po razdobljima. U ovom dijelu odgovara se na iduća istraživačka pitanja: *Kakve se predodžbe stvaraju o muslimanima, a kakve o kršćanima te kako su prikazani sukobi? Kako su prikazani motivi i posljedice križarskih ratova? Kako se stav NDH prema muslimanima odražava na njihov prikaz u udžbenicima?*

U udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1923. križarski ratovi se obrađuju u istoimenoj cjelini te su podijeljeni na dvije podcjeline. Prva se naziva *Bizantski i Arapski svijet*, a druga se naziva *Prvi krstaški rat*. Križarskim ratovima pripada još zasebna cjelina pod nazivom *Ostale krstaške vojne*. U podcjelini *Bizantski i Arapski svijet* opisuje se stanje Bizantskog carstva od kraja desetog stoljeća do sredine 11. stoljeća, a Arapi se opisuju kao veoma sposobni trgovci te kao narod koji je unaprijedio gospodarstvo, industriju, trgovinu, pjesništvo, znanost i umjetnost.²³⁷ Seldžuci se spominju samo da su obnovili vlast bagdaskih kalifata i da su „pritijesnili bizantsku državu“. Smatram da se stvorila pozitivna slika o Arapima jer se stvorila predodžba o njima kao sposobnim trgovcima i narodom koji je uspio razviti sve važne sfere poput gospodarstva, umjetnosti itd. Naprimjer, navode da su svoje znanje natapanja polja prenijeli u Španjolsku „koja je baš za Arapa proživjela svoje najsretnije dane“. Uzroci i povod prvom križarskom ratu počinju se objašnjavati time da se navodi kako su hodočasnici bili u strahu od kraja svijeta te su išli u Svetu Zemlju po oprost grijeha. Ovaj uzrok se ponavlja i u ostalim Srkuljovim udžbenicima. Interesantan je naziv idućeg odlomka „Zlostavljanje u Svetoj Zemlji“ u kojem se Arape ponovno opisuje kao „vrsne trgovce i vjerski snošljivi“. Seldžuci se opisuju kao „napržiti i nesnošljivi“ te da su „plijenili, zlostavljali i ubijali“. Želju za oslobođenjem Svete Zemlje opisuju „vrućom“ pogotovo zbog toga što je vlast Pape jačala. Cara Alekseja se opisuje kao „hrabrog i prevejanog“, a moć pape Urban II. naglašava se tako što se ističe da car nije tražio pomoć drugog cara nego Pape. U govoru Pape Urbana na saboru u Clermontu ističe se kako je Papa opisao „jade i nevolje“ hodočasnika te je to popraćeno komentarom: „U životu uspjeh je samo ono poduzeće koje nosi jednu visoku plemenitu

²³⁷ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola*, 78.

misao ili ideju. Takva je bila misao oslobođenja sv. Groba“. Navodi se da je radosno narod „primaos krst“ jer se nadao boljoj budućnosti i „vječnoj plaći“, a pohod Petra Pustinjaka opisuje se kao propali te da se svijet branio od njih kao od „skakavaca“ jer „tako biva svagdje gdje nema organizacije, reda ni poretka“. Ova rečenica može se povezati s time da se u periodu od 1918. do 1941. podupirala i promovirala monarhija te se podržavala crkvena organizacija jer se jasno naglašava da bez organizacije nema reda. Od vođa se navode: Gotfrid Bujonski, Boemund Tarentski, Robert Normandijski i Rajmund Tuluski i Tankred. Opisuje se pad križara pred Antiohijom kao mučan i naporan, ali da su ju u konačnici zauzeli. Opisuje se vjerska motivacija i žar jer se spominje pronalazak koplja koji je motivirao same križare, a isticanjem toga stvara se predodžba plemenitosti i požrtvornosti križara za vjeru i Boga. Spominje se i broj ljudi umrlih u pohodu na Jeruzalem te da su umrli od gladi, bolesti, umora, „neprijateljskog mača“. Spominje se i križarski pokolj u Jeruzalemu, ali samo u jednoj rečenici bez detalja kao što su ranije opisivali probleme križara i njihove smrti, jedino se koristio pridjev „grozan“. Nakon osnivanja Jeruzalemskog kraljevstva Gotfrid Bujonski se opisuje kao najvrjedniji među njima te se naglašava kako je odbio nositi zlatnu krunu tamo gdje je „Isus Hrist nosio krunu od trnja“. Predodžba o križarima i kršćanstvu je pozitivna, a prvenstveno je jasna podrška vjeri zbog povezivanja i biblijskih referenci poput da je Krist nosio krunu od trnja i da su Seldžuci napadali u zemlji u kojoj je Krist spasio svijet čemu se jasno daje do znanja o neupitnosti tih događaja. Nakon prvog križarskog rata piše da je umjesto „vječnog rata“ nastao „vječni mir“ te da se među muslimanima i kršćanima rodilo prijateljstvo. Viteške redove se opisuje kao „redovnu vojsku Jeruzalemskog kraljevstva“ i da su viteški redovi spajali dva najviša ideala borbu za Sv. krst i život posvećen Bogu. Navode se sva tri reda, a naglašava se da su templari imali veliki broj posjeda. Istaknula bi rečenicu: „Odišlo tih vitezova je potpuno odgovaralo njihovu karakteru“.²³⁸ Čime se stvara izuzetno pozitivna slika o viteškim redovima jer se naglašava da oni su stapali dva najviša ideala i da se njihova uzvišenost vidi i u njihovoj odjeći.

U cjelini *Ostale krstaške vojne* obrađuje se Drugi, Treći, Četvrti, Peti, Šesti, Sedmi i Osmi križarski rat. Od osoba ističe se u drugom ratu Ljudevit VII. i Konrad III. te propovjednik Bernhard od Klervoa. U trećem se spominje Saladin kojeg se opisuje kao „viteški vladar“ i kasnije „plemeniti“, a Rikarda Lavljeg Srca opisuje se da je „junaštvom ali i divljaštvom svojim

²³⁸ Isto, 81-84.

muslimanima zadavao strah i trepet“. Spominju se još Fridrik Barbarosa i Filip II August. U Četvrtom križarskom ratu spominju se Henrik Dandolo, car A. Komnen, Inocent III. i navodi se da su križari počinili „grozna nedjela“. Za ostale ratove ističe se samo tijek i vođe koje su ih vodile. Od posljedica se navodi da križarski ratovi nisu oslobodili Sv. grob, a da su promijenili život u Zapadnoj Europi, ali se ne objašnjava kako su ga promijenili.²³⁹ Predodžbe o muslimanima su pozitivne što vidimo od početka jer se radi jasna distinkcija Arapa i muslimana od Seldužka, o kojima je stvorena negativna slika. O kršćanima i križarima stvorena je pozitivna predodžba gdje su oni moralni, uzvišeni i vjerski motivirani. Slabo se spominju druge motivacije i interesi križara iako se spominje i pokolj koji su izvršili križari u Jeruzalemu. Sukobi su prikazani iz perspektive zapada gdje se ne prikazuje druga strana. Posljedice su napisane šturo, a ne spominje se kako je Istok utjecao na Zapad i njegov razvitak te se ne naglašava da je Istok bio napredniji.

U Srkuljovom udžbeniku iz 1924. za više razrede srednjih učilišta u istoimenoj cjelini se obrađuje tematika križarskih ratova. Od vjerskih motiva križarskog rata navode se: „asketski duh“, „čvrsta organizacija crkve“, „ugled papinski“, a hodočasnici se opisuju kao „pobožni kršćani“. Mjesta hodočašća opisuju kao „mjesta, na kojima je Isus Krist naučavao i za čovječanstvo mučeničkom smrću umro“. Za motive još navode: bolji materijalni položaj, želja za putovanjem, pustolovinama osobito „vitezova, koji su uvijek bili željni boja, te ih je Crkva morala svojim „mirom Božjim“ obuzdavati“. Vidimo pomak od udžbenika iz 1923. jer se navode motivi koji nisu samo vjerski. Seldužucima se ne pripisuje pretjerano negativan opis već se navodi da su se „znali okoristiti razmiricama“, ali kasnije ih se opisuje kao „napržitiji i bezobzirniji“ od „snošljivih Arapa“. Govor pape Urbana II. opisuje se kao „vatreni govor“ i spominje se „deus vult“. Velik odaziv naroda izvještava se ovako: „kako i ne bi! Ta onoga koji će ga primiti čekao je oprost od grijeha i vječna plaća na nebu, a na ovom svijetu nada u bolju budućnost“. Ovaj komentar „kako i ne bi“ stvara predodžbu plemenitih vjerskih motiva i zanosa. U odlomku *Uzeće Jeruzalema* kao istaknuti vođe navode se Gottfried Bouillonski, Balduin, Eustahije i Rajmund Toulski i navodi se da ih je vodio „čisti vjerski zanos“, ali neke knezove i „lična korist“ koja „nije bila na štetu samoj stvari“. Opisuju se gladni križari koji idu u pohod i da nakon osvajanja Jeruzalema „bez srca prolili krv“. Zatim se ističe da je nakon tih svih događaja „prestala je mržnja na muslimane“, „rodilo se neko prijateljstvo među njima“, a da su taj mir narušavali novi križari koji su stalno pristizali.

²³⁹ Isto, 85-87.

Spominju se duhovni redovi: templari, ivanovci i teutonci, ali iznosi se samo njihovo nastajanje i djelovanje te rasplet nakon križarskih ratova bez opisa o njihovoj moralnosti, pobožnosti i strastvenosti. Rikard Lavljeg Srca opisuje se kao junak koji je bio „strah i trepet muslimanima“, a s druge strane Saladin se samo spominje kao akter sukoba, ali mu se ne pridodaju nikakvi opisi ili pak njegovo djelovanje.²⁴⁰ Četvrti križarski rat navode kao završni križarski rat, ali da ih se može nabrojiti još nekoliko, a pokretača četvrtog pohoda naziva se „veliki papa“ Inocent III. Nadalje, opisuje se okrutnost križara: „ubijali bez ikakva milosrđa, plijenili crkve, samostane, palače i građanske kuće, ni mrtvih tjelesa careva ne ostaviše na miru...“ Jasno je prikazan moralni pad križara u četverom križarskom ratu, a o ostalim križarskim ratovima iznosi se politička povijest. Za glavnu posljedicu križarskog rata navodi se neostvarenje glavnog cilja oslobođenja Sv. Groba, a neuspjeh pripisuju lenskom sustavu, razdoru u vojsci itd. Kao pozitivno se ističe da su „one su, da jedno istaknemo, kulturno težište prenijele s istoka na zapad; one su sa viteštvom svojim udarile glavni znamen sredovječnoj kulturi“.²⁴¹

Predodžba o muslimanima vrlo je skromna te su jedino Seldžuci negativno predstavljeni, a ističe se vjerska snošljivost među kršćanima i muslimanima. S druge strane, kršćani i križari opisani u početku romantičarski da s vjerskim žarom idu u Svetu Zemlju, ali kasnije je prikazan njihov moralni pad koji nije pokvario opći pozitivan dojam o križarima. Sukobi su prikazani prvenstveno iz perspektive križara i Zapada te se druga strane ne spominje niti opisuje. Prikazana je okrutnost križara za vrijeme oslobađanja Jeruzalema i pada Carigrada u Četvrtom križarskom ratu, a muslimani i njihovo ratovanje nije opisano. Motivi su prikazani prvenstveno vjerski s naznakom materijalnih, ali je i prikazana kasnija promjena tih motiva i okrutnost križara. U usporedbi s udžbenikom iz 1923. vidljiva je manje pozitivna slika o križarima čiji se motivi mijenjaju te se detaljnije prikazuje njihova okrutnost.

U udžbeniku Stjepana Srkulja iz 1933. u cjelini Postanak *Nemanjićske države* nalazi se podcjelina *Krstaški ratovi* i *Latinsko Carstvo* u kojima se obrađuju križarski ratovi. U obradi ove tematike u cjelini se iznosi politički slijed događaja te se ne ističe opredijeljenost ni za jednu stranu. Radi se razlika između Arabljana i Seldžuka, te su Arabljani prikazani kao „vjerski snošljivi i vrsni trgovci“ dok se Seldžuke naziva „divljim“ i iznosi se da su „plijenili, zlostavljali i ubijali“. Što je

²⁴⁰ SRKULJ, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*, 181-186.

²⁴¹ Isto, 188-189.

bilo vidljivo i u Srkuljevim udžbenicima iz 1923. i 1924. Time se stvara distinkcija između muslimana koji se ne prikazuju kao cjelina negativno već samo Seldžuci. Potom se opisuje kako su vjernici zvali Papu i on se odazvao, a cara Aleksija se opisuje kao mudrog i hrabrog. Većini vođa i careva pripisuju se ovakvi atributi što bi se moglo pripisati i jakom monarhističkom usmjerenju koje je vladalo 1930-ih. Papu se opisuje kao spasitelja i naglašava se „žar“ pape Urbana II. O križarima se ipak stvara negativnija slika kada se opisuju njihovi pohodi posebice oni pod Petrom Pustinjakom, a da je glavna vojska bila „bolje sreće“. Ostatak teksta je politička povijest križarskih ratova. Ističe se jedino treći križarski rat gdje se pohvalni epiteti pripisuju Rikardu Lavljeg Srca kojeg se opisuje da je „divljim junaštvom zadavao muslimanima strah i trepet“, a s druge strane se Saladin opisuje kao „plemeniti sultan“. Smatram da se u odnosu na prethodne udžbenike negativnije opisuje križare čemu svjedoči i isticanje njihove brutalnosti: „ubijali su bez ikakva milosrđa, pljačkali su Crkve i manastire, što nisu mogli sa sobom ponijeti, to su uništili i spalili“. Križarski ratovi i muslimani prikazani su samo iz aspekta Zapada, a posljedice su iste kao i u prethodnim Srkuljevim udžbenicima te se primjećuje izostanak gospodarskih i kulturnih posljedica. O papama i vođama stvara se pozitivna slika, o križarima negativnija u odnosu na prijašnje udžbenike. Sukobi su prikazani kroz političku povijest, a interpretacija je gotovo nepostojeća te nedostaju uzroci i posljedice. O muslimanima se ne stvaraju negativne predodžbe, već se negativne predodžbe vežu uz Seldžuke. Križari su prikazani kao u početku moralno motivirani, ali se kroz tekst ističe njihovo negativno djelovanje što stvara negativnu sliku o križarima.²⁴²

Udžbenik Živka Jakića iz 1935. namijenjen je za treće razrede srednjih škola i u njemu se tematika križarskih ratova nalazi u četvrtom dijelu udžbenika pod nazivom *Doba Nemanjića i Arpadovića* u podcjelini *Križarski ratovi*. Navodi se da je papa Grgur VII. podigao „moć i ugled rimskih papa“ do „takve visine“ i da je njihova riječ bila zadnja u svim krupnim „pitanjima kojima se bavio svijet“. Zatim se kaže da je u to vrijeme ljudsko društvo „prožimao veliki vjerski zanos“ i da su se zbog „vjere rađali i ratovi“ te da su zato mnogi pošli u borbu protiv Seldžuka „koji su na Istoku gospodarili Sv. Zemljom“. Zatim se navodi da je „pobožni je svijet“ rado putovao na mjesta gdje je „Krist živio, radio i podnio muke“. Radi se razlika među muslimanima gdje se govori da dok su Palestinom vladali Arapi „sve bijaše uredu“, a da je tursko pleme Seldžuka prema

²⁴² SRKULJ, *Istorija srednjeg vijeka: za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki*, 62-68.

„pobožnim poklonicima postupali rđavo“. Navodi se da je bilo sedam većih vojnih križarskih ratova, a za prvi rat se piše da je „poveden je s najvećim zanosom“ i „zbog toga je i okrunjen najvećim uspjehom“. Kao „najslavniji junak“ navodi se Gotfrid Bujonski koji se još naziva i „pobožnim“ jer se prozvaao samo zaštitnikom sv. Groba. Neuspjesi ostalih križarskih vojni se objašnjavaju da „radi velike udaljenosti, a i zbog svoje ne sloge, kršćani nisu mogli u Sv. Zemlji vladati dulje vremena pa su izgubili sve što su u prvoj vojnoj osvojili“. Ističe se samo treći križarski rat za koji su rekli da nije postigao nikakav veći uspjeh, a spomenuli su Rikarda Lavljeg Srca, Filipa II. Augusta i Fridrika Barbarosu koji su se sukobili s Saladinom. Za posljedice se ističe da nije oslobođena da Sv. Zemlja kako se planiralo, ali da su donijele „svijetu drugih velikih koristi“ kao naprimjer da su ljudi upoznali različite kršćanske narode, vidjeli novih stvari i dobili iskustvo. Navodi se pozitivna posljedica, vjerska snošljivost jer se „u isti mah upoznaše se i kršćani i muslimani i tada prevlada malo pomalo mišljenje da su i muslimani jednako vrijedni i valjani ljudi kao i kršćani.“ Od posljedica još se navode da je upoznavanje naroda Istoka imalo puno značaja za znanost, a da su najviše koristi imali trgovina i zanati te da su se obogatili mnogi gradovi koji su bili dio križarske rute i koji su prevozili trgovačku robu. Prikazani su samo vjerski motivi te se prikazalo sukobe iz perspektive Zapada, ne spominju se loše strane križarskih ratova i križarskog djelovanja poput pokolji križara, ali i muslimana, ne spominje se glad i slično. Jakić ističe osobine pape i pobožnosti hodočasnika te je prisutno i veličanje osobina Gotfrida Bujonskog kakvo smo već vidjeli kod udžbenika Srkulj 1923. Najviše promjene od udžbenika autora Srkulja je u objašnjavanju posljedica gdje se ističe napredak koji se došao na Zapad od Istoka, a ističe se i vjerska tolerancija koja se povećala. Istaknula bih da je u sva tri udžbenika u odnosu prema Drugome, muslimanima, prikazana novostvorena vjerska tolerancija te da je stvorena predodžba moguće mirnog suživota posebice u udžbeniku Jakić iz 1935. gdje je vidljivo da se Drugog (muslimane) stavlja u ravnopravan odnos što nam potvrđuje i već citirana rečenica „jednako vrijedni i valjani ljudi kao i kršćani“.²⁴³

U Srkuljevu udžbeniku za treći razred građanskih škola iz 1939. tema križarskih ratova nalazi se u cjelini pod nazivom *Krstaški ratovi (1096.-1270.)*. Osim u toj cjelini, u cjelini *Društvene prilike* u odlomku pod nazivom *Viteštvo* spominje se da je „Crkva je taj neotesani ratnički stalež znala zaodjeti uljudnošću i plemenitošću. To je onda učinila za krstaških ratova.“

²⁴³ JAKIĆ, *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola*, 51-53.

Što stvara pozitivnu sliku o Crkvi koja imala je pozitivan utjecaj na viteštvo, a u tom dijelu udžbenika spominju se i viteški redovi te se navode tri križarska reda te da su prihvatili i redovničke zavjete.²⁴⁴ O viteškim redovima ne stvara se nikakva posebna slika. Nadalje, za uzroke križarskih ratova navodi se da je kršćanski svijet pohodio mjesta na kojem je Isus Krist „učio i za čovječanstvo mučeničkom smrću umro“. Posjećivanje tih mjesta opisuje da je to jednom kršćaninu „najslađa misao, najvruća njegova želja“. Arapi se opisuju kao „vjeri snošljivi“, „vrsni trgovci“, a Seldžuke se s druge strane opisuje kao „nasilne i nesnošljive“ i da su oni „plijenili, zlostavljali i ubijali“. U odnosu prema drugome radi se jasna razlika između Arapa i Seldžuka te se ne stvara negativna slika o muslimanima već samo o Seldžucima. U Srkuljevim udžbenicima ponavljaju se vjerski motivi, a u ovom udžbeniku samo su izraženiji zbog „jačih“ opisa poput najslađa misao i vruća želja. Papu i viteštvo opisuju kao dvije sile „bez kojih se krstaški ratovi ne daju ni zamisliti“ te se Papu se naziva „pobjednikom“ jer je nadvladao cara i da je on preuzeo carevo mjesto u vodstvu kršćanstva. Crkvu se opisuje da ima veliku moć i „utjecaj na odluke feudalne gospode“. Papa je u Srkuljevom udžbeniku iz 1939. prikazan kao politički i moralno nadmoćan pojedinac te je prikazan u pozitivnom tonu jer brani kršćane i vjeru u Svetoj Zemlji. Uzroci i motivi pape i Crkve u ovom udžbeniku se prikazuju kao vjerski te se ne spominju ostali mogući motivi. Predodžba o Crkvi izrazito je pozitivna gdje se vidi da je ona moćnije od cara, da je narod sluša i uz to je moralna. Jedino gdje se vidi natruha drugih motiva/uzroka je kod viteštva gdje se opisuje njihov „ratoborni duh, želja za pustolovinama i pohlepa za bogatstvom“. Za povod križarskim ratovima navodi se osvajanje Male Azije od strane Seldžuka. Crkveni sabor u Clermontu navodi se da je došlo toliko ljudi da „nije bilo krova koji bi stao“, a govor pape se opisuje na isti način kao i u prethodnih udžbenicima Srkulja. Također, identičan je opis naroda koji rado ide u pohod te se opet spominje pohod Petra Pustinjaka s popratnim komentarom: „Tako biva svagdje gdje nema organizacije, reda ni poretka!“. Ova rečenica, koja je bila i u Srkuljevom udžbeniku 1923., stvara jaku predodžbu da se treba pouzdati u institucije (Crkve i države) što odgovara jakom monarhijskom tonu Kraljevine Jugoslavije. Motivi seljaka navode se da su htjeli slobodu, riješiti se nameta itd.²⁴⁵ Ostatak prikaza križarskih ratova gotovo je identičan kao i prethodni Srkuljevi udžbenici, a razlike puno ne mijenjanju predodžbu koja se stvara. Istaknula bih da se u četvrtom

²⁴⁴ SRKULJ, *Povijest za III. razred građanskih škola*, 13 i 15.

²⁴⁵ Isto, 21-23.

križarskom ratu, kao i u prethodnim udžbenicima Srkulja, ne spominje se da su križari osvojili kršćanski Zadar i ta kontradiktornost s vjerskim motivom križarskih ratova. Zatim se navodi da Latinsko carstvo nije ni moglo dugo postojati jer se gospodari nisu mogli zadržati među „ljudima koji su ih iz dna duše mrzili“. U iznošenju posljedica vidimo napredak u odnosu na prethodne udžbenike jer se navode političke, ekonomske, socijalne, znanstvene i umjetničke posljedice. Također da je razvitak trgovine „narode zbližila i odbila oštricu vjerske nesnošljivosti“. Ističe se posljedica u kojoj se navodi da je „kraljevska vlast moralno i materijalno porasla“ posebice kad su „s pomoću Crkve i gradova svladali feudalnu gospodu“ i da su se oni sada sjedinili sa svojim zemljama. Ovdje se stvara jasna pozitivna slika o dvije institucije Crkvi i državi koje su ugrožavali „nepokorni vazali“, ali da je križarski rat to promijenio.²⁴⁶ Ponavlja se tema veličanja institucije, centralizacije, monarhizma i potvrđuje nam obilježja udžbenika ovog perioda, a to su iskazivanje vjernosti monarhiji i dinastiji, a uz te institucije ide Crkva pogotovo SPC u Srbiji.

U Srkuljevim udžbenicima možemo pronaći ponavljajuće elemente, ali prikaz u udžbenicima nije isti te vidimo i napredak u udžbenicima iz 1930-ih jer se proširuje pisanje o posljedicama. Osim toga prikazi i predodžbe koji se stvaraju većinom su pozitivni o Crkvi i kršćanima te vladarima, a križari su prikazani više pozitivno nego negativno iako se navode i njihove promjene motiva. Prikaz sukoba je samo iz perspektive Zapada, a prevladavaju vjerski motivi. Najviše se Papa i Crkva prikazuju „uzvišeno“ u udžbeniku Jakić 1935., a motivi se najživopisnije opisuju u udžbenicima Srkulja gdje se želja za posjećivanjem Svete Zemlje navodi kao vruća. U udžbenicima ovog perioda ističe se privrženost institucijama i potreba za njima što se očituje u popratnim komentarima poput već spomenute rečenice da bez organizacije nema reda ni poretka. U odnosu prema muslimanima stvara se predodžba razvoja ravnopravnosti i vjerske tolerancije te su samo Seldžuci negativno prikazani.

U Jakićevu udžbeniku iz 1941., kao i u onima iz 1942. i 1943., tema križarskih ratova obrađuje se u cjelini *Sukob Zapada i Istoka*. U početnom dijelu se ističe kako je vladalo „vjersko oduševljenje i želja“ za odlazak u križarske ratove koje se definira kao „najveći pothvat kršćana u srednjem vijeku“. Naglašena je početna vjerska motiviranost križarskih ratova i „silno djelo rimokatoličke crkve“ jer je uspjela da se svijet „sabire oko misli, kojoj se svi predaju jednom dušom i koja ih oduševljava za neobično velik i težak pothvat“. Papini motivi opisani su pozitivni

²⁴⁶ Isto, 27-28.

i s ciljem ujedinjenja svih kršćana i Crkve, a uz te motive naglašava se da nisu svi motivi bili vjerski te da su bile „neke pobude, koje s vjerom nisu u vezi“, a u te motive ubrajaju se materijalistički motivi, želja za viteškim pustolovinama i sl. U odnosu prema muslimanima, pozitivno se opisuje Arabljane koji su poštovali hodočasnike i surađivali s njima. S druge strane radi se razlika između tih muslimana i muslimana Seldžuka koji su prema „hodočascima postupali tako zlo“. Opisuje se da su te žalbe išle do pape koji je ujedinio Europu. Ističe se glavna uloga pape kao posrednika i onoga koji rješava probleme. Od osoba ističu papu Urbana II. kao motivatora, a naglašava se i uloga feudalnog plemstva. Uvjeti u kojima su nastupali križari opisuju se kao jako teški: „ubijala nepodnosiva vrućina, nestašica hrane“, ali da su uz sve to nastavljali „puni vjere i oduševljenja“. Nakon osvajanja Antijohije i potom uzvraćanja seldžučke vojske opet se naglašava i dramatično se ističu teški uvjeti križara: „izvrgnuti strašnoj gladi, morali su jesti kožu s obuće, travu i meso ubijenih neprijatelja. Međutim, vjera je njihova postala nepokoljebljiva“. Ovdje se stvara slika o križarima kao požrtvovnim kršćanima koji sve trpe radi vjere, a ne opisuje se kako je taj dio rata proživjela druga strana i nasilje koje su oni trpjeli, odnosno sukobi se sagledavaju iz pozicije Zapada i križara. Nadalje, nakon osnivanja Jeruzalemskog kraljevstva opisuju se dobri odnosi s muslimanima te se stvara predodžba vjerske tolerancije i sklada. Interesantan se opis nudi o Saladinu kojeg se opisuje pridjevima „plemenit i velikodušan čovjek“, „junak“, „među najboljim muslimanskim vladarima“, a ovakve opise nismo vidjeli u udžbenicima iz ranijeg perioda. Saladina se opisuje kao „plemenitijeg“ od Rikarda Lavljeg Srca za kojeg se kaže da je „počinio bezbrojna junačka djela, ali često i okrutna i nečovječna.“ Znakovito je kako se stvara izuzetno pozitivna slika o Saladinu, a negativniji je prikaz engleskog kralja za kojeg se u prethodnim udžbenicima naglašava da je bio strah i trepet muslimana. Također se kroz obradu gradiva jasno ističe da motivi su se promijenili, posebice zbog dobrog odnosa muslimana i kršćana. Negativnije se opisuju bizantski carevi za koje se smatra da su iskoristili križarske ratove, a tako se opisuju i Mlečani. Za Četvrti križarski rat tvrdi se da je borba muslimana i kršćana izgubila jaku motiviranost obiju strana i da je „dotadašnja vjerska mržnja bila prilično ublažena“. Predodžba o muslimanima je pozitivna kao i križarima te se stvara slika dobrih odnosa. Papini motivi i sudjelovanje također je okarakterizirano u pozitivnom svjetlu, a vladari i vođe križarskih ratova su okarakterizirani negativnije. Jedino kada je opisan pokolj nad Seldžucima bilo je nakon osvajanja Jeruzalema, ali se taj pokolj opravdava da su bili „namučeni i ojađeni tolikim naporima i žestokim otporom“. Tako da se na taj način ublažio negativan prikaz križara. Nadalje,

Gotfrida Bouillonskog se opisuje kao „pobožnog i hrabrog“, što je bilo prisutno i u ranijem periodu. Pape se spominju samo na početku križarskih ratova i pred kraj gdje govore kako pape nisu „prestale misliti na Istok“ i da su tamo slali misionare. Od posljedica križarskih ratova ističe se to što se razvila trgovina, ekonomija, luksuz s Istoka za koji se smatra da je „ljepši, udobniji, raskošniji“. Također, piše da se to sve ne može pripisati samo Istoku i križarskim ratovima već utjecajima s Sicilije i Španjolske. Od daljnjih posljedica navodi se da su feudalna gospoda oslabila i da su kraljevi ojačali, a nakraju se navodi da iako je Istok puno toga donio Zapadu da ga je Zapad ubrzo i prestigao.²⁴⁷

Period od 1945. do 1980. započinjemo udžbenikom Vladimira Babića za drugi razred gimnazije od 1950. godine. U tom udžbeniku križarski ratovi se obrađuju u cjelini *Doba razvijenog feudalizma kod Južnih Slavena* u podcjelini *Križarski ratovi* te u podnaslovu *Privredni i politički razvoj u Zapadnoj Europi*. U prvim odlomcima tumači se naturalna privreda i odnosi u feudalizmu, a objašnjava se i odvajanje zanata od poljoprivrede te njen razvoj, potom razvoj gradova i kako su se građani u konačnici „poveli odlučnu borbu“ protiv feudalaca. Idući odlomak ima naziv *Težnja za Istokom*, navodi se da su istočne zemlje bile „naprednije i bogatije od zapadne Evrope“ i da su „zato svi staleži u Evropi težili za istokom“, trgovci zbog trgovine, seljaštvo zbog slobode jer su „sve teže podnosili eksploataciju objijesnih i lakomih feudalaca“. Motivi Crkve prema Babiću su idući: „Crkva je, organizirajući taj pohod, računala, da će uspješnim ratovima zadobiti nove posjede i bogatstva i proširiti svoju vlast i na istočnu ili pravoslavnu crkvu“. Ne navode se vjerski motivi križara i Crkve osim vlasti nad Istočnom crkvom, ne spominje imenom niti jedan Papa ni vladar koji je sudjelovao ni s jedne ni s druge strane. Kod osvajanja Jeruzalema samo se spominje da su okrunili „jednog feudalca“ te da su „muslimane strašno progonili, a kršćane seljake pretvorili u kmetove“. Ističe se da je Dmitar Zvonimir planirao ići u križarski rat, ali da je ubijen od naroda. Smatram da je ova rečenica imala ulogu stvaranja predodžbe ne odobravanja križarskih ratova od strane naroda, a ne navodi se da je Zvonimirova smrt povijesni mit. Za ostale križarske ratove se samo spominje da ih je bilo više, a spominje se i Saladin koji je potukao „nesložne križare“. Još piše da su „feudalcima na Istoku neprestano ratovali s muslimanima...i međusobno“. Od vođa spominju se još Fridrik II, Luj IX. Kao posljedice se navodi da je „izginula sila svijeta i bili su opustošeni čitavi krajevi“ i da glavni cilj „osvajanje Istoka“ nije postignut. Zatim se navodi razvoj

²⁴⁷ JAKIĆ, *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*, 84-95.

trgovine, znanosti, kulture i općenito napredak Zapada te sve što je preuzeto od Istoka.²⁴⁸ U idućoj cjelini *Razvoj gradova i gradske privrede* navodi se da je u vrijeme križarskih ratova „porastao ugled i moć crkve“, a još se navodi da je „crkva svim sredstvima čuvala feudalni poredak i vodila u Evropi križarske ratove na sve one, koji se nisu htjeli pokoriti njezinu učenju i vlasti.“ i da je kočila razvoj „nauke“.²⁴⁹ U udžbeniku Babića iz 1950. stvara se potpuno drugačija predodžba križarskih ratova od udžbenika iz ranijih perioda. Vjerski se motivi ne spominju, a kao glavni motiv stavlja se pohlepa Crkve za pokoravanjem Istoka, stjecanjem materijalnih dobra i „rješavanja“ naroda koji je ne želi slušati. U ranijim udžbenicima kao glavni cilj se postavlja oslobađanje Svetog groba, a ovdje se navodi da je glavni cilj osvajanja Istoka. Feudalci i Crkva prikazani su kao tlačitelji naroda, a seljaštvo kao dio narod koji je tražio slobodu od kmetstva i tlačenja od Crkve i feudalaca. Interesantno je ne spominjanje imena pape i vojskovođa, osim nekolicine poput Saladina, stvarajući time dojam ne važnosti tih vođa. Ono što smo vidjeli i u analizi drugih tema i ovdje je prisutan historijski materijalizam. Već smo ga objasnili u analizi borbe oko investiture u kontekstu udžbenika Babića iz 1958. Tako i ovdje vidimo da se motivi i uzroci povezuju s težnjom za ekonomskom i materijalnom moći te da je to dovelo do križarskih ratova, a Crkva je prikazana kao eksploatator naroda i kočnica njegovog napretka u namjeri očuvanja feudalnog poretka. Vjera se u ovom udžbeniku odvaja od Crkve te se stvara predodžba o bogatoj Crkvi koja želi postati još bogatija.

U udžbeniku Salzer/Mali iz 1952. križarski se ratovi obrađuju u istoimenoj cjelini. Motivi su prema Salzer/Mali 1952. želja zapada za istokom koji je bio napredniji, te da trgovci u zapadnoj Europi žele potisnuti trgovce s istoka kao posrednike kako bi zaradili više. Osim trgovaca, navode se motivi feudalaca za novcem i posjedom, a motiv seljaka je to da postanu slobodni ljudi. Motive Rimske Crkve opisuje idućom rečenicom: „Rimska crkva nije nikada prestala težiti za gospodstvom nad cijelim kršćanstvom...“. Primjećuje se izostanak vjerskog motiva križarskih ratova i ističe se negativna predodžba Crkve. Spominje se Sabor u Clermontu, ali se ne navodi ime pape, a ne bilježi se ime niti jednog vođe u Prvom križarskom ratu. Prije toga se opisuje odlazak seljačke sirotinje za koju se kaže „neznajući gdje je Palestina, gdje je Jerusalem“, čime se oni prikazuju kao neobrazovan i priprost puk koji je potaknut papinim obećanjima otišao u pohod.

²⁴⁸ BABIĆ, *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 3-6.

²⁴⁹ Isto, 9.

Križari su u prvom ratu opisani kao nesložni te da izbijaju „svađe oko osvojenog grada ili plijena“ i opisuju se teški uvjeti koji su bili nehigijenski. Odnos križara prema muslimanima opisuje se ovako: „križari su strahovito okrutno postupali s muslimanskim narodom. U Jeruzalemu su napravili pravi pokolj čak i žena i djece“. U cijelom iznošenju križarskih ratova nije imenovan niti jedan Papa ni vođa/vladar osim Fridrika Barbarose. Opisuje se zauzimanje Zadra od strane križara i Mlečana s popratnim komentaram: „Kako vidimo, nije im ništa smetalo, što ni Zadar ni Carigrad ne pripadaju nevjernicima“. Ovom rečenicom prikazuje se licemjerstvo križara i „otkriva“ se njihov pravi motiv. Spominju se i redovi, ali samo da su osnovani, a koji, kako i kada nije rečeno. Posljedice se navode prvo negativne poput smrti ljudi i uništavanje, a pozitivne prijenos utjecaja, inovacija i tekovina s Istoka na Zapad koji će primiti gradovi i da će to potaknuti razvoj nove kulture koja će biti „drukčija od crkveno-feudalne“.²⁵⁰ Muslimani se prikazuju kao žrtve, ali ne opisuju se i ne izdvajaju, a ne spominje se ni tko su Seldžuci. Prikazuje se loš odnos križara prema njima i stvara se slika vjerske nesnošljivosti. Nema nikakvih konkretnijih podataka o zbivanjima osim jednostavnog prepričavanja koje ne sadrži imena Papa, vođa, careva, a nema ni godina. Križari su prikazani negativno zajedno s crkvom i feudalcima zbog prikaza njihovih motiva, odnosno bogaćenje, novac i želja za vladanjem na Istoku. Seljaci su prikazani kao da su mislili da će se ratom spasiti od ropstva. Motivi su prikazani kao izričito materijalistički i gospodarski/trgovački čak i kod Rimske Crkve, te nema spomena vjerskih motiva križarskog rata. Sukobi su prikazani kao osvajački pohod Zapada na napredniji Istok, a možemo vidjeti da se ponavljaju predodžbe iz Babićevog udžbenika iz 1950. Naveli smo neka obilježja koja su bila u početnim godinama nakon rata, koja vidimo i u ovim udžbenicima, a to su: pojednostavljenje historijske interpretacije, zanemarivanje dubljeg povijesnog promišljanja, shematizacija (crkva i feudalci protiv naroda).

U udžbeniku Vladimira Babića iz 1958. tematika križarskih ratova obrađuje se u istoimenoj cjelini. Obrada gradiva se započinje time da se piše kako je u Palestinu išlo mnogo hodočasnika i da se mržnja prema muslimanima povećala kada su Seldžuci zauzeli Jeruzalem i počeli „smetati hodočasniciima“ te da su bizantski carevi tražili pomoć pape kojem su obećavali uniju. Motive pape opisuje se na idući način: „Pape su maštale da ovakvim pohodom prošire svoju vlast nad pravoslavnom Bizantom i muslimanskim zemljama i tako podignu ugled i moć papstva i povećaju

²⁵⁰ SALZER, MALI, *Povijest za VI. Razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, 82-88.

mu prihode.“ Objašnjavaju se motivi trgovaca, feudalaca i seljaštva koji su isti kao i u prethodna dva udžbenika iz ovog perioda. Potom da je pokretanje prvog križarskog rata uzrokovalo prvu krizu feudalnog sistema. Ljude koji su odlazili u prvi pohod opisuje se da su bili „u silnom oduševljenje“ išli osloboditi grob i „nagrabiti bogatog plijena“. Navode se razlozi neuspjeha križarskih ratova navode: nepovjerenje Grka prema križarima i njihovim namjerama, težnje feudalaca da se učvrste na Istoku i slično. Zaključno se iznosi da su u prvom pohodu križari „jednako stradali i od glada kao i od Seldžuka“. Opisuje se nastanak Jeruzalemskog Kraljevstva, a da su u njemu „križarski feudanci živjeli od ratnog plijena i od eksploatacije radnih masa“. Navodi se da muslimani nisu imali osobnu i imovinsku sigurnost te da su bili izloženi „strašnoj samovolji kršćana“, a da su križare „podjednako mrzili i kršćani i muslimani u Palestini“. Spominje se osnivanje viteških redova i da su djelovali u Palestini te kasnije u Europi. Ostali križarski ratovi iznosi se kronološki tijek, a navode se glavne vođe i Papa u četvrtom križarskom koji je opisan kao sramotan. Izdvojila bih da se za Latinsko carstvo govori da je „bolovalo od istih slabosti“ kao i Jeruzalemsko, a te su slabosti: feudalna razdrobljenost i od silne mržnje između „potlačenih i gospodar“. Spominje se Dječji križarski rat u kojem se pridodaje pridjev „nevina“ djeca od kojih je većina prodana u ropstvo. Potom se navodi da su ratovi opravdavani s „riječi božjom“ i da su vođeni „krvavi ratovi protiv pogana“. Za posljedice se navodi da je umrlo 4 milijuna, a da križari nisu uspjeli jer nije bilo plana i pripreme za rat s kršćanske strane, nije bilo hrane i dobre organizacije te da su mase kasnije shvatile da „je to isključivo pothvat feudalaca i bogatih građana, u kojem oni nemaju šta da traže“. Zatim se navode pozitivne posljedice trgovina, prijenos tekovina s istoka, znanosti, kulture, napredak zapada itd. Potom da je kao rezultat križarskih ratova jačanje Crkve i kraljeve, ali da se javlja i organizirani otpor protiv feudalnih snaga među građanima i seljacima.²⁵¹ U Babićevu udžbeniku iz 1958. vidimo odmak od udžbenika iz 1950. jer se ovdje uključuju vjerski motivi i detaljnije se prikazuju križari i njihovo djelovanje, a iznosi se i njihova okrutnost. Predodžba koja se stvara je ta da Crkva želi gospodariti nad cijelim kršćanstvom pa tako i istokom te da iskorištava vjeru kako bi pokrenula rat. Križari se prikazuju kao okrutnici koji nisu dobrodošli te koji iskorištavaju narod, a naziva ih se feudalcima koji žive od eksploatacije radnih masa. U odnosu prema muslimanima, prikazuje se okrutnost kršćana i križara prema njima te se u početku spominje jačanje mržnje prema muslimanima nakon dolaska Seldžuka, a ne naglašava se

²⁵¹ BABIĆ, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede gimnazije*, 62-68.

vjerska tolerancija nakon prvih sukoba kao u udžbenicima iz ranijih perioda. Posljedice su malo detaljnije razrađene nego u udžbeniku iz 1950. jer se propituju razlozi neuspjeha i organiziranost kršćanske strane, motivi te se detaljnije iznosi što je Istok donio Zapadu. Ovaj udžbenik, kao i dosadašnji iz ovog perioda, sadrži obilježja historijskog materijalizma, shematizacije i pojednostavljanja, ponavljanjem istih elemenata poput tlačitelja, eksploatatora, feudalca, radne mase, feudalne razdrobljenosti itd.

Udžbenik Mirka Žeželja za drugi razred gimnazije ima nekoliko izdanja, a u ovoj analizi koristio se udžbenik iz 1965., 1973. i 1962. U udžbeniku Mirka Žeželja iz 1965. godine križarski ratovi se obrađuju u cjelini *Doba razvijenog feudalizma na Zapadu*, u podcjelini *Prijelaz s naturalne na robno-novčanu privredu*. Motivi križarski ratova u ovom udžbeniku su idući: „vodili za mnogo bogatije zemlje na Istoku“, „papama se pružila prilika da prošire svoj utjecaj i na Istok i ojačaju svoju moć i bogatstvo“. Tvrdi se da su Talijani širili „strašne vijesti o okrutnostima Turaka i mučenju kršćana“, a da su to širili je im je bila ugrožena trgovina od strane Seldžuka. Od imena se spominje papa Urban i car Aleksije Komnen, a ne pridodaju im se nikakvi posebni epiteti, a njihovi motivi su prikazani kao isključivo materijalističke prirode, odnosno težnja za moći i bogatstvom. Ratovi se ne obrađuju svaki zasebno nego se piše opći tijek, a slika o muslimanima nije stvorena niti su puno spominjani u kontekstu križarskih ratova. Spominje se osnivanje viteških redova te se navodi njihova uloga, obrana posjeda od nevjernika. Navodi se da su križari uništili mnogobrojne umjetničke spomenike. Znakovit je prikaz rezultata križarskih ratova gdje piše sljedeće: „Križarski ratovi znače veliko krvoproliće izazvano vjerskim fanatizmom“. U posljedicama se navodi vjerski motiv iako se nisu spominjali vjerski motivi ranije u tekstu. Od ostalih posljedica navodi se bogaćenje Zapada, razvoj trgovine, razmjena kulturnih utjecaja i da su „vitezovi odlazili na Istok kao u školu višeg obrazovanja i odgoja“ jer su učili se boljem ponašanju, obradi čelika, a uz to otkrivali nove vrste hrane, tehnike građenja i obrazovanje.²⁵² Na kraju, motivi za križarske ratove u periodu od 1945. do 1980. se ponavljaju, a u ovom udžbeniku Žeželja iz 1965. nadodaje se da su Talijani širili priče o ugroženosti hodočasnika jer im je ugrožena trgovina. Spominje se kao i u ostalim loše ponašanje križara, ali se ne naglašava okrutnost prema muslimanima kao u udžbeniku Babića iz 1958. Posljedice su većinom iste te se ističu ekonomske, gospodarske i kulturne, a naglašava se vjerski fanatizam i da su križari došli „u školu višeg

²⁵² ŽEŽELJ, *Historija: za 2. razred gimnazije*, 12-16.

obrazovanja“ što bi se moglo okarakterizirati i kao posprdni komentar. Udžbenici Mirka Žeželja prate ton i predodžbu koju stvaraju i raniji udžbenici u ovom periodu od 1945. do 1980.

Zaključno, period od 1918. do 1941. i period od 1941. do 1945. imaju slične elemente poput izraženih vjerskih motiva, prikaz događaja iz perspektive zapada, pozitivan prikaz križara i pape. Ta vjerska motiviranost u periodu Kraljevine ističe se u naglašavanju da se brani mjesta po kojima je Krist hodao i pridjevima poput da je to bila vruća želja kršćana. U NDH to vidimo u prikazu požrtvovnih križara koji zbog vjere prolaze kroz glad i teške uvjete. U periodu od 1918. do 1941. naglašeno je veličanje institucija Crkve i države te potrebe za njima, a ne spominju se ne vjerski motivi i uzroci ratova. U NDH je izraženo veličanje osobina pape, a potom i križara, a u oba periodu spominju se imena papa i imena vojskovođa što nedostaje u nekim udžbenicima iz 1945. -1980. U periodu Kraljevine Jugoslavije i NDH manje se ističe pripisivanje zaslugu Istoka za napredak Zapada nego što je to vidljivo u socijalizmu, a u periodu od 1918. do 1945. nedostaje ekonomska i društvena povijest te je fokus na političkoj. U udžbenicima Jakića već u 1935. vidimo da se muslimane stavlja u ravnopravan odnos, a takvu retoriku Jakić nastavlja u svojim udžbenicima u periodu NDH gdje se naglašava razvoj vjerske tolerancije i prijateljstva. Takav odnos prema muslimanima vidimo i u periodu od 1918. do 1941. Odnos prema muslimanima i muslimanskom stanovništvu imao je važno mjesto u politici NDH jer se prema muslimanima željelo stvoriti odnos prijateljstva i ravnopravnosti zbog pretenzija ustaša na BiH, pa ih je Kvaternik oslovljavao s „Braćo muslimani“. Upravo iz ovih razloga naglašavaju se prijateljski odnosi dviju vjerskih strana te je prisutan pozitivan prikaz muslimana. Nadalje, neupitno je to da je ustaška ideologija za važan element hrvatskog identiteta stavlja kršćanstvo i zbog toga se vjerski zanos i vjerski motivi naglašavaju te se stvara predodžba moralno najuzvišenijeg čina, obrane Svete Zemlje. Pape su prikazani kao moralno uzvišeni vođe kršćanskog naroda, a križari kao vjernici koji idu kroz sve za svoju vjeru te se malo propituju drugi motivi. Prikaz posljedica obuhvatio je širok spektar posljedica i navode se pozitivni elementi koji su došli s Istoka, ali se naglašava da nije nužno sav taj napredak samo zbog križarskih ratova te da je Zapad veoma brzo prestigao Istok. U konačnici predodžba koja se stvara je ta da su vjerski motivirani križari vođeni Papom, koji ih je pozvao da brane Sveta zemlja, krenuli u taj pohod, gladovali i borili sve te da ih je kroz sve to vukla njihov vjera. Potom da su nakon bitke su razvili prijateljski odnos s muslimanima. U socijalizmu se više ističe negativnija strana odnosa jer se naglašava mržnja prema muslimanima od strane križara i općenito vjerska netolerancija. U periodu Kraljevine se ističe i

pozitivan opis kraljeva i vojskovođa, slično je kod NDH samo manje izraženo, dok kod socijalizma prikaz je izrazito negativan. U socijalizmu nailazimo na izbjegavanje vjerskih motiva, imena Papa i vojskovođa, a križarski ratovi prikazuju se kroz prizmu historijskog materijalizma te je stvorena negativna predodžbe Crkve, kraljeva i feudalaca koje se prikazuje kao institucije željne moći, bogatstva i eksploatatore radnih masa.

Zaključak

Nastava povijesti ima obrazovnu i odgojnu ulogu, a udžbenici za povijest pridonose formiranju i jačanju stvorenih predodžaba i slika što dovodi to veće mogućnosti eksterne manipulacije. Imagološki aspekt ovog rada sastoji se od proučavanja stvorenih predodžbi o srednjovjekovnoj kršćanskoj tematici i njihovoj povezanosti s politikom vladajućih. Ovaj tip istraživanja ključan je jer su stavovi i mišljenja pod utjecajem predodžaba. Udžbenici su samo jedan od elementa u političkom diskursu pomoću kojeg se može oblikovati kultura sjećanja, a sama kultura sjećanja je konstitutivan element svakog društva te problem nastaje kada dolazi do manipulacije njome. Cilj ove imagološke analize jest potvrditi ili opovrgnuti početnu tezu. Početna pretpostavka ovog rada bila je da se odnos Crkve i države odražava na prikazu kršćanske tematike u udžbenicima povijesti te da je moguće uočiti razlike u prikazivanju kršćanske tematike jer različite političke, ali i društveno-povijesne okolnosti utječu na prikaze tema kao i na njihove sličnosti i razlike. Analiza je pokazala da je tome uistinu tako.

Analiza sadrži tri segmenta, a prvi jest analiza povijesnog konteksta sastojala se od analize odnosa Crkve i države, te analize školstva, udžbenika i nastavnih planova i programa. Odnosi Katoličke Crkve i države ni u jednom periodu nisu bili idealni, u periodu 1918. – 1941. svjedočimo napetim odnosima zbog pritiska SPC-a oko sklapanja konkordata. Također, školstvo nije bilo u povoljnoj situaciji zbog loših uvjeta i toga što dugo nije bilo prioritet, a nastavni planovi i programi smještaju povijest kao jedan od ključnih predmeta te je vjera je visoko cijenjena čemu nam svjedoči i *Pravilnik o vršenju vjerskih dužnosti*. U periodu NDH, odnosi Crkve i države počinju u pozitivnom tonu, ali se polako zaoštavaju, unatoč tome Crkva je djelovala protiv ustaša u danom zakonskom okviru te su se Pavelić i ustaše trudili održavati dobre odnose zbog važne uloge kršćanstva u njihovoj ideologiji. U socijalizmu Crkva dolazi u jedan težak period gdje se suočava s nizom progona, zatvaranja, cenzure i slično, a u tisku se pokušavalo pobuditi na mržnju i borbu protiv Katoličke Crkve. U kasnijim desetljećima slijedilo je smirivanje situacije, a odnosi ostaju napeti sve do kraja Socijalističke Jugoslavije. U ideološkom smislu, Tito je smatrao da država treba ići prema ateizmu, odnosno da će vjera nestati kada se društvo razvije prema socijalističkom društvu. U nastavnim planovima i programima iz ovog perioda svjedočimo proširenju takve

politike, a to posebice vidimo u knjižici Milovana Đilasa i nastavnom planu i programu iz 1974. u kojima se naglašava da je marksizam temeljna osnova odgoja i obrazovanja.

Nakon obrađenog povijesnog okvira u kojem su nastali udžbenici, analizirale su se predodžbe putem kojih se pokazuje povezanost politike vladajućih i stvorenih predodžbi. U periodu Kraljevine SHS/Jugoslavije srednjovjekovna kršćanska tematika prikazuje se u pozitivnom svjetlu jer je u tom periodu bio prisutan pro-religiozan stav, ističu se pozitivni opisi Pape i vladara te se općenito piše iz njihove perspektive, a osim toga naglašeno je i integralno jugoslavenstvo koje se provodilo nakon siječanjske diktature. U ovom periodu pokršćavanje Hrvata prikazuje se iz smjera Zapada, odnosno od talijanskih svećenika ili iz dalmatinskih gradova od starosjedioca, a u 1930-ima se ističe se da se glavno pokršćavanje odvijalo od strane franačkih svećenika. Ćirila i Metoda se u ovom periodu prikazuje vrlo pozitivno te se oni ističu kao zajednička točka svih Slavena, a to je i obilježje udžbenika ovih perioda, isticanje zajedničkog kod sva tri naroda, a zanemarivanje razlika. U periodu NDH se naglašava trinaeststoljetna povezanost Hrvata i kršćanstva, a pokršćavanje ističu kao najvažniji događaj naše povijesti. Crkvu se u ovim udžbenicima uzdiže i ističe međusobna povezanost što je u skladu s ideologijom ustaša u kojoj se kršćanstvo stavlja u neraskidivu vezu s hrvatstvom. Također, u ovom periodu se ističe zapadni smjer pokršćavanja i da je taj proces završen u vrijeme Franaka. Ovakav prikaz Crkve služio je za legitimaciju ciljeva ustaške vlasti te povezuju hrvatski identitet s Zapadom i papinstvom. U socijalističkim udžbenicima prvi puta se spominju utjecaji s Istoka, a u cijelom tekstu se ističe neprijateljstvo naroda prema pokršćavanju i Crkvi. Crkvu se predstavilo kao eksploatatora i pomagača vladajućih klasa, a pozitivno su prikazani Ćiril i Metod jer su uz njih povezali mogućnost osnivanje narodne crkve, a koja je odgovarala ideji političke instrumentalizacije Crkve. U ovom periodu ističe se prikaz pokršćavanja kroz historijski materijalizam te negativan prikaz Crkve. Na kraju, u periodu Kraljevstva SHS/Jugoslavije i NDH pronalazimo više sličnosti nego razlika, a glavna razlika je to što se u periodu NDH više ističe povezanost hrvatskog identiteta i višestoljetna povezanost Crkve i Hrvata, dok u periodu od 1918. do 1941. ističu se zajednički elementi sva tri naroda. S druge strane, u periodu socijalizma pronalazimo u potpunosti drugačiji prikaz od prethodnih perioda gdje se Crkva stavlja u izrazito negativan kontekst, a jedino zajedničko s prethodnim periodima jest pozitivan prikaz Ćirila i Metoda. Pokršćavanje je prikazano u periodu od 1918. do 1945. kao element učvršćivanja vlasti i organizacije područja, ali u periodu socijalizma na to se gleda negativno jer se povezuje Crkvu, suradnju s vlastima i darovanje posjeda

Crkvi s razvojem feudalizma te se Crkvu prikazuje kao eksploatatora radnih masa. U temi *Odnosa Pape i države*, fokus je na dinamiku i prikaz odnosa Pape i države te što nam stvorena predodžba govori. U periodu od 1914. do 1918., borba za investituru prikazuje se tako da se Crkva postavlja na pozitivniju stranu, i kada se opisuje stanje u Crkvi stječe se dojam da „nije Crkva kriva“ nego nemoralni ljudi koji su birani na te pozicije od strane države. Stvara se predodžba o tome kako car želi zavladatai duhovnim, a Papa je predstavljen kao moralno viši lik koji brani duhovno od svjetovnog. Posebno se veliča papa Grgur jer se navodi da je on jedan od najvećih Papa što je crkva imala. U periodu NDH, u kontekstu borbe za investituru, naglasak je na moralnoj i ideološkoj komponenti, Papu se oslikava kao savršenog moralnog vođu, a prikaz sukoba se vrši isključivo iz papinske perspektive te se zanemaruje ekonomska i gospodarska povijest. Stvara se slika da uz Papu stoji narod nasuprot vladaru te je Papa prikazan u poziciji moći. U usporedbi s udžbenicima iz prethodnog perioda može se reći da postoje male razlike u prikazu jer se u udžbenicima iz NDH još izraženije veliča Papa i njegova uloga te da ga narod izrazito podržavao, ali osnovna je predodžba ista: *Papa je moralno i politički nadmoćniji od vladara*. U periodu socijalizma ovaj se sukob promatra u kontekstu feudalizma i historijskog materijalizma, a u ovoj tematici fokus je na to da je Crkva najveći zemljoposjednik, da je željna za političkom moći i bogatstvom te je prikazana kao eksploatator naroda i da je ona imala parazitsku ulogu i da zavodi narod. Uz to, još se navodi da su širili legende i koristili falsifikate za provođenje vlastite agende, političke nadmoći i bogaćenja. Papa Grgur opisuje se donekle pozitivno kao samostalna ličnost, a Henrik negativno kao i u prethodnim periodima. U konačnici, prva dva perioda imaju gotovo istu predodžbu odnosa Pape i države gdje je Papa prikazan pozitivnije nego vladar te je uspostavljena dinamika u kojoj Papa drži višu moralnu poziciju. S druge strane, u periodu socijalizma Crkva je prikazana kao „pohlepna“ jer ovaj sukob želi iskoristiti za bogaćenje, a konačna slika o odnosu Pape i države je ta da su oboje eksploatatori naroda. Drugi segment ove teme tiče se odnosa Pape i narodnih vladara. U periodu od 1918. do 1941. vidimo da se vladari stavljaju u podređeni položaj naspram Pape jer je stvoren prikaz da ne mogu učvrstiti svoju vlast bez papine potpore i pomoći. Ističe se i potpora narodnom bogoslužju u sukobima latinaša i glagoljaša te je interesantno da vladare prikazuju da su na strani narodnog bogoslužja i da su nevoljko pristali uz latinaše jer nisu imali izbora. U periodu NDH stvara se slika o odanosti narodnih vladara Papi i njihovoj posvećenosti Crkvi, a opis njihovog odnosa stvara predodžbu sklada i uzajamne odanosti te se mijenja dinamika odnosa jer se vladari stavljaju u ravnopravan položaj s Papom, osim u slučaju Zvonimira kojeg se

više stavlja u podređeni položaj. Također, u ovom razdoblju ističe se potpora latinašima te se naglašava smještanje Hrvatske u zapadni kulturni i civilizacijski krug. U periodu socijalizma predodžba se mijenja te se stvara negativna predodžba o vladarima, Papi, Crkvi i njihovom odnosu prema narodu jer ih se stavlja na suprotne strane, a Papa i Crkva se prikazuju samo kao pohlepnici koji žele više moći i bogatstva, a u tome im pomažu vladari kojima Crkva pak pomaže doći na vlast. U tekstovima ih se naziva tuđincima i eksploatorima narodnih masa, koji svojom suradnjom razvijaju feudalni sustav i iskorištavaju narod. Posljednja tema je bila odnos prema Drugome gdje se promatrala predodžba o muslimanima, ali i križarima u kontekstu križarskih ratova. Period Kraljevstva SHS/Kraljevine Jugoslavije i period NDH imaju slične elemente poput izraženih vjerskih motiva, prikaz događaja iz perspektive zapada, pozitivan prikaz križara i Pape. Vjerski motivi istaknuti su u periodu Kraljevine jer se naglašava obrana mjesta po kojima je Krist hodao i da je to bila vruća želja kršćana, a veličaju se institucije Crkve i države te se ističe nužnost njihovog djelovanja. Uočava se izostanak nevjerskih motiva rata i izostanak potpune slike posljedica jer se samo ističe da nije ostvaren glavni cilj. U periodu Kraljevine prisutan je pozitivan opis kraljeva i vojskovođa, slično je kod NDH samo manje izraženo, dok kod socijalizma prikaz je izrazito negativan. Tijekom NDH također je naglasak na vjerskim motivima i stvara se predodžba o požrtvovnim križarima koji zbog vjere prolaze kroz glad i teške uvjete, a izraženo je i veličanje osobina Pape. U oba periodu spominju se imena Papa i imena vojskovođa što nedostaje u nekim udžbenicima iz 1945. -1980. U početku u periodu od 1918. do 1941. izostaje fokus na muslimane te se većina sukoba promatra iz perspektive Zapada, što je karakteristika svih udžbenika od 1918. do 1980. Unatoč tome, ne stvara se negativna predodžba o muslimanima već je stvorena negativna predodžba o Seldžucima. Posebice se u Jakićevim udžbenicima muslimane stavlja u ravnopravan odnos, a to se nastavlja i u periodu NDH uz isticanje prijateljstva kršćana i muslimana te razvoja vjerske tolerancije što se povezuje s politikom ustaša prema muslimanima. U socijalizmu se ističe negativnija strana odnosa jer se naglašava mržnja muslimana prema križarima, da su i kršćani mrzili križare te se ističe vjerska netolerancija. Nailazimo na izbjegavanje vjerskih motiva, imena Papa i vojskovođa, a križarski ratovi prikazuju se kroz prizmu historijskog materijalizma te su stvorene negativne predodžbe Crkve, kraljeva i feudalaca. Prikaz Crkve jest taj da je ratove pokrenula jedino iz želje pokoravanja cijelog kršćanskog svijeta i želje za osvajanjem Istoka, a prikaz vođa i feudalaca je bio taj da su došli po nove posjede. Od posljedica fokus je na ekonomskim, gospodarskim i kulturnim te isticanjem da je puno ljudi umrlo zbog

vjerskog fanatizma. U prijašnjim periodima u posljedicama se isticalo da nije ostvaren glavni cilj, oslobođenje Sv. groba, a tek se u 1930-ima i periodu NDH uključuju i ostale posljedice, dok je u ranijim godinama Kraljevstva SHS ipak manji fokus na ostalim posljedicama.

Zaključno, prikaz srednjovjekovne kršćanske tematike u svim periodima otkriva interese vladajućih jer se prikazi razlikuju ovisno o tome tko je na vlasti. U ovom radu nije se ispitivala točnost ili ispravnost bilo kojeg od ovih prikaza, ali pruža uvid u načine interpretacije i uporabe predodžbi za stvaranja ideološki podobnijih građana. Razvijanje svjesnosti o mogućnosti i načinima manipulacije predodžbama prvi je korak prema boljoj budućnosti i razvijenijem društvu.

Sažetak

Ovaj rad bavi se analizom kršćanske srednjovjekovne tematike u srednjoškolskim udžbenicima povijesti u periodu od 1918. do 1980. Cilj ovog rada je istražiti koje se predodžbe stvaraju o kršćanstvu i Katoličkoj Crkvi u različitim državnim tvorevinama, a u radu se analiziraju tri teme: *Pokrštavanje Hrvata, Odnos Pape i države te Odnos prema Drugome*. U ovom radu promatra se politički utjecaj i funkcija povijesti kroz udžbenike te kako su je vladajući prilagodili svojim potrebama.²⁵³ Pretpostavka je da se odnos Crkve i države odražava na prikazu kršćanske tematike u udžbenicima povijesti te da će se uočiti razlike u prikazivanju kršćanske tematike jer različite političke, ideološke i društveno-povijesne okolnosti mogu utjecati na prikaze tema kao i na njihove sličnosti i razlike. U udžbenicima se promatra ono što se naglašava, ističe, uvećava, umanjuje i slično, a na taj način uočava se što se stavlja u fokus. Analiza obuhvaća i povijesni kontekst vremena u kojem nastaju udžbenici te tako se obrađuje odnos Crkve i države te organizacija školstva u tri različite državne tvorevine. Na kraju, istraživanje potvrđuje početne pretpostavke, da se interesi vladajući odražavaju na udžbenike povijesti.

Ključne riječi: *imagologija, kršćanstvo, politika povijesti, udžbenici, kultura pamćenja, srednji vijek*

²⁵³ CIPEK, „Politike povijesti u RH“, 14-15.

*Comparative analysis of medieval Christian themes in secondary school history textbooks from
1918 to 1980*

Summary

This paper deals with the analysis of Christian medieval themes in high school history textbooks in the period from 1918 to 1980. The aim of this paper is to investigate which notions are created about Christianity and the Catholic Church in different state formations. The paper analyzes three topics, the baptism of Croats, the relationship between the Pope and the state, and the relationship with the Other. This paper examines the political influence and function of history through textbooks and how the rulers adapted it to their needs. The assumption is that the relationship between the Church and the state is reflected in the presentation of Christian themes in history textbooks and that there will be differences in the presentation of Christian themes because of different political, ideological and socio-historical circumstances that can affect the presentation of topics as well as their similarities and differences. In textbooks is observed what is emphasized, unemphasized, enlarged, reduced and in that way one notices what is put in focus. The analysis also includes the historical context of the time in which textbooks were created, thus dealing with the relationship between the Church and the state and the organization of education in three different state creations. Finally, the research confirms the initial assumptions that the interests of the rulers are reflected in history textbooks.

Key words: *imagology, Christianity, politics of history, textbooks, cultural memory, Middle Ages*

Bibliografija

Izvori

1. BABIĆ, Vladimir. *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. 1958.
2. BABIĆ, Vladimir. *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. 1949.
3. BABIĆ, Vladimir. *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga. 1950.
4. ĐILAS, Milovan. *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor. 1949.
5. JAKIĆ, Živko. *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara. 1943.
6. JAKIĆ, Živko. *Povijest Jugoslavije: s općom historijom za III. razrede srednjih i njima sličnih škola. dio I.*, Zagreb: Narodna knjižnica, 1935.
7. JAKIĆ, Živko. *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara. 1941.
8. JAKIĆ, Živko. *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara. 1942.
9. JAKIĆ, Živko. *Povijest za II. razred građanskih škola*. Zagreb: Narodna knjižica. 1938.
10. MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest 1: udžbenik za srednje škole*. V. neizmijenjano izdanje. Zagreb: Školska knjiga. 1977.
11. MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest 1: udžbenik za srednje škole*. V. neizmijenjano izdanje. Zagreb: Školska knjiga. 1980.
12. *Nastavna osnova za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare. 1943.
13. *Nastavni plan i program za gimnazije (od I do VIII. razreda)*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. 1948.
14. *Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije za školsku godinu 1945.-1946.* Zagreb: Ministarstvo prosvjete federalne Hrvatske. 1945.

15. *Nastavni plan i program za gimnazije i klasične gimnazije: izmjene i nadopune za školsku godinu 1946./47.* Zagreb: Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske. 1946.
16. *Nastavni plan i program za gimnazije, klasične gimnazije i sedmogodišnje škole- za školsku godinu 1947./48.* Zagreb: Ministarstvo prosvjete narodne Republike Hrvatske. 1947.
17. *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže gimnazije, osnove škole i produžne tečajeve.* Zagreb: Ministarstvo prosvjete narodne Republike Hrvatske. 1950.
18. *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija.* Zagreb: Školska knjiga. 1951.
19. *Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj.* Zagreb: Školska knjiga. 1974.
20. *Programi i methodska uputstva za rad u srednjim školama.* Beograd: Državna Štamparija Kraljevine Jugoslavije. 1936.
21. *Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije: resor Ministarstva prosvete. Knjiga II.: Srednja nastava.* Zagreb: Ćirilmetodski nakladni zavod. 1932.
22. SALZER, Olga, MALI, Karmen. *Povijest za VI. Razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1952.
23. SRKULJ, Stjepan. *Istorija srednjeg vijeka: za treći razred realnih i klasičnih gimnazija i realki.* Zagreb: St. Kugli. 1933.
24. SRKULJ, Stjepan. *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola.* Zagreb: Kr. zemaljska tiskara. 1923.
25. SRKULJ, Stjepan. *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta.* 3. izdanje. Zagreb: St. Kugli. 1924.
26. SRKULJ, Stjepan. *Povijest za III. razred građanskih škola,* Zagreb: St. Kugli. 1939.
27. *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene.* Zagreb: Nakladni zavod Banovine Hrvatske. 1940.
28. VRBETIĆ, Marija. *Historija: za I. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1965.
29. VRBETIĆ, Marija. *Povijest za I. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1972.
30. ŽEŽELJ, Mirko. *Historija: za 2. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1965.
31. ŽEŽELJ, Mirko. *Povijest za 2. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1973.
32. ŽEŽELJ, Mirko. *Povijest za 2. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga. 1962.

Literatura

1. AKMADŽA, Miroslav, Slađana JOSIPOVIĆ. „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945. - 1952.“. *Časopis za suvremenu povijest* 41.1 (2009.): 109.-132.
2. ALBERCHT, Corinna. „Foreigner“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 326-328. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
3. ALBERCHT, Corinna. „Image“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 342-345. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
4. BANAC, Ivo. *Hrvati i Crkva*. Zagreb: Profil, 2013.
5. BANAC, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Durieux, 1995.
6. BARIĆ, Nikola. *Zbornik*. Osijek: Pedagoško društvo, 1981.
7. BELLER, Manfred. „Perception, image, imagology“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 3-17. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
8. BELLER, Manfred. „Perspective, point of view“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 395-398. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
9. BELLER, Manfred. „Stereotype“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 429-434. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
10. BIONDIĆ, Ivan. *Raspuća hrvatskog učiteljstva (od sekularizma do boljševizma)*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994.
11. BOECKH, Katrin. „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“. *Časopis za suvremenu povijest* 38.2 (2006.): 403-431.
12. BOSTI, Sulejman. „Teorije sjećanja: motivi, pretpostavke“. U: *Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti: 1918*. ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, 27-43. Zagreb: Disput, 2007.

13. CIPEK, Tihomir. „Ideološka funkcija povijesti. Problem objektivnosti u historiografiji“. *Politička misao : časopis za politologiju* 32.3-4 (1995.), 180-199.
14. CIPEK, Tihomir. „Politike povijesti u RH“. U: *Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti:1918.*, ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, broj str. Zagreb: Disput, 2007.
15. CIPEK, Tihomir. Olivera MILOSAVLJEVIĆ, ur. *Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti:1918.* Zagreb: Disput, 2007.
16. DUKIĆ, Davor. Zrinka BLAŽEVIĆ, ur. *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje.* Zagreb: Srednja Europa, 2009.
17. FRANKOVIĆ, Dragutin i dr. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj.* Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.
18. GIRARDET, Raoul. *Politički mitovi i mitologije.* Beograd: Biblioteka XX vek, 2000.
19. GOLDSTEIN, Ivo. „Ustaška ideologija o Hrvatima muslimanske vjere i odgovor u časopisu Handžar“. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.* 38. 1 (2006.): 259-277.
20. GOLDSTEIN, Ivo. *Povijest 21: Hrvatska povijest.* Zagreb: Jutarnji list, 2008.
21. GOLDSTEIN, Ivo. *Zagreb 1941 – 1945.* Zagreb: Novi Liber, 2011.
22. GOLUŽA, Božo. *Hrvatski narod u Kraljevini Jugoslaviji.* Mostar: Crkva na kamenu, 2008
23. GROSS, Mirjana. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja.* Zagreb: Novi Liber, 1996.
24. HEĆIMOVIĆ, Viktor. *Školski problem općine grada Zagreba.* Zagreb: 1938.
25. JAKULJ, Ivan. „Pravi položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizama do demokracije“. *Crkva u svijetu.* 50. 3 (2015.): 478-51.
26. JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941 – 1945.* Zagreb: Školska knjiga, 1977.
27. JUKIĆ, Tonča. „Odnos kurikuluma i nastavnoga plana i programa“. *Pedagojska istraživanja* 7.1 (2010.): 55-64.
28. KOREN, Snježana. „Politika povijesti i udžbenici: kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955.“. U: *Desničini susreti 2009.: zbornik radova.* ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina, 139-150. Zagreb: Filozofski fakultet, 2011.

29. KOREN, Snježana. NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. „Europska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju“. *Povijest u nastavi* (2007.). Vol. 5. 10(2) (2007.):117-174.
30. KOREN, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
31. KRIŠTO, Jure. „Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest*. 27. 3 (1995.): 461-474.
32. KRIŠTO, Jure. *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1997.
33. LEERSSSEN, Joep. „Imagologija : povijest i metoda“. U: *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*. ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, 169-187. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
34. LEERSSSEN, Joep. „Imagology: History and Method“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 17-35. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
35. LEERSSSEN, Joep. „Mentality“, U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 364-365. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
36. LEERSSSEN, Joep. „Nation, etnie, people“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 377-381. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
37. LEERSSSEN, Joep. „Nationalism“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 383-387. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
38. LEERSSSEN, Joep. „Retorika nacionalnog karaktera: programatski pogled“. U: *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*. ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, 99-125. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
39. LUKAS, Filip. *Naša domovina: Svezak 2. Hrvatska kultura - Politička povijest Hrvata*, Zagreb: Glavni ustaški stan, 1943.
40. LULIĆ, Marko. „Školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ Diplomski rad, Filozofski fakultet Osijek. 2015.
41. LUŠIĆ, Tajana. „Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske“, pregledni rad, Diplomatska akademija. Zagreb. 2002.

42. MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić. 1994.
43. MELLER, Manfred. „Myth“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 373-377. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.
44. MILJKOVIĆ, Dubravka. Štefka BATINIĆ. „Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940. *Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*. 152 . 3-4 (2011): 495-520.
45. MOURA, Jean Marc. „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“. U: *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, 151-169. Zagreb: Srednja Europa. 2009.
46. MUNJIZA, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Slavonski Brod: Hrvatski pedagoško-književni zbor. Ogranak Slavonski Brod. 2009.
47. NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. Damir AGIČIĆ. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba“. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj. Transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*. ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alineja, 2006.
48. NINČEVIĆ, Marjan Marino, Filip Brčić. „Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije“. *Nova prisutnost*. 14 (2016.): 299-307.
49. OGNJANOVA, Irina. „Religion and Church in the Ustasha Ideology (1941.-1945.)“. *Croatica Christiana periodica*. 33. 64 (2009.): 157-190.
50. OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i 1945. godini“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. 11 (1981.): 233-288.
51. PAGEAUX, Daniel Henri. „Od kulturnog do imaginarnog“. U: *Uvod u imagologiju: kako vidimo strane zemlje*. ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, 125-151. Zagreb: Srednja Europa. 2009.
52. PERIĆ, Ivo, ur. *Povijest Hrvata. Treća knjiga: Od 1918. do danas*. Zagreb: Školska knjiga. 2007.

53. PETROVIĆ, „Kolektivna sjećanja i perspektive poslekonfliktne modernizacije“. U: *Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti: 1918.*, ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević, 93-109. Zagreb: Disput, 2007.
54. PETRUNGARO, Stefano. „Novorođena država u potrazi za poviješću (i povjesničarima)“. U: *Desničini susreti 2009.: zbornik radova*, ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina, 122-138. Zagreb: Filozofski fakultet. 2011.
55. PETRUNGARO, Stefano. *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti od 1918.-2004.* Zagreb: Srednja Europa. 2009.
56. PETRUNGARO, Stefano. *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti od 1918.-2004.* Zagreb: Srednja Europa. 2009.
57. PINGEL, Falk. *UNESCO vodič za istraživanje i reviziju udžbenika.* Zagreb: Profil. 2000.
58. REIDER, Vladimir. *Sto godina Industrijsko-obrtničke škole Virovitica.* Virovitica: Hrvatska obrtnička komora – Industrijsko-obrtnička škola. 2005.
59. RIGNEY, Ann. „Memory“. U: *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*, ur. Manfred Beller, Joep Leerssen, 360-364. Amsterdam-New York: Rodopi. 2007.
60. ŠANJEK, Franjo. *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1996.
61. ŠUVAR, Stipe. *Škola i tvornica.* Zagreb: Školska knjiga. 1977.
62. ŠUVAR, Stipe. *Vizija i stvarnost u socijalističkom preobražaju obrazovanja.* Osijek: Pedagoški fakultet. 1982.

Internetski izvori

1. „Trop“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62454>. zadnji pristup 22.10.2021.
2. „Hrvati“. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26386>. zadnji pristup 15.12.2021.